

Pišu i govore:

Biserka Cvjetičan,
Grozdana Cvitan,
Antun Vujić,
Josip Bratulić,
Sanjin Dragojević,
Tomislav Šola,
Gvozden Flego,
Žarko Paić,
Vera Turković,
Andrea Zlatar

stranice 21-28

Razgovor

**Biserka
Cvjetičanin**

zarez

ISSN 1331-7970

dvojtednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 29. ožujka 2001, godište III, broj 52 • cijena 10,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

Razgovor
Joachim Gauck

Tajne službe

stranice 14-15

U žarištu

Kultura nasilja

Silva Mežnarić

stranice 8-9

Esej

Nove prakse izlaganja

Sonja Briski Uzelać

stranice 16-17

Rasprava

Sveučilište kao subjekt znanja

Obrad Savić

stranice 12-13

Književnost

Jezik za svaku udaljenost

Krešimir Bagić

stranice 30-31

SENZACIONALNO OTKRICE!!!
ZLOČINAČKA ORGANIZACIJA
U KULTURI

9771331797006

Gdje je što

Zarezi

Info: *Niclas Malmcroma, Željka Vukajlović, Mirela Holy 4*
Euro-zarezi *Gioia-Ana Ulrich 47*

U žarištu

Tko su danas hrvatski heroji *Dunja Rihtman Auguštin 3*
Afera GLUPO *Investigacijski tim 5*
Razgovor s Vladimirom Bitijem: Metoda vrludanja *Tomislav Brlek 6-7*
Kultura nasilja *Silva Mežnarić 8-9*
Partnerstvo za blef *Pavle Kalinić 9*
Razgovor s Draganom Simićem i Miodragom Vlahovićem *Omer Karabeg 10-11*
Razgovor s Joachimom Gauckom: U zagrljaju tajnih službi *Andrea Feldman 14-15*
Razgovor s Lilianom Božić: Politiku mladima *Bosiljko Domazet 20*

Poezija

Goranovo proljeće *Karlo Nikolić, Andrea Zlatar 15*
Jezik za svaku udaljenost *Krešimir Bagić 30-31*

Esej

Da li je univerzitet subjekt znanja? *Obrad Savić 12-13*
Što, kako i za koga - izlagati *Sonja Briski Uzelać 16-17*

Likovnost

Umjetni život umjetnosti *Zoran Roško 17*
Prekinite vladavinu užasnog ugljika *Bruce Sterling 18-20*
Razgovor s Alexom Farquahsonom: Wales u navodnicima *Nataša Ilić 32*
Transplantacije umjetničkih djela *Leila Topić 33*
Kako donijeti odluku? *Rosana Ratković 33*

Proza

Električna gitara *Andrej Blatnik 29*

Film

Konzervativni finale jednog radikala *Nataša Govedić 34*
Alegorijsko sljepilo *Nataša Govedić 34-35*

Kazalište

Mater semper certa est? *Lada Čale Feldman 35*
Crna irska ljuljačka *Lovorka Kozole 36*
Ljepotica je zvijer *Marija Škarto 36*
Kupovanje naklonosti *Nila Kuzmanić Svete 36*
Njezino veličanstvo *Glumica Nataša Govedić 37*
Četvrti poziv za Radionicu kulturalne konfrontacije *Nataša Govedić 37*
Seks za kamiondžije i predsjednika države *Milovan Tatarin 38*

Glazba

Majstori zapostavljenih glazbala *Trpimir Matasović 39*
Vječna glazba u kući snova *Luka Bekavac 39*
Razgovor sa Zoranom Predinom *Branko Kostelnik 40*

Kritika

Tko se boji lovca još? *Željka Vukajlović 41*
Žrtveni jarac ili eksplozije u dućanu *Ivo Vidan 41*
Kig op! *Dušanka Profeta 42-43*
ATAGGGTCTCGTTTGACC *Boris Beck 44*
Spokoj orahove ljske *Lada Čale Feldman 45*

In memoriam

Robert Ludlum, marinac u službi nasilja *Gioia-Ana Ulrich 45*

Reagiranja

Tradicionalna prisila *Antun Pinterović 46*

MMC Rijeka 48

Tema

Strategija kulturnog razvitka

Priredili Grozdana Cvitan i Andrea Zlatar

Razgovor s Biserkom Cvjetičanin: Kultura i budućnost *Grozdana Cvitan 22*
Kultura je temelj identiteta *Antun Vujić 23*
Onoliko ćemo biti prisutni koliko budemo svoji *Josip Bratulić 23*
Instrumenti kulturne politike *Sanjin Dragojević 23*
Budućnost bez tereta devedesetih *Andrea Zlatar 24*
Ciljevi i instrumenti kulturnog razvitka *25*
Prednosti i nedostaci vizije kulturnog razvitka *25*
Ministarstvo nade *Tomislav Šola 26*
Razvoj kulture ne da se planirati *Gvozden Flego 27*
Pomaci bez skretanja *Žarko Paić 27*
Umjetnost ne evoluirala *Vera Turković 28*

Na temelju čl. 2. Pravilnika o kriterijima za utvrđivanje programa javnih potreba u području filma i njihovom financiranju ("Narodne novine" br. 45/00) i čl. 4. st. 1. toč. 20. Pravilnika o izboru i utvrđivanju programa javnih potreba u kulturi ("Narodne novine" br. 7/01) Ministarstvo kulture Republike Hrvatske raspisuje

NATJEČAJ za sufinanciranje filmske proizvodnje

I.

Na natječaj se prijavljuju filmski projekti namijenjeni javnom prikazivanju u slijedećim kategorijama:

- dugometražni igrani filmovi
- kratkometražni i dokumentarni filmovi
- animirani filmovi
- alternativni (eksperimentalni) filmovi.

Na natječaj se mogu prijaviti i djelomično ili potpuno realizirani projekti iz svih naprijed navedenih kategorija.

II.

Pravo sudjelovanja u natječaju imaju samostalni filmski producenti, scenaristi i autori – državljani Republike Hrvatske sa svojim scenarijem ili sa scenarijem za koji imaju autorska prava, kao i domaće producentske kuće.

III.

Pravo sudjelovanja nemaju naručeni filmovi, nastavni filmovi i filmski projekti namijenjeni marketingu i reklamama.

IV.

Za prihvaćene projekte sklopit će se ugovor o sufinanciranju između Ministarstva kulture s jedne strane, i producenta i redatelja, s druge strane, i to u roku od 30 dana po prihvaćanju projekta od strane ministra.

V.

Prijava projekta sadrži:

- za dugometražne filmove: sinopsis (razrađena ideja filma) i scenarij,
- za kratkometražne, dokumentarne i alternativne filmove: sinopsis (razrađena ideja filma) ili dovršeni scenarij, odnosno knjigu snimanja uz kratak sadržaj filma,
- za animirane filmove scenarij s likovnim predlošcima i knjigu snimanja,
- za sve kategorije dokaz o autorskim pravima iz točke II. natječaja i financijsko-operativni plan projekta.

VI.

Odabir dugometražnih i animiranih filmova realizirat će se na slijedeći način:

- u prvi krug odabira ulaze projekti pristigli do 1. lipnja 2001. godine, za koje se rezultati objavljuju 1. rujna 2001. godine,

- u drugi krug odabira ulaze projekti pristigli do 31. prosinca 2001. godine, za koje se rezultati objavljuju do 1. ožujka 2002. godine.

Odabir projekta za kratkometražne, dokumentarne i alternativne filmove na slijedeći način:

- u prvi krug odabira ulaze projekti pristigli do 1. svibnja 2001. godine, za koje se rezultati objavljuju 1. lipnja 2001. godine,

- u drugi krug odabira ulaze projekti pristigli do 1. rujna 2001. godine, za koje se rezultati objavljuju do 1. listopada 2001. godine,

- u treći krug odabira ulaze projekti pristigli do 31. prosinca, za koje se rezultati objavljuju 31. siječnja 2002. godine.

VII.

Natječaj je otvoren do 31. prosinca 2001. godine.

VIII.

Prijave za natječaj dostavljaju se u dva primjerka na adresu: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Zagreb, Trg hrvatskih velikana 6.

Ministarstvo kulture RH

Društvo hrvatskih književnih prevodilaca

organizira

2. Radionicu književnog prevođenja s engleskog jezika

u prostorijama Društva (Ilica 42/II), dva puta tjedno: ponedjeljak i srijeda, 18 – 19.30 (osim Uskrsnog ponedjeljka), u razdoblju **od 9. travnja do 21. svibnja 2001.g.**

Prijaviti se mogu:

- osobe koje se već bave književnim prevođenjem
- diplomirani anglisti
- absolventi anglistike

Upisnina: 400,00 kn

Upisi: 2. i 3. travnja 2001. od 10-12 u tajništvu Društva, Ilica 42/II

Sve ostale informacije na telefon **01/48 47565**

Komentar

Tko su danas hrvatski heroji

Na nama je da biramo uzore

Dunja Rihtman-Auguštin

U hrvatskoj se javnosti sporadično, ali posljednjih dana mnogo češće, ponavlja začuđeno pitanje: zašto Hrvatska nema heroja? Misli se naravno na suvremene heroje rata nazvanog Domovinskim, a ne na srednjovjekovne više ili manje izmišljene pokretače mita o naciji i državi. Uostalom, te smo mitove bogato apsolvirali u doba HDZ-ove vladavine pa su sad čak i njihovi najtvrdokorniji zastupnici malo posustali. Istina je međutim da se u domaćoj retorici često spominju naši vitezovi. O svojim poginulim članovima tako, s pravom, misle i pojedine obitelji. Ali to su zapravo neznani junaci. Kao da se junaštvo – poput krivnje za ratna nedjela – kolektivizira, a ne individualizira.

Navodi se nekoliko razloga zašto, zapravo, nemamo heroja i svi mi se čine točnima. Ponajprije onaj da prvi hrvatski predsjednik Franjo Tuđman nije želio proglašavati heroje jer je tu mitsku ulogu čuvao za sebe. Odgovaralo mu je kolektivno viteštvo. Tito, koji mu je, kako neki kažu, bio skriveni uzor, postupao je međutim efikasnije, ali sasvim suprotno: još tijekom *narodnooslobodilačkog* rata bilo je proglašeno stotinjak *narodnih heroja* da bi inflacija junaštva tijekom prvih poslijeratnih godina taj broj povećala na više od 1300. Oni su ušli u školske udžbenike i promovirali, kako mi se sada čini, vrlo opasnu priču o junaštvu u ratu koja nam nije dopuštala da ratove i njihove traume izbrišemo iz nacionalnog sjećanja.

Heroj: s napuklinom

Drugi razlog možda je i važniji. Živimo u vremenu koje je ubrzalo svoj tok. Medijske informacije neopisivo su brže od onih usmenih, koje su se prenosile tijekom desetljeća, reproducirajući davna junaštva i konstruirajući odgovarajuće mitske priče. Uz nesebičnu pomoć nacionalnih znanosti devetnaestoga pa i dvadesetoga stoljeća heroji su uzvisivani do nacionalnih veličina. Doduše, sporilo se katkad o tome kojemu narodu na ovom burnom području europskoga jugoistoka pripada određeni povijesni heroj. Bile su to književne bitke za određivanje simboličkih granica nacija kojima bih, kao kontrast, pribrojila neke mnogo rjeđe iskaze o tome da junaci južnoslavenske usmene epike baš i nisu bili neke sjajne osobe, junaci i dobrotvori, nego mnogo češće otimači i pljačkaši, pijanci i vjerolomni ubojice...

Sve to zvuči ružno i cinično, bez pijeteta prema nacionalnoj baštini. No postmoderni ubrzano vrijeme s mnoštvom kontradiktornih ali ažurnih i brzih obavijesti sprečava da se stalože i izgrade jednoobrazne, lijepe, idealizirane i ne baš istinite slike

o junacima. Kako vjerovati ratnim junacima za koje ovdje i sada postoje opravdane sumnje da su bili umiješani u ubojstva civi-

kriva sve napukline u slikama mogućih suvremenih uzora.

Treći i možda najvažniji razlog nestašice heroja jest upravo

Više od mjesec dana nakon bukačkoga skupa za navodnu obranu digniteta Domovinskog rata na splitskoj rivi, čini mi se,

Nedavno je precizni politički analitičar Nenad Zakošek upozorio na dvojnost sadašnjeg političkog trenutka u Hrvatskoj. S jedne strane neodlučnost i nedosljednost politike što je vodi aktualna vlast te rekordno rastuća nezaposlenost, bijeda i očaj građana. S druge strane agresivna politika desnice i jačanje desnoga ekstremizma. Rezultat: politička podvojenost nacije.

Heroina europske Hrvatske

No, ako je splitski skup namjeravao silom nametnuti nacionalnoga heroja Mirka Norca, i ona druga tiha, pobijedena, ojađena i gladna ali ipak europska Hrvatska na sreću našla je svoju heroinu. Ponajprije ona je mlada žena, a ne ratnik koji ratom ostvaruje svoju muškost. Ona nije Ivana Orleanska pa čak ni Zoja Kozmodemjanskaja. Iza nje ne stoji nikakva politika pa ni neka osobita državna potpora. Sve donedavno za nju se brinula i u nju ulagala samo njezina obitelj. A afirmaciju je stekla mukotrpim radom, naprezanjem i odricanjem, treniranjem uz opasnost ozljeda i sličnih nedaća. Prepoznali ste je: to je Janica Kostelić, ovogodišnja pobjednica Svjetskog skijaškog kupa u ženskim disciplinama.

Janicu uspjesi nisu opili, ona ne gubi svoju mladenačku samosvijest i ponaša se kao junačkinja početka 21. stoljeća. Bez ustezanja će reći da je novinari nerviraju kad postavljaju glupa pitanja, njihov uzvišeno svečani, gotovo nacionalno mitološki pristup njezinim pobjedama obara jednostavnim izjavama: *pa furala sam ko obično ili guzica me povukla*. A još prije godinu dvije kad su je pitali koga bi pvela sa sobom na pusti otok, odgovorila je kao iz topa: *dobroga frajera*. O svojem životu prosuđuje bez uljepšavanja: imam stan pun štaka i pehara.

Ustrajna i disciplinirana sportašica, nepretenciozna, mlada ali vrlo zrela osoba, Janica Kostelić u ovom trenutku odjed-

la? Kako vjerovati junacima rata, koji to možda i nisu bili u ratu, ali su se uspješno pretvorili u vitezove privatizacije nacionalnoga bogatstva?

Uostalom, i naša su se shvaćanja o ratu i o zločinu bitno izmijenila jer smo internalizirali suvremeno poimanje ljudskih prava i borbe za njihovo poštovanje i zaštitu. Ubrzani protok vremena na prijelazu ne samo stoljeća nego i tisućljeća ne dopušta zaborav recentnih žrtava, ali ni recentnih zločina u ratu koji je tek minuo i kojemu je u nacionalnom mitu namijenjena temeljna uloga državotvorca. Mnogi među nama više ne prihvaćaju tvrdnju da je zločin u ratu neizbježan jer je takav iskaz ujedno i njegovo dolično opravdanje. Ipak, takvo je uvjerenje pretežno vladalo nakon Drugog svjetskog rata, i to ne samo kod nas, pa dopuštam da su oni koji svjesno osuđuju svaki ratni zločin zasad vjerojatno u manjini. Francuski antropolog Michel Adam pišući o poslijeratnim konstrukcijama heroja tijekom povijesti ističe kako se one oblikuju na način da budu uzor budućim generacijama. Spomenu to ubrzanje vremena kao da ot-

taj što se većina ratnika osobno s pravom smatra gubitnicima. To su oni, koji nisu pobijedili na bojištu privatizacije i snalaženja u ovome tegobnome životu. Ljudi bez posla, bez perspektive, bez budućnosti. Premda je mentalitet gubitnika prisutan kod svih veterana modernih ratova, u Hrvatskoj je zbog dugotrajne gospodarske recesije i rekordne stope nezaposlenosti posve razumljiv.

Slavni vojvoda

Ipak, i možda baš zato, javnosti je agresivno ponuđen i od mnogih prihvaćen kao heroj Domovinskoga rata general Mirko Norac, čovjek u ranim tridesetim godinama života kojemu bi na brzini vojne karijere zavidjeli pojedini legendarni partizani. Uz to Norac je – začudno, zar ne – u devedesetima uspio postati vojvodom slavne Sinjske alke. Ta on je Gospić, Cetinsku krajinu i što još sve ne oslobodio od mrskih dušmana, kažu zaštitnici njegova lika i djela pozivajući vlast da opozove suđenje hrvatskomu vitezku, to jest da se usprotivi ZAKONU međunarodne pravde i uspostavi PRAVO naših predmodernih mentaliteta.

nije sporno da je slučaj Norac iskorišten za političke ciljeve nacionalističke političke opcije, pobijedene na posljednjim izborima. Ali ojađenim, traumatiziranim, iznevjerenim braniteljima, koji su sada istinski gubitnici, ponuđena je floskula kako suđenja našim momcima koji su zgriješili u ratu kriminalizira sam Domovinski rat. Premda će svako najjednostavnije logično razmišljanje bjelodano dovesti do zaključka da jedino procesuiranje eventualnih zločina taj rat može osloboditi stigme.

nom je postala ne samo junakinja ponižene Hrvatske, koja se tako žarko želi izvući iz blata politike, rata i kriminala, nego i melem na dušu onih koji se nadaju da se ipak, čak i ovdje, uspjeh može postići radom i da napor nije uzaludan.

U usporedbi s Mirkom Norcem Janica nije antiheroj, ona je, ovakva kakva je sada, upravo junačkinja našeg budućeg vremena. Poput mnogih drugih naroda Hrvati vole svoje vitezove, junake. Na nama je, dakle, da biramo uzore? ▣

Svjetski dan kazališta za djecu

Međunarodni svjetski dan kazališta za djecu i mlade prvi će se put obilježiti 20. ožujka širom svijeta kao priznanje djeci i mladim ljudima te njihovu pravu na obogaćivanje životnog iskustva kroz umjetnost i vlastitu kulturnu tradiciju, posebice onu vezanu uz kazalište.

ASSITEJ (Association Internationale du Theatre pour l'Enfance et la Jeunesse/Međunarodna udruga kazališta za djecu i mlade) arhitekt je međunarodne mreže koja povezuje tisuće kazališta i pojedinaca u gotovo 65 zemalja širom svijeta. Od Japana do Zimbabvea, od Australije do Francuske, od Rusije do Indije, obje Amerike i Bliskog istoka, ASSITEJ prepoznaje pravo djece na obogaćivanje kroz umjetnost. Izazivanjem ljudi koji rade u kazalištima za djecu i mlade da postižu što bolje rezultate i postavljaju što više kriterije u svom kazališnom stvaralaštvu, ASSITEJ je kulturološki jedinstven glas koji zagovara jednakost, mir, obrazovanje te kulturni i rasni sklad.

ASSITEJ International teorijski, ali i u

praksi, promovira kazalište za djecu i mlade. Jednako tako poziva sve nacionalne i internacionalne organizacije i vlasti koje su prepoznale mogućnosti djece i mladih ljudi te njihovu sposobnost da pridonose razvoju društva da podrže Svjetski dan kazališta za djecu i mlade.

Kazalište za mlade poštuje svoju publiku, predstavljajući joj vlastite nade, snove i strahove; ono razvija i produbljuje iskustvo, inteligenciju, osjećajnost i maštu; nadahnjuje; pomaže u osvješćivanju društvenih odnosa; potiče samosvjesnost te tolerantnost. Iznad svega, pomaže mladim ljudima da pronađu svoje mjesto u društvu.

Kao tajnik ASSITEJ Internationala molim Vas da podržite Svjetski dan kazališta za djecu i mlade, njihovo pravo na slobodno vrijeme, uživanje i sudjelovanje u umjetničkim i kulturnim aktivnostima kao i one koji rade na polju kazališta za djecu i mlade. Molim Vas da podržite našu budućnost. ☒

Niclas Malmcrona

Gordana Obradović-Dragišić, sociologinja

Dominacija nad ženama i prirodom

Mirela Holy

Kakva je povezanost ženskih grupa u Hrvatskoj i koliko su aktivne?

– U Žensku mrežu Hrvatske uključeno je više od pedeset grupa i inicijativa, a aktivnosti su brojne: u okviru *Ad hoc* koalicije poticale smo biračice da izađu na izbore, potpisivale smo peticije protiv siromaštva i protiv pokušaja uvođenja zakona o ukidanju pobačaja i mnoge druge zajedničke inicijative.

Kakva je situacija u Hrvatskoj što se tiče prava i zaštite žena?

– Prava žena zajamčena su temeljnim dokumentima, od Ustava do Kaznenog zakona i Obiteljskog zakona. Nažalost, tu smo nazadovala jer se nasilje u braku počinjeno od strane supruga više ne goni po službenoj dužnosti, već je to privatna stvar žene. U današnjim uvjetima života supruga će se rijetko odlučiti na tužbu. Poznato je da napuštanje nasilnog partnera dugo traje i izaziva nerazumijevanje, pa čak i osudu okoline. Treba raditi na promjeni i Obiteljskog i Kaznenog zakona u cilju učinkovite zaštite žena i djece. Moje je mišljenje da treba težiti izolaciji nasilnika, a ne tome da se žene i djeca sklanjaju u skloništa kojih ionako ima premalo.

Možemo govoriti o pravima žena na zdravlje, koje se zbog katastrofalne reforme zdravstvenog sustava pogoršava. Nema više sistematskih pregleda na kojima je bio obavezan i ginekološki pregled. Od raka dojke godišnje umire osamsto žena jer se bolest otkriva prekasno. Studije i istraživanja pokazuju da se smrtnost od te bolesti može smanjiti trideset posto ako se bolest otkrije pravodobno. Brine nas i ekonomska situacija koja nam, osim lošeg materijalnog stanja, može donijeti i ekološke probleme kojih nismo ni svjesni.

Što je to ekofeminizam?

– Borba za socijalnu pravdu, a protiv rasizma, isključivosti i diskriminacije na osnovi seksualnog opredjeljenja, klasne pripadnosti ili pripadnosti rasi i vrsti je jedna od najvećih snaga ekofeminizma. Vandana Shiva i Marie Mies u knjizi *Ecofeminism*, primjerice, naglašavaju kako ekonomski interesi postaju glavna ideologija zbog koje se priroda pretvara u privatno vlasništvo, najčešće multinacionalnih kompanija. Pojmovi moći i dominacije važni su i za feminizam i za ekologiju, kao i borbu protiv patrijarhata. Ekofeminizam je način razmišljanja o prirodi, politici i duhovnosti. Prema tom shvaćanju dominacija nad ženama u izravnoj je povezanosti s dominacijom nad prirodom.

Otkad datira ekofeminizam?

– Prva je upotrijebila taj pojam Françoise d'Eaubonne 1974. u svojoj knjizi *Feminizam ili smrt*. Ekofeminizam uključuje ekološke i feminističke postavke naglašavajući povezanost između potlačivanja žena u društvu i destrukcije okoliša. Te su se ideje pojavile sedamdesetih nakon što su se ljudi pomalo razočarali idejama i pokretom iz šezdesetih: ekološkom pokretu nedostajala je feministička analiza, ljevičari su pridavali vrlo malu važnost ekologiji, ženama i prirodi, a političke organizacije nisu se zanimale za duhovnost.

Kakav je odnos ekofeminizma prema ekologiji, a kakav prema feminizmu općenito?

– Svima je zajednička borba za očuvanje okoliša, a postoje radikalne i umjerenе reformističke struje. Zanimljiva je

razlika između dubinske ekologije i ekofeminizma. Iako imaju zajedničke ideje, ipak je za dubinsku ekologiju karakteristično da su njezini pobornici uglavnom muškarci kojima ekofeministice zamjeraju patrijarhalne predrasude. Ekofeministice tvrde da nisu žene te koje su uništavale okoliš, već su i same bile izložene destrukciji, dominaciji i podčinjavanju kao i priroda, stari narodi i kulture. Dubinska će ekologija postati zaista dubinska kada muški ekolozi to uvide. ☒

Gordana Obradović-Dragišić je aktivistica, suosnivačica i koordinatorica projekta i vijeća Centra za edukaciju i savjetovanje žena CESI. To je nevladina i neprofitna ženska organizacija osnovana 1997. kao odgovor na probleme kršenja ljudskih prava, posebice ženskih i manjinskih prava, probleme militarizma, nacionalizma i pada ekonomskog standarda u poslijeratnom razdoblju. CESI su osnovala aktivistice i članice ženskih i mirovnih inicijativa koje imaju dugogodišnje iskustvo u radu sa ženama koje su preživjele traume rata. Cilj je CESI-ja unapređenje odnosa među spolovima te osnaživanje žena u stjecanju kontrole nad vlastitim životom i poboljšavanje njihovog psihosocijalnog i ekonomskog statusa. Programi CESI-ja obuhvaćaju edukaciju grupa za civilne inicijative i ženska ljudska prava, kompjutorske radionice, predavanja o ženskom zdravlju, radionice o identitetu te predavanja o uzgoju zdrave hrane. CESI je izdao priručnike *Za nasilje nema opravdanja* i *Spol i rod pod povećalom*. CESI djeluje na području cijele Hrvatske, a posebno se obraća potrebama žena u geografski zanemarenim područjima pogođenim ratom. ☒

Časopisi

Treća, Časopis Centra za ženske studije, br.2/vol. 2, Zagreb, 2000.

Željka Vukajlović

Novi broj *Treće* većim je dijelom posvećen temi ekofeminizma. Urednica temata Karmen Ratković u uvodnom članku pojašnjava značenje pojma, pozicionirajući ga unutar feminizma i u odnosu prema ekologiji. Lidija Zafirović predstavlja sada već slavnu knjigu Marije Gimbutas, arheologinje i/ili arheomitologinje *Language of the Goddess: Unearthing the Hidden Symbols of Western Civilization* iz 1989. godine. Važnost otkrića Marije Gimbutas u tome je što je ona pokazala kako patrijarhat, kao društvo muške dominacije i ratovanja, postoji tek petinu ili šestinu vremena ljudskog postojanja na Zemlji. Glorija Feman Orenstein piše o šamanizmu, pronalazeći podudarnosti između ekofeminizma i šamanizma u njihovu ne-pribjegavanju dualizmu Zapada, o inicijaciji te o zamkama suvremenog (pseudo) šamanizma. Suzana Marjančić u tekstu *Životinjsko u vilinskom* tematizira slike vila iz naše usmenoknjiževne tradicije i poetskim stilom, oslanjajući se na Derridin termin *hauntology* u nas inaugurira, progonoologiju, koja se bavi onima koje progone duhovi. Françoise D'Eaubonne 1974. godine smislila je naziv ekofeminizam, a njezin tekst *Što bi moglo biti ekofeminističko društvo* stoji na samom početku teorijskog promišljanja dotičnoga pokreta. Marti Kheel se u tekstu *Od herojske prema holističkoj etici: ekofeministički prigovor* udaljava od prvotnog koncepta ekofeminizma i postavlja, kako kaže urednica temata, osnovni teorijski zadatak – *raskrinkavanje patrijarhalnog svjetonazornog modela u etičko pitanje par excellence*. Slijede dva teksta koja problematiziraju odnos ekofeminizma i dubinske ekologije, u čemu leži najživlji izvor ekofeminističkih prijepora. Prvi je *Razlika i dubinska ekologija* Vala Plumwooda, a drugi *Dubinska ekologija i ekofeminizam: početak dijaloga* Michaela E. Zim-

mermana. Ekofeminističko načelo bioregionalizma razrađuje Vandana Shiva u tekstu *Prijetnja biološkoj i kulturnoj raznovrsnosti*. Tim tekstom, koji prijetnju raznovrsnosti vidi u kolonizaciji žene, prirode i Trećega svijeta, završava temat posvećen ekofeminizmu.

Drugi temat *Treće* bavi se problemom dekonstrukcije subjekta, o čemu se govorilo na Međunarodnom seminaru *«Kriza subjekta: dekonstrukcija i ponovno promišljanje pojma jedinstvenog subjekta»*, održanom na Ohridu prošle godine. Maja Uzelac napisala je prikaz seminara te predstavila dva predavanja, koja *Treća* ovdje u cijelosti prenosi. Riječ je o tekstovima *Djelovanje stila za subjekt u krizi* Judith Butler te *Nietzsche i poststrukturalističke teorije subjektiviteta: čitanje Judith Butler* Katarine Kolozove.

U rubrici za teatar i film Nataša Govedić nudi interpretaciju Shakespeara komada *Macbeth*, a Danijela Merunka piše o pitanjima feminističke teorije filma, oslanjajući se na teoretičarke Lauru Mulvey i Teresu de Laurentis. Tekst Illeana Pintilie govori o poštivanju rodnihi osobitosti u rumunjskoj umjetnosti, gdje su rodni studiji još vrlo novo područje promišljanja. U zadnjem dijelu časopisa nalazimo recenzije knjiga *Spolni ugovor* Carole Pateman i *Žensko tijelo ženska mudrost* Christiane Northrup te časopisa *Ženske infoteke – Krub & ruže*. ☒

C

I

N

K

Š

U

I

Londoner Pub
22 h
četvrtak
29. 03

ulaz besplatan

transformira. Mislim da jedna od mogućnosti koje imamo – iako nikada svi u istoj mjeri – jest da sudjelujemo u toj transformaciji i

Da se, dakle, otvore neki novi žanrovi govora o književnosti i općenito o kulturi, da se otvore nove institucijske pozicije s kojih bi se to moglo činiti, da se razviju neki mediji komunikacije sa svjetskom misli o književnos-

tom, ni u drugim smislovima nemam osjećaj trijumfa. Možda se stvorila generacija mlađih ljudi koja između sebe održava manje ili više živ dijaloški odnos, ali u širem smislu književnoznanstvene, pa čak i akademske institucije, ne bih rekao da se otvorila mogućnost za neki osobito plodan dijalog, niti interdisciplinarni niti intradisciplinarni, a osobito ne između različitih generacija, koje su i dalje ostale zatvorene, tako se barem meni čini, unutar svojih pozicija, koncepcija, svjetonazora ili, ako hoćete, paradigmi, iako mi se ta riječ čini prevelikom. Nisam tu nažalost uspio dovoljno učiniti, ali to ne isključuje mogućnost da se pojave drugi ljudi koji će u tome imati više uspjeha.

Vi imate izvanredno obaviješten uvid u najmanje tri velike književnoteorijske scene, njemačku, francusku i anglo-američku, koje su, dakako, u najrazličitijim vrstama složenih međudnosa, ali su u velikoj mjeri ipak različite. Mislite li da vam pozicija nepripadanja nijednoj od njih i institucionalna marginalnost, u svjetskim okvirima, daje bolji pregled nekih problema, kakav pripadnici tih intelektualnih zajednica ne mogu steći?

– Ja si utvaram da je to tako, ali nitko to ne može za sebe reći. Utvaram si da prelaženjem iz jednog polja u drugo mogu otkriti neke slijepice pjege njihovih teorijskih horizonata, no to nipošto ne isključuje slijepu pjegu mojeg vlastitog horizonta koja ostaje izložena drugim pogledima. Htio bih unaprijed razjasniti da nisam slijedio neku promišljenu strategiju u svom književnoznanstvenom, teorijskom, idejnom “razvitku,” niti sam točno znao kuda idem, kao što to ne znam ni danas; naprotiv, uvijek sam slijedio neke probleme koji su me vodili lijevo-desno, iz jedne discipline u drugu, jer su me ti problemi mučili, moglo bi se reći opsjedali, pa sam u nastojanju da ih riješim, koliko se to uopće može, vrludao i tražio rješenja tamo gdje mi se činilo da ću ih pronaći. U tom vrludanju otvarao sam sebi različite disciplinarnost, a samim tim i, kako vi kažete, različite teorijske tradicije vezane uz različita kulturna i nacionalna podneblja. Nije to bilo s namjerom da bih takve tradicije potkopavao ili problematizirao, nego s namjerom da se uvedem u određene probleme.

Kad se to već oblikovalo tako kako se oblikovalo, da sam izgradio neku, nazovimo to tako, “metodu vrludanja,” osjetio sam da mi je to samo po sebi stvorilo svojevrsnu, kao što vi vrlo točno i pertinentno kažete, marginalnu vizuru, koja kao da se sama ocrtala tijekom tog mog vrludanja. Onda sam zaključio da bih možda mogao iz te taktičke vizure izvući neke kapitale – naravno simboličke, idejne – te sam je pokušavao iskušavati kao neku osebniju, iskušenu perspektivu u odnosu na druge, ali opet ne osobito promišljeno ni strateški nego kao mogućnost intervencije u raspravu koja se oko nekih gorućih pitanja vodi u međunarodnim razmjerima.

Zakoni sredine

Biste li se složili da je marginalna kategorija percepcije, a ne pitanje determiniranosti, odnosno da se netko tko, poput vas, želi promišljati te probleme ne mora

nužno pokoravati zakonima svoje sredine, već da može artikulirati neku svoju poziciju koja će prividne nedostatke obrnuti u prednosti?

– To je vrlo zanimljivo, ali složeno pitanje. Jedno je što čovjek želi, a drugo je što mu se dogodi. Čovjek može željeti njegovati marginalnu poziciju kao teorijsku poziciju, kao osmišljenu točku percepcije, ali može mu se dogoditi da ga kulturna i znanstvena margina na kojoj živi determinira na načine koje ne očekuje i ne može osvijestiti. Ja nipošto nisam siguran da se to u mom slučaju nije dogodilo! Čini mi se da se na kraju uvijek dogodi neželjeni kompromis između intendirane margine i dosuđene margine. Nikad marginalnost ne može biti samo smjerana, niti ona može biti u potpunosti teorijski artikulirana, ona je uvijek rezultat situiranosti teoretičara u institucijsku, kulturnu, ideološku, ekonomsku, kakvu god hoćete, mrežu. Pitanje je, na kraju krajeva, što je u današnjem svijetu uopće margina i kako se ona može definirati, jer se idejni svijet pretvorio u polifokalnu konstelaciju s mnogo različitih žarišta; ne postoje više jasno razgraničeni središte i rub, oni se višestruko uzajamno determiniraju pa je pitanje tko odakle govori. Iako nikako ne smijemo da u teoriji pravo na govor pridržavaju one sredine koje zbog svoje financijske, ekonomske, kulturne snage mogu njegovati takozvanu fundamentalnu znanost, a da se to pravo uskraćuje onim sredinama koje takvu snagu nemaju, pa se, u neku ruku, nemaju ni pravo (da o mogućnostima i ne govorimo) baviti fundamentalnom znanosti. Postoji, dakle, hijerarhijska distribucija prava na govor između fundamentalne znanosti i primijenjenih znanosti i u tom smislu moja pozicija jest pomalo paradoksalna jer ja govorim s jedne pozicije kojoj je, u međunarodnim razmjerima, uskraćeno pravo na govor. U to se svakodnevno osvjedočujem kad sudjelujem na skupovima i držim predavanja u inozemstvu, ali s druge strane držim da čovjek to pravo na teorijski govor mora izboriti, ma koliko da mu se ono postojećim rasporedom snaga nastoji uskratiti. Izboriti – dakle, ne pristati na zadane parametre. Naravno, kao što sam rekao, rezultat je uvijek negdje na presjecištu nastojanja i neumoljivih okolnosti.

Vaš Pojmovnik suvremene književne teorije (1997) trebao bi uskoro biti objavljen u njemačkom prijevodu. Kako u svjetlu ove problematike vidite tu činjenicu?

– To je sada sasvim pri kraju i knjiga bi se, ako ne bude kakvih nepredviđenih smetnji koje nikad ne treba isključiti, trebala pojaviti za nekoliko mjeseci. Posao je bio velik! Vidjet ćemo, ne mogu sasvim sagledati recepciju te knjige u njemačkim okvirima jer to nisam mogao ni u hrvatskim. Bio sam iznenađen jer nisam očekivao da će ta knjiga naići na tako široku recepciju, a još mi je teže procijeniti što će se dogoditi u Njemačkoj. U Rowoblu je planirano da prva naklada bude šest tisuća primjeraka, za naše prilike vrlo velika, ali njemačko je tržište naravno mnogo veće, znatno je više ljudi u akademskom pogonu koji bi mogli biti zainteresirani za takvu vrstu literature pa s velikom zna-

Vladimir Biti, teoretičar

Metoda vrludanja

Objavljujemo dijelove razgovora s Trećeg programa Hrvatskog radija

Tomislav Brlek

Kako, kada i gdje počinje teorijski interes, odnosno, kako se netko nalazi na početku bavljenja teorijom? Ili se uvijek već prije nalazimo u teorijskom polju?

– Za mene bi se možda moglo reći da sam se ja uvijek već nalazio u teoriji jer sam taj interes vrlo rano razvio, već tijekom studija. Sada mi se barem tako čini da sam tada donio odluku za teoriju i od početka sam se, uvodeći se u različite ogranke teorije, tu nekako najbolje osjećao. Tako da se ne sjećam neke točke prelaska iz književnosti u teoriju, moglo bi se čak možda reći da je moj interes za književnost uvijek vodio preko teorije, nisam znao za drugi način razmišljanja o književnosti. Tako mi barem izgleda danas kad razmišljam o svojim studentskim danima. Naravno, u gimnaziji još nije bilo toga interesa.

U svojoj novoj knjizi, Strano tijelo pri/povijesti: etičko-politička granica identiteta (2000), u vezi s epistemološkim obrascima koje subjekt nasljeđuje i preuzima, upisujući se nekim iskazom u dani kontekst kažete: “To vrijedi još i više kada iznosimo teorijske iskaze, tj. govorimo za književnost, jer sve vrste takva govora uvijek već pripadaju istančanoj institucijskoj mreži književnog sustava s njegovim zonama, položajima, praksama, stilovima, žanrovima i dispozicijama, transakcijama i pregovorima.”

– Mislim da svaki govor o književnosti, htio to ili ne, pristaje na određeni žanr, na određeni institucijski položaj, preuzima određenu poziciju subjekta povezana s tim žanrom i tim položajem, odlučuje se za određeno-ga sugovornika i sve to čak i bez neke osobite namjere. U tom smislu, kako god mi pokušali govoriti o književnosti, uklopamo se u neku manje ili više osviještenu tradiciju. U različitim akademskim sredinama i u različitim intelektualnim milieuima ta tradicija, naravno, nije jednako izdiferencirana. Ovisno o tome gdje govorimo o književnosti, ili za književnost, mi artikuliramo svoju poziciju ovisno o tome do koje je ona mjere već bila socijalno razrađena prije nego što smo mi počeli govoriti, i to u svijesti onih koji se takvim govorom služe ili u njemu na ovaj ili onaj način sudjeluju. Naravno da razvijeniije akademske sredine imaju veći broj mogućnosti govora o književnosti, veći broj položaja s kojih se taj govor može plasirati ili artikulirati, ali ta mreža ipak nije nikome potpuno čvrsto zadana, ona je do stanovite mjere pomična, dinamična, otvorena preinakama, i kroz vrijeme se

Etičko-politički obrat nije moj izum, nego je opća odrednica teorijskog kretanja u svijetu

da otvaramo institucionalno polje u kojem se nalazimo, u kojem živimo, prema novim mogućnostima, prema novim položajima, prema onima koji još nisu artikulirani u našoj kulturi. Držim da je naša odgovornost glede takva posla možda i veća nego glede parametara u kojima se u nas obično zamišlja odgovornost jednog intelektualca.

Mehanizam domaće teorije

Može li se reći da je vaša knjiga Pripitomljavanje drugog: mehanizam domaće teorije (1989) jedan takav pokušaj redefiniranja institucionalnog polja u kontekstu hrvatske znanosti o književnosti, gdje vi pokušavate iz vlastite pozicije promisliti neke zatečene pozicije i teorijske sklopove koji su u tom polju tada bili na djelu?

– Ta knjiga ima, moglo bi se reći, posebno mjesto u mom intelektualnom “razvitku.” Budući da sam, što se generacijske pripadnosti tiče, bio u neku ruku izdvojen po svojim interesima, i da sam zauzimao poziciju nasljednika jedne, nazovimo to tako, velike književnoznanstvene generacije, koji je želio unijeti u književnoznanstveni diskurs neke nove vrijednosti i aspekte, ali je bio u tom pogledu dosta izoliran i usamljen, ja sam morao ili sam makar osjećao potrebu da pronađem, da definiram, svoje mjesto u odnosu na svoje prethodnike i u odnosu na književnoznanstvenu situaciju koja me okružuje. Ta knjiga nije nastala promišljeno, već u slijedu tog mog nastojanja da definiram to mjesto – sâm za sebe, više negoli za druge. Slijedom takvih nastojanja rodio se i pokušaj da se proširi prostor govora o književnosti, da ga ja sâm za sebe proširim, a samim time, nadao sam se, možda i za druge.

ti, bilo književnoteorijskom, bilo književnopovijesnom ili književnokritičkom, da se uvedu neki novi autori u raspravu o književnosti na ovim prostorima. Ali meni se ne čini da sam to radio s osjećajem važnog poslanstva, nego naprosto tražeći i gradeći svoju vlastitu poziciju. Dakle, koncentriran na probleme, u potrazi za odgovorima, ja sam širio vlastiti prostor, ali ne s primarnom namjerom da učinim dobro “vlastitoj kulturi” – nikad nisam sebe doživljavao kao kulturnog misionara – nego sam tražio svoj prostor i samim tim, možda, malo proširio mogućnosti književnoznanstvenoga govora.

Dijalog s Drugačijim

Jedna od takvih mogućnosti, prisutna u toj vašoj knjizi, a inače neuobičajena u našoj sredini, uspostavljanje je dijaloga s drugačijim, pa čak i suprotstavljenim, teorijskim pozicijama, ali ne u smislu institucionalnoga sukoba, nego kao teorijskokritičko promišljanje druge pozicije. Mislite li da se situacija u tom pogledu promijenila, ima li danas više dijaloga te vrste među pripadnicima akademske zajednice nego u trenutku kad ste ga vi pokušavali uspostaviti?

– Pa, bojim se da nisam baš postigao neke veličanstvene rezultate; nemam osjećaj da sam odigrao važnu ulogu u tom pogledu i ne bih rekao da sam otvorio prostor za neki živi dijalog među različitim pozicijama. Ni u

komentar

Kultura nasilja

1991. versus 2001.

Silva Mežnarić

Je li isto isto? Nije! Premda između izvaninstitucionalnih masovnih prosvjeda u Hrvatskoj 1991. i 2001. postoje mnoge, površne sličnosti. Pozabavimo se najprije njima. Topografski, geografski, precizno – do u selo, put – izvori masovnog izražavanja nezadovoljstva postojećom vladom sredinom veljače 2001. u Hrvatskoj i pratećeg nasilja istovjetni su onome u proljeće 1991. Pozornica ima istu tehničku opremu, u prosceniju se nalaze lica istovjetnih fizionomija, govore istim jezikom, pjevaju ako ne iste a ono slične melodije – sve kao u proljeće 1991. godine. Parole i grafiti slijede sličan diskurs: dolje izdajnička vlada, prodaju se Europi, ne poštuju našu tradiciju, banda su (crvena), živjela naša braća (Hrvati, u Hercegovini i Bosni, 2001.; Srbi, u Bosni i Hercegovini, 1991.), prodali su našu braću (u Hercegovini), ne damo naše heroje (Domovinskog rata)... I jedan i drugi pokret, 1991. i 2001., organizirani su protiv legalno izabrane vlade. Što je različito? Etnički markeri pojedinaca koji čine masu te iskustvo državnosti. Prva razlika: vjerojatnost, šansa da bi se u proljeće 1991. godine u masama na mitinzima u krajini nalazili pripadnici hrvatske nacionalnosti bila je minimalna. Masovni su skupovi bili skupovi srpske lokalne većine. Obratno, vjerojatnost da bi se na mitinzima u istim mjestima u proljeće 2001. u Hrvatskoj našli pripadnici srpske nacionalnosti bila je jednaka nuli. Rat od 1991. do 1995. srpsku je etniju iz tih krajeva jednostavno pomeo. No to i ne bi bio jedini razlog etničkog čistunstva aktualnog prosvjeda; zamisliva je situacija da u nekom drugom spletu lokalnih prilika Srbi zajedno s Hrvatima – pa makar bi ih bilo samo 3 posto – prosvjeduju na ulicama. Zato je etničkome markeru prosvjedovanja potrebno dodati novo obilježje, a to je mitološka obrada Domovinskog rata.

Srbin je neprijatelj

Mitsko središte prosvjeda Hrvata (u današnjoj krajini) sazdana je na stvarnosti Domovinskog rata, koji je bio antisrpski i antijugoslavenski. Srbin je dakle neprijatelj. To je središte napunjeno diskursima o dignitetu hrvatskog rata, dignitetu njegovih heroja, u obrani palih i nestalih; istodobno, to je mitsko središte napučeno neprijateljima digniteta, a to su svi oni koji su pokazali bilo kakvu ambiciju da Domovinski rat demitologiziraju – to jest, da ga smjeste u primjerene građanske okvire. Tu se etnički markiranome neprijatelju – Srbini – dodaje novi: taj nije pozitivno, već negativno definiran. Ona, on ruši naše generalske legende, oprašta ratne zločine agresoru, vraća Srbe natrag (zanim-

ljivo: tu ne nalazimo arhaičnu formulaciju «na njihova vjekovna ognjišta»), prodaje se Europi. U istome dahu izriče se javno druga

To znači da odredi proceduru – te da se nje i drži – kojom će godine koje dolaze utvrđivati granice između obrane i zločina, profesije i kriminalca, pozitivnih i negativnih heroja, branitelja i korisnika mitolojskih beneficija. To također znači da postoligarhijske i postmitološke vlade u Hrvatskoj gube mogućnost da

Hrvatskom je zavladao iluzija da je tihi rad modernizacije biračkog tijela priveo Hrvatsku bliže europskoj građanskoj državi. Pokazalo se da je takva realnost u najmanju ruku nedokaziva

bitna razlika spram pokreta 1991.: podržavaju se, naime, “legalne institucije pravne države”. Smjena, pad vlade – ali kroz iskustvo državnosti u proteklom desetljeću. Priziva se dakle oligarhijska, militarizirana i autoritarna vlast, koja je mit etničke i moralne čistoće Domovinskog rata u cijelosti podržavala, istodobno birajući generalske legende koje će u ime istoga mita preputiti Sudu za ratne zločine u Haagu. I u tome je najvažnija razlika u pristupu masama na cestama 1991. i 2001. godine. Iskustvo državnosti legalno izabrane HDZ-ove vlade 1991. godine bilo je nikakvo, bilo je to iskustvo jedne druge države spojeno s ambicijom da se ono anulira te s neodgovornošću spram vlastitih građana. Sadašnja vlada u Republici Hrvatskoj nema više nikakve šanse da se izvuče na bilo čije mitove: izabrana je kao vlada lijevog centra, s naslijedom državnosti, bremenitim poukama, s odgovornošću prema vlastitim građanima bilo koje provenijencije i uvjerenja te sa zadaćom da Domovinski rat i posljedice smjeste u građanske okvire. Što to znači?

demitologiziranje Domovinskog rata depasiraju izvan granica države bez posljedica po unutarnji socijalni mir. Iako je Haag preuzeo jedan segment kontrole postupaka građana u međudržavnim sukobima, ta kontrola nipošto nije olakšala posao lokalnim vladama. Dapače, uvećala je njihovu odgovornost, kompetentnost im dovodi u *spotlight* svjetske jurisprudencije, čini ih ranjivima na najosjetljivijem, najmekšem mjestu tzv. tranzicijskih režima, a to je – sudstvo i procedura.

Big Story

I tako Republika Hrvatska postaje dijelom Europe po kanalu, koji nitko nije mogao niti je predviđao tijekom njezina osamostaljenja 1990/91. godine: po kanalu pravnih institucija, procedure i jurisprudencije. Po tome je položaj Hrvatske među ostalim tranzicijskim zemljama jedinstven i, nažalost, jedan od najtežih. Otežan je i time što se oko slučajeva istraživanja ratnih zločina počinjenih u Hrvatskoj i napose u obrambenom ratu u Hrvatskoj isprepleću zasada zatamljeni no najvažniji problemi bu-

dućnosti europske kooperacije – problemi cediranja suverenosti najosjetljivijih segmenata zakonodavnih i sudskih te represivnih aparata država članica EU-a. Nažalost, zato što je za prolaz kroz tako definiran kanal ka EU-a potreban, recimo tome tako, socijalni ugovor, konsenzus najprije u vlastitoj kući. A taj je u ovome vremenu u Hrvatskoj upitan. Postoligarhijska je, naime, klijentela parlamentarno uređene države napipala njezin *meki trbuh* – neodlučnost, eratičnost, spremnost na mnoge kompromise, nekompetentnost – te joj instalirala *građanski neposluš* kao legitimnu reakciju opozicije na poteze vlade. U socijalnoj situaciji Hrvatske, a mnoga to europska iskustva govore, moguće je predvidjeti da bi kultura građanskog neposlušta – u odsustvu (sekulariziranog) građanina i kroz dominaciju vjerništva svake vrste – mogla pridobiti momentum nasilja a potom i kulture nasilja.

Nasilje je određeno kao neuredna, neuredna strana svakog razvoja; no izađe li iz uobičajeno nasilnih, inkriminiranih područja

života na neuobičajeno nasilna (obitelj, primjerice, ili nasilje spram žena i malodobnika), uz šutnju ili eksplicitno odobravanje političkih instancija, govori-mo o kulturi nasilja. Živjeti u kulturi nasilja znači živjeti sa spoznajom da će, vrlo vjerojatno, nastupiti *spill-over* nasilja iz socijalnog konteksta u kojem se ono manje-više predvidljivo događa u socijalne kontekste u kojima je u pravilu izuzetak (privatna sfera, škola, sport, masovni mediji, čak intima). Takvoj je kulturi nasilja podilazila oligarhijska nacionalističke vlade u Hrvatskoj u posljednjem desetljeću. Instalirajući primjerice kontrolu privatne, štoviše – intimne sfere (duhovna obnova kroz obnovu pravih hrvatskih obiteljskih vrednota; podizanje svijesti o ugroženosti brojnosti hrvatske nacije jer se u hrvatskim bračnim ložnicama “odustaje od prokreacije”), javno je legitimizirala potrebom obrane države, poglavara, vjekovnih vrednota, vojske i Domovinskog rata.

Neka prava Hrvatska

Smjena vlasti u siječnju 2000. godine – uz uzroke i posljedice smjene koje će drugi kolege vjerojatno analizirati – suspendirala je na neko vrijeme *master narrative* oligarhijske autoritarne strukture smijenjene vlasti (karizmatički vođa + centralizirana država + liberalizirano tržište + hrvatske autentične vrednote obranjene u ratu = sve-što-smo-tisuću-ljeta-sanjali). Hrvatskom je zavladao, rekli bismo, iluzija da je tihi rad modernizacije, štoviše – postmodernizacije biračkog tijela, priveo Hrvatsku bliže europskoj građanskoj državi. Da je, naime, biračko tijelo sazrelo; atributi kao razlikovnost, drugačijost, diferencijacija, diversifikacija, fragmentiranost, raz-čaranost, decentraliziranost – pluralnost i izbor identiteta, kao da su uhvatili korijenje u hrvatskome građanskome tijelu. Ono je, po tome, i građansko. Da je, riječju, svršeno s *Big Story*, sa singularnim sistemom neoporecivog vjerovanja i mita o heroju. Pokazalo se da je takva realnost u najmanju ruku nedokaziva. Kolika je njezina prekarioznost pokazuje i jedna od najčešćih želja koju se može čuti posvuda, prislusnemo li samo komentare o javnim skupovima posvećenima generalima i ratu: *nadajmo se tek da to nije ona prava Hrvatska!*

Postojanje *neke prave Hrvatske*, modernog građanskog senzibiliteta u sociološkome smislu, značilo bi postojanje značajnog, uplívno (što nije dosta) i dovoljno glasnog sloja građana koji vrijednosti temelje na

netradicionalnim izvorima autoriteta i identiteta (afiniteti versus identiteti);

zajedništvo ne temelje na isključivo kolektivnim izvorima članstva i pripadanja, na izvorima kao što su klasa, nacija, župa;

lojalnost, političku napose, temelje na nekom racionalnom izboru po vlastitom modelu.

Ali: suvremeni europski kontekst nas podučava da na takvom profilu građanina gradi svoju političku budućnost kako Nova Lijeva, tako i Nova Desna struja. Potonjoj na ruku idu posebice takozvane *tibe većine* i *postmoderne mlade elite* koje se vole skupljati oko nevladinih drugih te tako, po vlastitom uvjerenju, iscrpno puniti prostor *civilnog društva* (hrvatsko iskustvo). Nije teško

prepoznati taj politički stil. U hrvatskoj publicistici i mladoj prozi primjerice – inače, mislim, najtalentiranijoj generaciji koja se javila od vremena Tonka Šoljana naovamo – nalazimo tipična, znakovita obilježja kulturalnog postmodernizma koji bismo lako mogli zamijeniti za *aktivnu demitologizaciju* hrvatskog mitskog središta. To su uvjerljivi, pervazivni načini recikliranja retronostalgije estetičke, prevladavanje pastiša i parodije, problematiziranje nedavne prošlosti (ratne i poslijeratne) stvaranjem ironične distancije između *tada* i *sada*. Takav diskurs u pravilu daje pozitivne vibre talentima, razmašu se; ali i diskurs obrane generala i digniteta Domovinskog rata u Hrvatskoj pokazao je, čini mi se, *ironičkim obratom* nešto slično. To jest, aproprijaciju barem dijela postmodernog aparata proizvodnje znanja s ciljem da opslužuje ciljanu populaciju koju svakako ne želi izgubiti – a to su urbani mladi. Tako se razidentificiranje i *disenchantment* na jednoj strani javno prokazuje kao fenomen protiv *hrvatskome duhu* te se ojačava na drugoj strani (na mitinzima domoljubnih masa i HDZ-a) i upisuje identitet (bez izbora) i mit ponovno na nacionalna politička agenda. Sličnim ili istim postupkom – recikliranjem nostalgije, prošlosti, pastišem – no s drugačijim ciljem ili jednostavnije, ciljem. Koje? To je još fragmentirano područje.

Ima li takav pokret (svjesno ostajem kod naziva: pokret, ne mislim se u analizi skrivati iza bilo kakvih eufemizama kratkotrajnih i beznačajnih indicija) u Hrvatskoj izgleda i kakve? Smatram da ima; jedan od dokaza neka bude njegova *struktura*.

Struktura postoligarhijskog nasilja u Hrvatskoj

U reakcijama građanske Hrvatske na izvaninstitucionalne prosvjede s mitskim središtem krije se i jedna opasnost, a to je olako stereotipiziranje sudionika, lidera, diskursa i mobiliziranja javnosti. Stoga je uputno, na kraju, reći ponešto o – u svijetu znanim – obilježjima takvih pokreta. Nekoliko analitičkih naputaka ili iskustava može pomoći u izbjegavanju stereotipa.

Prvo, sudionici. U etnički markiranim prosvjedima obično nalazimo tri vrste sudionika: domaće stanovništvo, slobodne radikale – izvana, te sumišljenike koji pripadaju nekim vanjskim mrežama.

Drugo, lideri. Proces odlučivanja u potpunosti je u njihovim rukama. Taj tip vrhovništva u svakom trenutku ima na raspolaganju nekoliko ključnih osoba dok se ostale regrutiraju mobilizacijom, dobrovoljno i prinudno, iz lokalnih srodničkih, vjerskih mreža, mreža u masovnim radničkim i službeničkim naseljima. Da-

nas su te mreže, zahvaljujući i ratu, iz Hrvatske nadišle lokalne jatačke klanove.

Treće, označavanje neprijatelja. Taj smo postupak već opisali; usporedba s iskustvima drugih pokazuje da se označavanje *drugog* u pravilu binarizira: *mi* i *oni*. Oporba se temelji ili na prizivanju tradicionalnih dihotomija, etničkim, ili na tra-

Mitsko središte prosvjeda Hrvata napučeno je neprijateljima digniteta, a to su svi oni koji su pokazali bilo kakvu ambiciju da Domovinski rat demitologiziraju

dicionalnim političkim dihotomijama (crveni i ?). Također, i na njihovoj kombinaciji.

Četvrto, mobilizacija. Mobilizatori su obično slobodni vanjski radikali, često profesionalci. Djeluju prema potrebi, čak narudžbi, sporadično. Organizacije prosvjeda su obično efikasne, s visokom kontrolom nepoćudnih učinaka i osiguranom logistikom skupova. Jatacima, sudionicima izvana, glavna je uloga osiguravanje logističkih mreža, prometa, prehrane, odvoza smeća; patrijarhalne strukture omogućavaju i angažiranje cijelih porodica.

Gdje je tu dokaz da takav pokret ima izgleda uspjeti? Jednostavno, s osloncem na takvu strukturu *pokret* funkcionira. I pravo zato što su mu sve bitne osobine prepoznatljivosti na dlanu dane, taj pokret zasluhuje *novu naraciju* u znanosti. Dužni smo mu u najmanju ruku posvetiti stručnu pažnju.

Istodobno, pažnje je vrijedan i pokret koji mu se suprotstavlja. Za razliku od 1991. godine, vaninstitucionalnim prosvjedima s mitskim središtem suprotstavlja se 2001. godine ipak građanski segment *za pravnu državu* u organizaciji nevladinih udruga. Razlike? Tvrdi se – to je razlika urbanog od ruralnog prosvjeda, što u svjetlu naše prethodne analize nije uvijek i vrlo očito. Ipak, pokret protiv kulture nasilja – nazovimo tako začetke organiziranja građana protiv ekspanzije kulture nasilja – ima prepoznatljive znakove razlikovanja od pokreta s mitskim središtem: razlikuje se po strukturi sudionika, akterima, liderima, odsutnosti diskursa o neprijatelju, tipu mobiliziranja javnosti.

Zaključak: Hrvatska – jedinstven slučaj?

Nije. U tome plesu na rubu (kulture) nasilja Hrvatska je ingredijent suvremenog konteksta koji se naziva: *država bez moći* (*powerless state*). Pojave ovakvog nasilja mogle bi se podvesti pod pojavu sve veće diversifikacije i fragmentarizacije socijalnih interesa. U umreženome društvu to dovodi do njihova agregiranja u obliku (re)konstruiranih identiteta. Neki su naizgled tradicionalni – čista arheologija, neki inventirani – no u svakom su slučaju urbani, ruralni, civilnodruštveni ili represivni, uvijek rekonstruirani ili konstruirani. Ima ih sve više, od države zahtijevaju da ih se

uzme u obzir, oblikuju se u mnoštvo svakakvih zahtjeva, često posve ekonomske naravi. No država nije u stanju – ili je sve manje u stanju – *simultano* odgovarati na takve zahtjeve. Tako, prema nekima, dolazi do – u znanosti – odavna obrađenih fenomena: *krize legitimiteta* i *“fall of public man”*. Habermas i Richard Sennett. Do suspendiranja, dakle, samih temelja demokratskog građanstva. Prema preduvjetima da do toga dođe, Hrvatska nije jedinstven slučaj u Europi, ponajmanje tranzicijskoj. No time nipošto nije smanjena kako opasnost i tvrdokornost tog tipa nasilja u Hrvatskoj, tako ni instruktivnost tog stanja za Europu. ▣

SUTRA!

JutarnjiLIST
365 puta bolji!

U lazak Hrvatske u Partnerstvo za mir predstavljen je kao velik uspjeh i velik korak naprijed ka krajnjem cilju – ulasku u NATO i Europsku uniju. Prilikom pristupanja Partnerstvu za mir govorilo se o novom stupnju hrvatske sigurnosti, o kolektivnoj sigurnosti, o NATO-ovu kišobranu, snagama za brzu intervenciju i čemu sve ne. Tresla se brda, ali miš je pobjegao.

Premještanje nestabilnosti sa “zapadnog Balkana” na “središnji Balkan” pokazalo je da Partnerstvo za mir baš i ne funkcionira u praksi. Makedonija je nekoliko godina prije Hrvatske ušla u taj program. Čak je dio NATO-ovih snaga razmješten na jugoslavensko-makedonskoj granici, preciznije: kosovsko-makedonskoj, kao jamac da se rat iz Jugoslavije neće prelići u Makedoniju, za čiju je stabilnost zainteresiran NATO na čelu s američkom administracijom. Ili je barem bio!

Autogol umjerenoj politici

Novi momenti označeni su promjenom u Bijeloj kući i dolaskom Busha na Clintonovo mjesto, što je dovelo do ustoličenja Colina Powella na mjesto Madeleine Albright. U nastupnom govoru Powell se izjasnio za smanjivanje američke prisutnosti na jugoistoku Europe, naglašavajući da se

načelno zalaže za intervencije samo tamo gdje su izravno ugroženi vitalni američki interesi. Jugoistok Europe prepušten je europskim saveznicima koji su se početkom devedesetih pokazali, u najmanju ruku, inertnima. Odnosno, nezainteresirani-

nije. Američka administracija ne podržava federalizaciju, ali se usput naglasilo da ni Amerikanci ni KFOR neće izlaziti iz okvira već postojećeg mandata UN-a. Kako to funkcionira u praksi, najbolje se vidjelo kad se kolona njemačkih transporterata iz

no im se suprotstavlja.

Unatoč svim pokazateljima teško je procijeniti koliko su u posljednje događaje upetljani albanski ekstremisti, a koliko iza svega stoji jugoslavenska obavještajna zajednica kojoj zaoštavanje i te kako ide na ruku. Osim što se Kosovo zbog svega toga polako vraća u jugoslavensku orbitu, ni crnogorskoj želi za neovisnošću ne cvjetaju ruže. Napadi na Makedoniju klasični su autogol nastojanjima umjerenih albanskih političara na Kosovu da se zauvijek odvoje od Jugoslavije i Srbije.

Entitetski bastardi

Granica južne Srbije u svakom slučaju treba ostati nepromijenjena. Kosovo bi trebalo imati status samostalne republike, kao nekad Austrija, bez prava priključenja Albaniji. Zalaganja dviju makedonskih političkih stranaka za federalizaciju Zapad neće odobriti: honorirat će im jedino zahtjeve za osnivanje albanskog sveučilišta u Tetovu i uvođenje albanskog jezika u službenu uporabu. Želi li se stabilizirati središnji Balkan, neophodno je osigurati teritorijalnu cjelovitost Makedonije, i to bez ikakvih bastarda tipa “entitetske” podjele, kao što je već jednom Zapad pogriješio u Bosni i Hercegovini. ▣

Kratko i jasno Partnerstvo za blef

Kosovo se vraća u jugoslavensku orbitu, a ni crnogorskoj neovisnosti ne cvatu ruže

Pavle Kalinić

ma za promjene odnosa snaga ako bi to bilo na njihovu štetu.

Nakon što su ratovi niskog intenziteta razvalili Hrvatsku i Bosnu, a američki bombarderi pacificirali Srbiju, činilo se da je nova ravnoteža uspostavljena. I sve je to manje-više funkcioniralo dok se nije zapucalo po Tetovu sa Šar-planine.

U međuvremenu je broj američkih trupa smanjen u Bosni i Hercegovini. Dana je deklarativna podrška cjelovitosti Makedo-

sastava KFOR-a povukla iz Tetova nakon što je na njih otvorena vatra. Umjesto da KFOR pojača prisutnost i da sudjeluje u obrani Makedonije od terorističkih napada sa Šar-planine, povlači se kako slučajno ne bi poginuo tko od njih. A Makedonci-ma kako Bog da.

Velikoalbanski teroristi spremni su na dugotrajno gerilsko ratovanje i dalje napadaju. Iako napadačima konfiguracija terena izrazito pogoduje, makedonska policija, kojoj je u pomoć stigla i vojska, uspješ-

Između ostalog, to bi značilo i kraj pokušaja stvaranja nekakve Velike Srbije. Osamostaljivanjem Crne Gore taj velikodržavni pro-

– Vlahović: Meni je simpatično kada se crnogorska politička stvarnost konfrontira sa srpskom, pa se kaže da u Srbiji postoji multikulturalno društvo, da je Srbija, za razliku od okolnih nacionalnih država nastalih

jek prisutne, pa čak i u onome što je danas zvanična Srbija – da bi došlo do onoga što je istorijski prioritet svih koji žive na prostorima bivše Jugoslavije. A to je pomirenje, normalizacija odnosa i obnavljanje saradnje. Međutim, održavanje strukture koja se naziva, sasvim pogrešno, Saveznom Republikom Jugoslavijom, koja čak i u legalističkom, formalnom smislu, ne postoji od 6. jula prošle godine, vodi ka tome da se mi, umjesto prioriteta koje sam pomenuo, bavimo nekakvim teritorijalnim kompenzacijama i revandikacijama jednog propalog nacionalnog i velikodržavnog projekta.

Crna Gora, razumljivo, ne želi u tome da učestvuje. S druge strane, kosovska stvarnost i postojanje onih političkih snaga u korpusu albanskog naroda koje žele da nametnu nekakav velikodržavni program albanskog tipa, kao nešto što je neposredna budućnost ovih prostora, razlog je više da se Crna Gora odmakne od te priče. Jer, da budem sasvim otvoren, mi ne želimo da ostanemo u zajedničkoj državi samo zato da bi Srbija zadržala Kosovo. Čak i predstavnici onih snaga u Crnoj Gori koje se smatraju prosrpskim, kada im kažete da treba da budemo u zajedničkoj

Bosne i Hercegovine od one bivše zajedničke države. Sada je pretežan stav javnog mnjenja otprilike ovakav – pa, dobro, ako je to tako, u redu, svako na to ima pravo, ako se većina za to opredeli.

Turbulentno područje

Gospodine Simiću, rekli ste da bi osamostaljenje Crne Gore imalo uticaj na porast težnji ka autonomiji u Sandžaku i u Vojvodini. Kako bi se to, po vama, odrazilo na Kosovo?

– Simić: Faktički gledano, Srbija nema suverenitet na Kosovu. Jedini međunarodni dokument koji Srbiji garantuje suverenitet na Kosovu je famozna Rezolucija Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244. Naravno, to nije mala stvar za budućnost, pogotovo ukoliko uz pomoć međunarodne zajednice uspemo da očuvamo Kosovo i Metohiju kao multietničku zajednicu. Ali, ako stvari krenu u neželjenom pravcu, koji neće ništa dobro doneti ni Srbiji, ni zemljama u njenom okruženju, onda je veoma teško sačuvati Kosovo u sastavu Srbije i sa ne znam koliko širokom autonomijom. Ukoliko do toga dođe, biće veoma teško kontrolisati ponašanje etničkih Albanaca u zapadnoj Makedoniji i zahteve koji idu ka stvaranju Velike Albanije.

Gospodine Vlahoviću, da li smatrate da postoji povezanost između sudbine Crne Gore i sudbine Kosova?

– Vlahović: Ne može se reći da ne postoji međuzavisnost, naročito kad je riječ o jednom turbulentnom području kakvo je Balkan. To bi bilo neozbiljno tvrditi. Ja samo smatram da je crnogorski uticaj u cijelom tom galimatijasu srpsko-albanskih odnosa mali, zanemarljiv i marginalan. Crna Gora jednostavno ni na koji način ne utiče na te procese. Jer, ako krenemo logikom dominog efekta koji bi navodno izazvala crnogorska nezavisnost, zašto da se onda zaustavimo samo na Kosovu, možemo govoriti i o sukobu koji bi se prenio u Makedoniju i Grčku, pa, čim se u Grčkoj nešto desi, uključujući se i Turska, a u Turskoj imamo Kurde koji žive u još tri zemlje, i onda to vodi sve do Kine. U tom pretjerivanju možemo da obigramo cijeli globus. Šalu na stranu, zaista se treba upitati da li Crna Gora treba da ostane u zajedničkoj državi sa Srbijom – bilo kako da se ta država zove – samo zbog toga što postoje neke unutrašnje tenzije u samom srpskom političkom biću. Ne može Crna Gora da bude talac nečega što su neregulirani odnosi u samoj Srbiji. Crna Gora ne može da bude nikakav uteg na vagi između, recimo, Beograda i Sandžaka ili Raške oblasti, kako vi, gospodine Simiću, kažete. Neregulisan i krajnje problematičan status Vojvodine također nije vezan za crnogorsku situaciju. Crnoj Gori ne treba pridavati one attribute i one moći koje ona nema i ne može da ima. Inače, dolazimo do nekih apsurdnih scenarija po kojima Crna Gora nikad ne treba i ne može da bude nezavisna jer nas šesto hiljada pravimo toliko velike talase da se trese cijeli region.

Srpsko more

Da raspravimo još jednu stvar. Gospodin Simić je pomenuo izlaz na more. Mislim da bi bilo krajnje vrijeme da se u Beogradu shvati da Srbija ima izlaz na mo-

Dragan Simić i Miodrag Vlahović

Hoće li Crna Gora proglasiti nezavisnost Srbije?

Omer Karabeg

Skupština Crne Gore odlučila je da se parlamentarni izbori u toj republici raspišu za 22. travnja. Ako pobijedi vladajuća koalicija predsjednika Mila Đukanovića, koja se zalaže za samostalnost Crne Gore, sa sigurnošću se može tvrditi da će na ljeto biti raspisan referendum na kome će se građani izjašnjavati jesu li za nezavisnost Crne Gore. U emisiji *Most* Radija Slobodna Evropa polemizirali su zastupnici suprotstavljenih gledišta: u Beogradu Dragan Simić, docent na Fakultetu političkih nauka koji predaje međunarodne odnose, a u Podgorici Miodrag Vlahović, direktor Centra za regionalne studije.

Kako bi se nezavisnost Crne Gore nepovoljno odrazila na političke prilike na Balkanu?

– Simić: Smatram da bi svako dalje drobljenje ovoga što je ostalo od, da tako kažem, stare, velike Jugoslavije, a to je Savezna Republika Jugoslavija, svakako probudilo separatizme koji su manje ili više pritajeni unutar Srbije. To bi, razume se, podstaklo i druge separatizme na Balkanu koji idu na stvaranje etničkih država. Tu pre svega mislim na koncept takozvane Velike Albanije. S druge strane, cepanje jedne takve celine kao što je Savezna Republika Jugoslavija – celine u geopolitičkom i vojnostrategijskom smislu – svakako bi uticalo i na naše susede i na, što posebno želim da naglasim, interese velikih sila na Balkanu. Tako da bi sve to zajedno veoma komplikovalo razvoj odnosa i u ovom delu sveta i u Evropi.

– Vlahović: Mi nismo skloni toj vrsti katastrofične kratkovidosti kada se radi o procesima u ovom dijelu svijeta. Naprotiv, mi smatramo da bi nezavisna, dakle samostalna i demokratska crnogorska država, značila jedan mali, ali svakako značajan korak, ka stabilnosti ukupnog regiona, a ne obrnuto, kako se to često i sasvim neutemeljeno ističe. Ono što je problematično u tom katastrofičnom scenariju, po kome je nezavisnost Crne Gore nekakva inicijalna kapisla za nestabilnost u ovom dijelu svijeta, jeste to da se Crnoj Gori pripisuju karakteristike i uticaji koje ona po definiciji – a ni po onome što danas predstavlja, kako na unutrašnjem, tako i na regionalnom planu – nema i ne može da ima.

Crna Gora ne može da izazove nekakav ratni domino efekat na Balkanu i mi bismo zaista želili da čujemo kako tačno izgleda taj katastrofični scenarij. Drugo, veliko je pitanje da li bi mirni završetak disolucije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije mogao na bilo koji način da bude podsticaj za nove regionalne sukobe. Valjda bi crnogorski primjer mirnog državnog osamostaljenja, u skladu sa zaključcima Badinterove komisije, bio doprinos stabilizaciji Balkana.

jekt bi u istorijskom smislu bio stavljen ad acta, što bi pomoglo da se Srbija vrati onome što su pravi prioriteta te zajednice.

Splasnula podrška

– Simić: Niko od ozbiljnih političkih snaga u Srbiji, tu, pre svega, mislim na one snage koje su osvojile vlast u oktobru prošle godine, neće praviti nikakve probleme ukoliko se na demokratski organizovanom referendumu, bez sugestivnog pitanja, kako se to obično kaže, većina građana Crne Gore izjasni za nezavisnu Crnu Goru. U tom smislu nema nikakvih problema. Međutim, činjenica je da postoje opasnosti o kojima sam govorio, i to svakako nije kratkovidni scenarij, već dalekovido sagledavanje problema. Odvajanje Crne Gore ipak bi uticalo na destabilizaciju unutrašnjih prilika kako u Srbiji, tako i na celom Balkanu. Nije to samo mišljenje političkih snaga i analitičara u Srbiji, to se shvata i u međunarodnoj zajednici, osobito u zapadnim zemljama koje pretežno utiču na ovaj region, i otuda rezervisanost prema nastojanjima sadašnjeg crnogorskog državnog rukovodstva da izdejstvuje nezavisnost.

Podrška crnogorskom rukovodstvu, koja je u javnim istupima zapadnih političara bila jako prisutna pre godinu-dve, sada je potpuno splasnula. I jedna napomena povodom takozvanih velikosrpskih projekata. Srbija i srpski narod se stalno optužuju za nekakve velikodržavne projekte, a na kraju je ispalo da su svi drugi, osim srpskog naroda, ostvarili nekakve velikodržavne projekte i nacionalne države. Srbija je ostala prava multikulturalna, multietnička i multireligijska zajednica, dakle jedna građanska država, i time možemo da se ponosimo. Tako da malo iritira to što se iz Crne Gore Srbiji stalno spočitava šta jeste, a šta nije demokracija. To je u najmanju ruku smešno, nepotrebno i stvara lošu klimu.

nakon raspada bivše Jugoslavije, u tom smislu nekakav pozitivan primjer. Ja, na žalost, ne vjerujem da je današnja Srbija takva. Što se tiče tvrdnje da jedino srpski narod nije učinio neke ružne stvari, moram da kažem da mi, evo, već deset godina pokušavamo da razdvojimo ono što je bila matrica zvanične, a, bogami, dobrim dijelom i nezvanične, opozicione, srpske politike, od onoga što se zove narodom, i niko ozbiljan nikad nije pokušavao da to izjednači. A što se tiče Crne Gore, htio bih da naglasim da je ona ostala višenacionalna i multikulturalna i u najtežim uslovima i najgorim okolnostima. Podsjetiću da je za vrijeme NATO-ove intervencije Crna Gora sklonila u svoja njedra, odnosno primila nešto više od sto hiljada ljudi sa Kosova, bez obzira na njihovu nacionalnu i vjersku pripadnost. Većinom su to bili Albanci, ali je tu bilo i Crnogoraca i Srba i drugih. Mi u Crnoj Gori ne težimo obnavljanju nacionalne države. Crnogorski, demokratski, proindependistički pokret, dakle, ono što je danas *main stream* crnogorske politike, u svojoj suštini je građanski, multikulturalni i multikonfesionalni. On nije vezan ni za jednu naciju, ni većinsku ni manjinsku, koja živi u Crnoj Gori. I to su sve razlozi zbog čega je crnogorski slučaj, pod znacima navoda ili bez njih, neproblematičan, kako god da se okrene.

Separatističke opcije

Ono što je problem na Balkanu, to su pokušaji da se uspostave velikonacionalne ili nacionalne države u sredinama koje su po svim svojim karakteristikama višenacionalne i multikulturalne i to silom, oružjem i zločinima. Ti pokušaji su doživjeli krah i u tom smislu srpsko društvo treba da se oslobodi i posljednjih ostataka toga koncepta – na žalost, ne bih rekao da se radi o ostacima jer su mnoge karakteristike tog načina razmišljanja i djelovanja još uvi-

Simić: Odvajanje Crne Gore bi u svakom slučaju u Srbiji izazvalo tenzije

državi sa Srbijom zbog Kosova, kažu: "E, onda mi želimo da budemo nezavisni". Ja sam to čuo, recimo, od vrlo visokih zvaničnika Narodne stranke. Kosovo ne može da bude integrišući moment Srbije i Crne Gore, niti istorijski, niti u perspektivi.

– Simić: Doista je unutrašnja stvar Crne Gore da li ona želi ili ne želi da se odmakne od Srbije u trenutku kada Srbija rešava taj problem. S druge strane, odvajanje Crne Gore bi u svakom slučaju u Srbiji izazvalo tenzije. Ne zbog toga što bi Srbija izgubila izlaz na more – iako je dragoceno da jedna država ima izlaz na more, ali države žive i bez izlaza na more, pa bi i Srbija svakako preživela gubitak izlaza na more koji ona, uzgred budi rečeno, nije ni imala – nego zbog toga što bi odvajanje Crne Gore u pojedinim delovima Srbije podstaklo već postavljene zahteve za širom autonomijom koji bi se kasnije logično pretvorili u separatističke opcije. Pomenuću Rašku oblast, odnosno Sandžak, gde osim Srba živi i velik broj Muslimana odnosno Bošnjaka, već kako ih ko zove, a ja sam za to da svaki narod nazivamo onako kako on želi da bude nazvan. Oni su u nekim opštinama i u većini. I u Vojvodini imamo veoma jake zahteve za pojačanom autonomijom, čak i sa elementima državnosti.

Što se mene lično tiče, ja bih, kao čovek koji živi u Srbiji i ima poreklo u Crnoj Gori, voleo da opstane zajednička država, ali svako ima pravo da živi onako kako želi da živi, pa i Crna Gora. Mene lično raduje što se danas u javnom mnenju Srbije na odvajanje Crne Gore ne gleda onako kako se nekada gledalo na odvajanje Slovenije, Hrvatske, pa i

re u svim varijantama crnogorske državnosti. Crna Gora ima sve razloge da kontinentu u svom zaleđu, koji se zove Srbija, omogućiti izlaz na more. Zbog toga je priča o tome da će osamostaljenjem Crne Gore Srbija izgubiti izlaz na more potpuno lažna. A tu priču da je Srbija zakinuta nisam čuo samo od Srba i predstavnika srpske politike, već i od nekih evropskih diplomata. Ovdje se niko ne zalaže, niti nam je to u interesu, za neku vrstu feudalne države koja bi gradila barijere prema bliskim narodima i državama. Osamostaljenjem Crne Gore Srbija ne bi izgubila more, to treba da se shvati. Inače, meni je drago što čujem da gospodin Simić kaže da mi, ako to većina odluči, imamo pravo na samostalnost. Ali, gospodine Simiću, mislim da bi trebalo da shvatite da mi to pravo imamo i ako vi to ne kažete. To je vrlo bitno. Vrlo je bitno da se ta vrsta političke i psihološke distinkcije izvede do kraja. Crna Gora to pravo ima, šta god Srbija o tome mislila.

Mi se ne odvajamo od Srbije jer nikada nijesmo ni bili dio Srbije i to nije proces odvajanja. Taj proces nema fizičku ni političku karakteristiku cijepanja jer ne može se cijepati nešto što ne postoji. Jer, ta država, Savezna Republika Jugoslavija, sem fizičkog prisustva oružane vojne sile, u Crnoj Gori postoji samo u još dva aspekta, jedan su marke na pismima, a drugi je, da tako kažem, prilično lukrativan, riječ je o civilnoj kontroli leta koja zarađuje novac tako što, između ostalog, koristi i vazdušni prostor Crne Gore. Stvarnost je takva, gospodine Simiću, da ta država ne postoji i da je njeno priznanje, do koga je došlo nakon smjene režima u Beogradu, istorijski novum koji će jednoga dana biti izučavan jer to je prvo *post mortem* priznanje jedne države. To je bio rezultat želje važnih faktora međunarodne zajednice da se, koliko je moguće, smiri situacija u ovom regionu i u tome je glavna greška međunarodne zajednice. Ona čini ono što je, na žalost, bila crvena nit u evropskoj politici prema Balkanu svih ovih deset godina, a to je kaskanje za događajima.

Talac nestabilne situacije

– Simić: U izjavama crnogorskih zvaničnika i u crnogorskim medijima dugo se tvrdilo da je glavni problem Miloševićev nedemokratski režim i da će, ukoliko se dogode promene, biti mogućan razgovor sa demokratskom Srbijom. Tada se zajednička država nije dovela u pitanje. Međutim, nakon promene režima u Srbiji predsednik Đukanović je možda bio poslednji, ako je to uopšte i uradio, koji je čestitao Vojislavu Koštunici na pobjedi. Zatim, na crnogorskoj televiziji gospodin Koštunica se oslovljava samo kao Koštunica, bez onoga "predsednik". To je u najmanju ruku čudno.

Drugo, jasno je da crnogorski narod ima pravo, čak i kad mu to pravo niko ne bi priznao, da odlučuje o svojoj sudbini. Niko pametan, ko iole poznaje istoriju i ko je demokrata, ne može da osporava crnogorsku državnost i to pitanje se uopšte ne postavlja. Ja sam siguran da rukovodstvo u Crnoj Gori ne želi da proizvodi probleme ni svojoj zemlji, niti rukovodstvu u Srbiji, niti bilo kome van zemlje, ali izvesno je da će odluka o nezavisnosti objektivno dovesti do nekakvih posledica, kako u Srbiji, tako i u ovom našem, inače nestabilnom, regionu. Naravno, gospodine Vlahoviću, vi potpuno opravdano kažete: "Mi ne možemo biti talac nečije nestabilne situacije. Ne možemo odustati od naših legitimnih interesa zbog toga da neko ne bi imao problema u svojoj kući". Ali, ti problemi u ovom trenutku objektivno nisu samo problemi Srbije. Oni imaju širi regionalni značaj.

Tituliranje i oslovljavanje

Kažete da bi nezavisnost Crne Gore izazvala tenzije, ne samo u Srbiji, nego i u okruženju. Na koje okruženje mislite? Da li mislite da bi to išlo i do Republike Srpske, da bi, recimo, i u Republici Srpskoj ojačale težnje za osamostaljenjem, pozivajući se na Crnu Goru?

– Simić: To je vrlo verovatno. Mislio sam i na Republiku Srpsku i na Makedoniju. Dalje komadanje Jugoslavije, da upotrebim taj izraz "komadanje" samo uslovno, išlo bi u prilog težnji za osamostaljenjem Kosova koje bi

bilo veoma teško zaustaviti. Sled događaja bi, na žalost, bio katastrofičan, ovde su se takve takve stvari događale i ne možemo da izbegnemo razgovor o tome. I Crna Gora i Srbija preko Kosova imaju granicu sa Albanijom, a to je država u hroničnom stanju rastrojstva koja u poslednjih nekoliko godina neprestano proizvodi probleme. Ne bi se moglo reći da ta država ima kontrolu nad celom svojom teritorijom, s obzirom na to šta se sve u njoj događa, od šverca do trgovine drogom i belim robljem.

– Vlahović: Što se tiče oslovljavanja i titulisanja gospodina Koštunice, naravno da to neko-

Vlahović: Da li Crna Gora treba da ostane u zajedničkoj državi sa Srbijom – bilo kako da se ta država zove – samo zbog toga što postoje neke unutrašnje tenzije u samom srpskom političkom biću?

me može da bude od značaja. Međutim, ono što je sa funkcijom tog gospodina problematično je da ona postoji zahvaljujući nelegitimnom i krajnje problematičnom reprezentovanju Crne Gore u Saveznoj Republici Jugoslaviji. Ako se to prenebregne, onda se stvari svedu na to da je neko u Crnoj Gori manje vaspitan nego što bi trebalo da bude, pa jednog predsednika priznate države ne zove predsednikom.

Ono što je mnogo bitnije od svih priča o titulisanju jeste kako se Srbija, nakon pada Miloševića, dakle u novom političkom i istorijskom trenutku, ponaša prema Crnoj Gori. "Legalisti", da ne pominjem imena, nisu se sjetili da je 6. jula izmijenjen ustav savez-

ne države na način kako je izmijenjen. "Legalisti" se nisu sjetili da je vrlo problematično Crnu Goru pozvati da učestvuje u takozvanim savezanim organima tako što će je reprezentovati ljudi koji ne samo što su glasali za Miloševića nego su i manjina u Crnoj Gori. I iz te dvije kapitalne činjenice slijedi sve ono što je zvanični i nezvanični crnogorski stav prema novoj takozvanoj saveznoj vlasti u Beogradu koji nikoga ne treba da čudi. Toliko o titulisanju i oslovljavanju.

Srbija je izgubila Kosovo

Ali, da se vratimo osnovnoj temi naše priče – kakve su reperkusije crnogorske nezavisnosti. Ja mislim da od svih šest republika u bivšoj Jugoslaviji Crna Gora može najmanje da bude "prozivana" zbog svoje nezavisnosti jer ona do nje neće doći rušenjem sela i gradova, ubijanjem, nasiljem i stvaranjem rijeka izbjeglica. To je razlog koji svakog ozbiljnog i objektivnog analitičara mora uputiti na zaključak da su mogućnosti da nezavisnost Crne Gore negativno utiče na procese u njenom okruženju krajnje limitirane. Tim prije što su i Srbija i Albanija vrlo slične u jednoj stvari, o kojoj je govorio i gospodin Simić, a to je da ne kontrolišu svoju cjelokupnu teritoriju iz razloga koji su, razumije se, različiti.

Što se tiče Srbije, ona je izgubila Kosovo. To, međutim, ne može biti crnogorski problem, niti Crna Gora u tome treba da učestvuje. I pored toga, zbog budućnosti srpsko-albanskih odnosa, odnosno srpsko-kosovskih odnosa, međunarodna zajednica želi demokratsku Crnu Goru u demokratskoj Jugoslaviji. Drugog velikog razloga za takav stav nema i ne može biti. Ta težnja da se zadrži *status quo* proizvod je činjenice da Evropa, pa ni Sjedinjene Američke Države, još uvijek nemaju recept za rešenje zaista problematičnog kosovskog pitanja, pa im onda crnogorska nezavisnost predstavlja izvjesnu smetnju i izaziva izvjesnu bojazan. Međutim, ne treba zaboraviti da i Evropljani i Amerikanci, više Amerikanci nego Evropljani, svoju sugestiju Crnoj Gori da ne treba da žuri u procesu osamostaljivanja završavaju

rečenicom koja praktično dešifruje o čemu se ovdje zapravo radi. Oni na kraju uvijek, ili gotovo uvijek, kažu: "Ako do nezavisnosti dođete na miran, demokratski način, u skladu sa ustavom i zakonom, ako to ne izazove unutrašnje tenzije, onda ćemo vašu nezavisnost priznati".

Time oni kažu, ne samo da crnogorska nezavisnost nije problematična – jer, zašto bi od preko dvije stotine nezavisnih država jedino crnogorska nezavisnost bila problematična – nego i na jedan, možda ne tako vidljiv, ali sasvim jasan način, poručuju da crnogorska nezavisnost sama po sebi ne može biti uzročnik nove ratne krize na prostoru bivše Jugoslavije i Balkana. Pravi srpsko-crnogorski pregovori počecé onog trenutka kada Crna Gora bude nezavisna. Tada će obe strane na pravi način moći da razmišljaju o zajedničkoj budućnosti.

Nije to posljednje čudo

E, sad, da budem malo sarkastičan. To što će Crna Gora, po svemu sudeći, natjerati Srbiju da i ona postane nezavisna neće, u inače krajnje egzotičnoj istoriji naših naroda i narodnosti na ovim prostorima, biti najčudnija stvar koja nam se desila u posljednjih nekoliko vijekova. Ali, šta ćete, ako Srbija mora da bude nezavisna zato što se Crna Gora opredijelila da bude nezavisna, nije to posljednje čudo koje ćemo doživjeti.

Gospodin Vlahović kaže da bi međunarodna zajednica priznala nezavisnost Crne Gore, ukoliko ona bude izglasana na referendumu. Dijelite li to mišljenje, gospodine Simiću?

– Simić: Da, potpuno. Ako sam dobro razumeo stav državnog rukovodstva Jugoslavije i Srbije, ono nema ništa protiv toga, ako se do takve odluke dođe na demokratskom referendumu. Svako ko je demokrata mora to da prizna. To se ne može zaustaviti. Uostalom, mislim da ni međunarodna zajednica ne bi dopustila bilo kome, pogotovo ne Srbiji, da na bilo koji način zaustavlja, a, koliko vidim, nikome to u Srbiji ni na pamet ne pada, tako da mislim da takvih pokušaja neće biti. ☐

ESEj

skog, naučnog ili racionalnog s druge. Reč *tehno-nauka* mora da se prihvati i to prihvatanje potvrđuje činjenicu da između objektivnog znanja, principa razloga, nekog

je izgubio stvarno ili fiktivno pravo na istraživačko i obrazovno samoodređenje upravo u trenutku kada je nauka postala proizvodna snaga, to jest, momenat u op-

tovo vreme, kada su se cela problematika i cela topologija Univerziteta organizovale oko sprovođenja kraljevske cenzure. Danas je, u zapadnim demokratijama, taj oblik cenzure gotovo potpuno nestao. Ograničavajuće zabrane prolaze mnogim, decentralizovanim putevima, koje je teško sakupiti u sistem" (Derrida, 1994: 332). Istraživanje razgranatih pritisaka i analiza fluidne kontrole koja se nevidljivo širi savremenim univerzitetom predstavlja najpreči zadatak, koji se, uprkos nepovoljnim okolnostima za očuvanje ugroženog akademskog dostojanstva, mora odgovorno obaviti.

Da li je univerzitet subjekt znanja?

Donosimo prvi dio rasprave Obrada Savića o mjestu univerziteta u suvremenom društvu, koji je izvorno objavljen u izdanju *Beogradskog kruga*

Obrad Savić

Merkantilizacija znanja

Akademska zajednica danas je suočena s brojnim izazovima koji dolaze izvan univerziteta. Na većinu zahteva visoko školstvo gotovo da nema nikakav uticaj, a još manje zadovoljavajući odgovor. Ekspanzija 'korporativnih' formi istraživanja i nagli porast komercijalizacije znanja ubrzali su proces strukturalne transformacije univerziteta. Sve veći zamah tehnološkog preobražaja znanja pokrenuo je pitanje institucionalnog statusa *novog subjekta znanja*. (Ne)predvidljiv proces *razmeštanja* znanja – koje se stavlja u optičaj na isti način kao i novac – otvorio je problem formacijske a ne epistemološke legitimizacije znanja.

Tradicionalno elitistički imidž akademskih intelektualaca (kulturni heroji), tipičan za moderni evropski univerzitet, uzdrman je nemilosrdnim zahtevom tržišta i snažnom kritikom medija. U pozadini nastalih promena – 'znanje je postalo glavna proizvodna snaga' ('knowledge has become the principle force of production'), ponovo je pokrenuta rasprava o statusu savremenog univerziteta i posledicama koje te promene imaju po akademsku profesiju. U izmenjenim okolnostima obnovljeno je pitanje o 'razlogu postojanja Univerziteta... o uzroku, svrsi, nužnosti, opravdanju, smislu, zadatku – ukratko, o *name-ni* Univerziteta'. Sve su brojniji glasovi koji sugerišu da se savremeni univerzitet, za razliku od modernog evropskog univerziteta, ne može misliti u granicama *državne paradigme*: "Danas je u toku velika rasprava o politici istraživanja i obrazovanja, kao i o ulozu koju Univerzitet tu može da odigra. Takva se problematika ne svodi uvek – ponekad se uopšte ne svodi – na političku problematiku koja je usredsređena na naciju – *državu*, nego na međudržavne vojno-industrijske komplekse, ili na tehno-ekonomske, odnosno međunarodne tehno-militarne mreže, koje imaju naizgled među- ili trans-državnu formu" (Derrida, 1994: 321). Slična sugestija nalazi se u Liotarovom (Jean-Francois Lyotard) izveštaju o stanju današnjeg znanja: "Merkantilizacija znanja ne može da ostavi netaknutom privilegiju koju su u pogledu proizvodnje i širenja znanja imale, i još imaju, države-nacije..." (Lyotard, 1985: 5). Današnjim univerzitetima nametnuta je pragmatička politika *finalizovanog istraživanja*. Sve teže je braniti kognitivnu superiornost *fundamentalnih istraživanja*, za koju smo do skora verovali da pripadaj ekskluzivnom poretku istine i znanja: "Mogli bismo pomisliti da su čista matematika, teorijska fizika, filozofija (a u njoj naročito metafizika i ontologija) fundamentalne discipline zaštićene od vlasti/moći i da ih državne instance ili, pod pokrićem države, građanska društva odnosno kapital, ne mogu uvesti u programe. Jedinna briga tog fundamentalnog istraživanja bilo bi znanje, istina, bezinteresno vežbanje uma, pod isključivim autoritetom principa razloga" (Derrida, 1994: 330). U diskretnom pozivu na *novu odgovornost* i brigu o Univerzitetu, Derida (Jacques Derrida) je skrenuo pažnju na uzajamno preplitanje fundamentalnih i finalizujućih istraživanja, stapanje *naučnih* i *tehničkih praksi*: "Ne može se više praviti razlika između tehnološkog pitanja sa jedne strane, teorij-

Tradicionalno elitistički imidž akademskih intelektualaca (kulturni heroji), tipičan za moderni evropski univerzitet, uzdrman je nemilosrdnim zahtevom tržišta i snažnom kritikom medija

metafizičkog određenja odnosa prema istini, postoji suštinska privrženost. Više ne možemo – i to je ono na šta Hajdeger ukratko podseća i zbog čega poziva na promišljanje – odvojiti princip razloga od same ideje tehnike u carstvu njene modernosti" (isto). Profitabilno ukrštanje tehnike i znanja unutar univerziteta odvija se na štetu sve ugroženijeg ugleda opšteg akademskog obrazovanja.

Sveučilišta i kapital

U jednom od najpouzdanijih radova iz sociologije visokog obrazovanja, Parsons (Talcott Parsons) dokazuje kako je *obrazovna revolucija* imala jak odjek samo na *spoljašnji* razvoj univerziteta. Univerzitet

ticaju kapitala. Uspon *pragmatike naučnog znanja* (Liotar), i vladavina duha opšte (tehnološke) performativnosti, vezani su za ekspanziju tržišta i profita, a ne za razvoj istine i znanja. Univerzitet se našao u zagrljaju (inter)nacionalnog *tržišta* i njegovog regulativnog zakona ponude/potražnje. "Od trenutka kada znanje prestaje da bude cilj po sebi – realizacija Ideje ili emancipaciju ljudi – njegovo prenošenje više nije isključiva odgovornost profesora i studenta. Ideja 'nezavisnog univerziteta' pripada prošlim vremenima. 'Autonomija' koja je univerzitetima data posle krize krajem šesdesetih godina nema mnogo značaja s gledišta opšte činjenice da nastavni kadar gotovo nigde ne može da odlučuje o tome koliko budžetskih sredstava pripada njihovoj instituciji" (Lyotard, 1987: 50). To znači da o finansijskim operacijama i politici univerziteta odlučuju ili Odbori (u slučaju Velike Britanije to je *University Grants Committee*), ili, kao što je to slučaj sa Sjedinjenim Državama, svemoćni Upravni saveti (*Board of Trustees*). Procedura na osnovu koje se istraživačkim i obrazovnim programima određuje obim finansijske podrške, kao i raspodela dodeljenih sredstava, više nije u nadležnosti države. Državna vlast i njen administrativni aparat izgubili su realnu podlogu u pogledu daljeg uplitanja u stvari univerziteta. Zabrana istraživanja, cenzura javnih rasprava i uopšte mehanizmi pritiska na akademsku zajednicu sada operišu unutar finansijskih i tržišnih aranžmana. Dovoljno je ograničiti ili potpuno ukinuti finansijsku podršku nepoželjnim istraživanjima ili nerentabilnom obrazovanju. Kako primećuje Derida, "Mašina nove 'cenzure' je, u širem smislu, sveprisutna i mnogo složenija nego, na primer, u Kan-

Ugroženost teorijskog elitizma

Prodor *higher capitalism* na univerzitet, ne može se, kao što misli Nisbet (Robert Nisbet), obuzdati naivnim pozivanjem na humanistička načela i ugroženu akademsku tradiciju. Novi univerzitet, tako glasi jedan otrežnjujući zaključak, ne može da se brani pozivanjem na *ideju* Univerziteta: "Povinovanje Humboldtju je životna laž naših univerziteta. U njima nema ideje. Iz ove perspektive, svi reformatori univerziteta koji su se, kao Jaspers, pozivali na ideju univerziteta, i sve slabijim glasom se na nju još uvek pozivaju, pripadaju defanzivnim umovima čija se kritika kulture temelji na neprijateljstvu prema modernizaciji" (Habermas, 1994: 102). U skladu sa zahtevima tržišne konkurencije i sama priroda univerzitetske produkcije i distribucije znanja (Liotar sugeriše termin *transmisija znanja*), značajno je modifikovana. Nastava na univerzitetima sada ima obavezu da obrazuje kompetencije koje nisu potrebne struci već sistemu. Optimalni doprinos najboljoj performativnosti društvenog sistema je postao željeni cilj visokog obrazovanja. U kontekstu delegitimizacije, od univerziteta i drugih institucija visokog obrazovanja, sada se traži da obrazuju *kompetencije* a ne više *ideale*. Ekspanzija formalnog treninga lišenog bilo kakve ideologije obrazovanja predstavlja opšti trend savremenih, a naročito angloameričkih univerziteta. Pristrasni sledbenici teorijskog elitizma (humanistička inteligencija!) osećaju se ugroženo i sve teže mogu da izađu na kraj s operativnim performansama tehničkog znanja. Na drugoj strani, zavedena tržišnom konjunkturom, tehnička inteligencija često zastranjuje u nadmenom potcenjivanju prosvetiteljske i emancipatorske funkcije akademskog obrazovanja. Međutim, tradicionalno preplitanje različitih funkcija pod krovom jedne institucije – univerziteta, (pribavljanje i prenošenje naučnog znanja, priprema za akademske profesije, opšte, strukovno i tehničko obrazovanje, proces kulturnog samorazumevanja i prosvetčivanje javne političke sfere) ne mora da rezultira u konfliktu kompetencija i sukobu interesa. Problem nastaje, i zaoštava se, samo u prelomnim periodima kada se unutrašnji proces diferencijacije naučnog znanja – koji je oduvek bio *jedini garant stabilnog utemeljenja ideje univerziteta* – izloži spoljnim uticajima i sve češće pritiscima.

Prosperitet društva i znanje

Danas je univerzitet zapljusnuo talas merkantilizma, a visoko obrazovanje je postalo sastavni deo industrijskog kompleksa i komercionalnog biznisa. Više nego ikada ranije, prosperitet društva zavisi od načina na koji zemlje obrazuju i usavršavaju svoje građane. Po jednoj pretpostavci, tržišna preorijentacija današnjih univerziteta rezultat je okolnosti promene u vladinim prioritetima i državnom interesu: "Visoko obrazovanje je postalo manje važno od zatvora, zdravstvene zaštite ili puteva. Čak su i u oblasti obrazovanja prvenstvo sada dobile škole, a ne koledži; deca, a ne odrasli" (Levine, 1997: 1). Rašireni skepticizam prema tržišnoj koncepciji univerziteta i, s njom u vezi, marketinške stilizacije obrazovanja – *'boutique-ing of higher education'*, posebno je imao snažan odjek na evropskim univerzitetima. U Evropi je prevladalo uverenje da univerzitet ne može da se transformiše u *preduzeće koje proizvodi znanje*, privredni subjekt koji na slobodnom tržištu prodaje nastav-

Joachim Gauck, bivši savezni povjerenik uprave nad tajnim dosjeima DDR-a

U zagrljaju tajnih službi

Svako demokratsko društvo mora svojim građanima osigurati normalna prava, a to znači da imaju pravo znati ono što su oni koji su njima vladali o njima znali

Andrea Feldman

Okupiranje STASI-ja

Kako ste od protestantskog svećenika postali političar?

– Bio sam evangelički svećenik u Rostocku, na Baltičkom moru. Bilo je to dozvoljeno za vrijeme komunizma, ali ne i jednostavno. Moja djeca nisu smjela maturirati i pohađati sveučilište. Država, dakako, nije pomagala ljudima koji su bili otvoreno religiozni. Već sam kao dijete i mladić bio opozicionar. Mog su oca još 1941. godine Sovjeti, bez ikakvog razloga, odveli u Sibir, kako se to već radilo tih godina. Većina nije vjerovala u komunizam, ali ja sam mislio da treba nešto i poduzeti. Prave političke opozicije, dakako, nije bilo, no postojala je alternativa. Za mene je život u crkvi, rad s mladima, bila lijepa alternativa. Bio je to mali prostor slobode, a tada nismo znali koliko je među nama bilo doušnika. Kao svećenik sam u svakodnevnom radu bio vrlo otvoren i postao sam poznat po prilično otvorenom govoru. Tako sam i 1989. odmah pristupio građanskom pokretu *Novi forum* i suorganizirao demonstracije. Odvijale su se u crkvama, kod nas u Rostocku svakog četvrtka navečer. Za službe Božje govorilo se na osnovi biblijskog teksta kojem su se pridružila politička očekivanja. Dolazilo je sve više ljudi, tako da smo na kraju u pet crkava istodobno govorili o istim stvarima. Bile su to mirne demonstracije, jer smo ljudima posredovali strateriju Martina Luthera Kinga. Postavljali smo političke zahtjeve, ali bez nasilja. Da se dogodio nasi-

lje, reakcija bi bila strašna.

Kad je došlo do prvih slobodnih izbora, bilo je logično da se, kao jedan od opozicijskih vođa u Ros-

tale stranke bile su pomalo iznenađene kad smo ih doveli pred gotov čin. U Njemačkoj nismo imali nikakve lustracije, ne na način kako su o tome razmišljali Poljaci ili Česi. Nije bilo nikakve odmazde protiv članova Komunističke partije kojih je bilo oko 2,3 milijuna. Smatrali smo da su ti drugovi u većini bili oportunisti i nismo smatrali potrebnim da ih se otpušta iz javnih službi ili na bilo koji način sankcionira, ako nije bilo dokaza da su počinili zločin. Ali nešto smo ipak htjeli učiniti. Tako smo došli do ograničene lustracije. To znači da nismo željeli najuglednije suradnike STASI-ja vidjeti zastupljene u javnim službama, ali ni kao učitelje ili carinike. Kad se radi o manje važnim suradnicima STASI-ja, o doušnicima, nismo ih željeli sve isključiti iz javnih službi i ostavili smo mogućnost da njihovi poslodavci procijene svaki pojedini slučaj. Naš je model stoga mješavina integracije i dezintegracije.

Što vas je najviše šokiralo? Koji su bili najdrastičniji primjeri negativnih reakcija na vaše poteze?

– Najviše nas je šokirao velik broj suradnika STASI-ja, kojih je samo časnika i stalno zaposlenih službenika bilo više od 90.000. Njima treba pribrojiti još više od 150.000 neformalnih doušnika. Kada znate da se to zbivalo u zemlji od 16,5 milijuna ljudi, relativna gustoća tajnih policajaca bila je veća u DDR-u nego u Njemačkoj Hitlerova doba. Mi smo svakako znali da je tajna služba bila razgrnata, ali ti su nas brojevi uistinu iznenadili. STASI je imao golema financijska sredstva na raspolaganju, koja je ulagao u zgrade i nerazmjerno visoke plaće službenika, kojih je mnogo bilo na Zapadu. Osim toga Stasi se bavio i preprodajom oružja i na takav način zaradivao mnogo novca. Mnogi su ljudi uz svoj redoviti posao radili za tajne službe kao honorarni ugovorni suradnici. Direktori poduzeća, profesori na fakultetima, liječnici u bolnicama, mnogo je ljudi na takav način surađivalo sa STASI-jem. Posebno me pogodila brutalnost i to psihološka brutalnost, koja se koristila kako bi se čovjeka potpuno uništilo. Termin koji se koristio bio je "otapati" osobu. Ljude se uništavalo profesionalno, interveniralo se u privatni život. Poznat je slučaj disidentice Vere Wollenberger, danas zastupnice u parlamentu, čiji je muž i otac njezine dvoje djece bio doušnik STASI-ja. Otvaranjem dosjea tajnih službi može se danas sa sigurnošću reći koliko je ljudi ubijeno u pokušaju da pobjegnu preko granice. U svim područjima života, u sportu ili kulturi, prisutnost STASI-ja je bila sveobuhvatna, a to se prije otvaranja ovih arhiva nije točno znalo. Doznalo se tako da su dva vodeća disidenta DDR-a, od kojih je jedan, Wolfgang Schurr, trebao postati prvi premijer nakon pada komunizma, a drugi, jedan od čelnika socijaldemokrata Ibrahim Boheme, bila u vrhu obavještajne službe.

Dokumenti diktature i dokumenti demokracije

– Naravno da onaj dio društva koji je surađivao s tajnim službama smatra da se ne treba baviti otvaranjem arhiva i da je naš način otvaranja arhiva i rasprave o prošlosti pogrešan. Tako se njemačko društvo na određeni način podijelilo. Većina smatra da se o tome treba govoriti i da smo u pravu, a manjina kako je to lov na vještice, i to ne protiv komunista, već samo

90.000 zaposlenika i 150.000 neformalnih doušnika

Kakve su bile reakcije na vašu odluku?

– U Zapadnoj Njemačkoj bili su iznenađeni. Tadašnji ministar unutrašnjih poslova Wolfgang Scheuble bio bi vrlo rado proglasio opću amnestiju za sve stasijevece, ali njegova stranka CDU i sve os-

tocku, kandidiram za prvi slobodni parlament.

Jeste li već tada bili član stranke Zelenih?

– Tada još nije postojala Stranka zelenih nego Alijansa združenih građanskih pokreta koji su nastali prije 1990. godine. Ta se Alijansa udružila upravo zbog ulaska u parlament, ali je i tada bila premalena, pa smo se morali priključiti Zelenima. Tako se moj rad kao svećenika, parlamentarnog zastupnika i političara, razvijao postupno i slijedio jedan iz drugoga.

Kako ste postali savezni povjerenik?

– Bilo je to slučajno, jer sam kao zastupnik bio član parlamentarnog odbora za unutrašnju politiku. Kad se osnovala Savezna uprava, nastala je potreba da parlament kontrolira Ministarstvo unutrašnjih poslova u području ukidanja STASI-ja, istočnonjemačke tajne službe. Ja sam postao voditelj odbora koji je bio zadužen za provođenje ukidanja tajnih službi. Sam sam bio jedan od organizatora građanskog pokreta kad su prosincu 1989. naši ljudi preuzeli zgradu STASI-ja i došli u posjed tajne dokumentacije. Oni su te dokumente sačuvali od uništenja. Na neki način smo okupirali STASI, ali i spriječili uništavanje dokumenata. U parlamentu smo raspravljali što učiniti s tajnim dokumentima i tako je nastala ideja uspostave funkcije saveznog povjerenika koji će kontrolirati rad Ministarstva u dijelu poslova koji se odnosi na tajne službe.

Suočavanje s prošlošću

Kakvu ste situaciju zatekli? Što Vas je posebno šokiralo?

– Od odlučne je važnosti bilo da Istočni Nijemci, u svim različitim strankama koje smo imali zastupljene u parlamentu, pa čak i postkomunisti, budu suglasni da se ukinu tajne službe. To je bio zajednički zahtjev. Naš je slogan bio, "STASI u proizvodnju – stasijevece u tvornice". Dakle, nije se išlo za tim da ih se javno proskribira, hapsi ili sudi, već da ih se, da tako kažem, ponovno socijalizira kroz rad. Iako je za

protiv onih koji su surađivali s tajnim službama, koji su samo radili svoj posao. Kako je riječ o manjini, nismo se morali posebno obazirati na njih, a važno je reći da su se vodile na tisuće sudskih procesa, no rijetki su oni koji su bili osuđeni ili dobili stroge kazne zbog surađivanja s tajnim službama. Sada već nastupa zastara i po službenoj dužnosti će se goniti samo oni koji budu optuženi za ubojstvo. Provjera ljudi koji se javljaju za rad u javnim službama prestat će nakon 15 godina, dakle za četiri godine. Privatno će biti moguće dobiti svoj dosje na uvid, kao i danas, ali neće biti automatske provjere kandidata pri zapošljavanju.

Za žrtve režima koje su izgubile posao, nisu mogle studirati, ili su bile u zatvoru, to dakako nije dovoljno, no postoji mala državna naknada, kojom se na određeni način naknadije šteta. To nije velik novac, ali ipak je određena pomoć.

Otvoreno je 1,700.000 dosjea.

– Nevjerojatan je broj molbi koje primamo svakodnevno. Nakon deset godina što su arhivi otvoreni, prosječno primamo desetak tisuća molbi mjesečno, i često se tome čudim. Prije nekoliko godina interes je bio pomalo opao, ali posljednje dvije godine je opet porastao. Mislim da nikada neće prestati interes običnih ljudi da dobiju na uvid svoj dosje. Pravo je svakog pojedinca da zna informacije koje je o njegovu životu imala apsolutna vlast. Puno sam razgovarao s kolegama u Poljskoj i Mađarskoj o tim problemima i uvijek se isticalo pravo države da štiti informacije, kako o prijašnjim tako i o sadašnjim tajnim službama. No, pitam se, zašto? Zašto bi država imala i od građana štitila informacije koje je o njima skupljala tajna policija u službi diktature? S tim nije u proturječnosti zakon o arhivima. Svaka država ima pravo čuvati svoje arhive trideset ili više godina, ali kakvo pravo na to ima diktatura? Mi smo stvorili zakon koji razlikuje dokumente diktature i demokracije.

Je li način na koji je Njemačka riješila to pitanje primjenjiv u ostalim tranzicijskim zemljama?

– Ne bih htio govoriti ljudima u Hrvatskoj što biste trebali raditi. Prvi sam put u Zagrebu, uopće u Hrvatskoj, čak i u ovom dijelu Europe. Nemam, stoga, namjeru govoriti o konkretnoj hrvatskoj situaciji. Ali iskustva koja sam stekao kao savezni povjerenik interesantna su za mnoge zemlje u tranziciji. Do 1989. godine živio sam u socijalističkoj zemlji, u DDR-u, onda sam postao zastupnik u parlamentu DDR-a i s tog sam mjesta otišao na funkciju saveznog povjerenika. Za svog mandata posjetio sam mnoge tranzicijske zemlje i svuda je vladao velik interes za ono što mi radimo u Njemačkoj.

Mislim da svako demokratsko društvo mora svojim građanima osigurati normalna prava, a to znači da imaju pravo znati ono što su oni koji su njima vladali o njima znali. Nije nam u interesu štititi pravo onih časnika i službenika koji su provodili teror nad svojim sugrađanima. Koliko sam mogao vidjeti u svim tranzicijskim zemljama, u svim dijelovima društva, od sporta, preko umjetnosti i kulture, u javnim službama i politici još je aktivno mnogo ljudi koji su radili za tajne službe. Potrebno je javno nastupati i govoriti o pravu građana na informaciju. To je i pitanje njihova dostojanstva. Osim toga, u društvima koja javno ne

Joachim Gauck bio je energičan i elokventan protestantski župnik u Rostocku, koji je kao jedan od vođa građanskog demokratskog pokreta u bivšem DDR-u sudjelovao u rušenju komunizma 1989. godine. Na prvim slobodnim demokratskim izborima postao je zastupnik u prvom sazivu demokratskog parlamenta DDR-a. Proteklih deset godina, u dva mandata koliko je dopušteno zakonom, Joachim Gauck je kao savezni povjerenik predvodio Saveznu upravu nad tajnim dosjeima Službe za državnu sigurnost DDR-a (STASI), koju Nijemci kratko zovu Gauckovom upravom. Od 1990. više od 1,700.000 osoba podnijelo je zahtjev za uvid u vlastiti tajni dosje, a tek je trećina ustanovila kako njihova dosjea, na sreću, nema. Danas Joachim Gauck vodi televizijsku emisiju na prvom programu njemačke televizije u kojoj ugošćuje osobe iz političkog i javnog života, a na čelu "njegovih" uprave naslijedila ga je Marianne Bührle, također članica Stranke zelenih koja je, poput Gaucka, sudjelovala u građanskom disidentskom pokretu u Istočnoj Njemačkoj. Na poziv Zaklade Friedrich Naumann Joachim Gauck posjetio je Zagreb. ☒

ESEJ

zište za takvu raspravu bili su prije svega ponašanje, teorijski stavovi i poetičke izjave samih umjetnika koji su se počeli koristiti verbalnim znakom, štampanim tek-

proizvodnje i potrošnje vrijednosti. Stoga je rana primjena konceptualnih metoda, budući da su one istodobno prikazivale i analizirale jezike komunikacije kao materijal umjetničkog mišljenja, imala subverzivni naboj, pa je kao javna gesta nagrizala, doduše iz prikrajka, staru paradigmatu kulturne razmjene.

posve izokreće muzeološke nominalizacije. Tako su se iz sjene anarhoidnoga duha neoavangarde i sudjelovanja u istom poslu razvijale nove prakse kritičara-kustosa, nomada art-scene, koje su u međuvremenu ovladale i tržišnim pravilima. Na novoj se teritorijalnoj mapi art-scene putem energičnih kustosa-agenata dinamično

Što, kako i za koga – izlagati

O kulturalnoj rekonfiguraciji

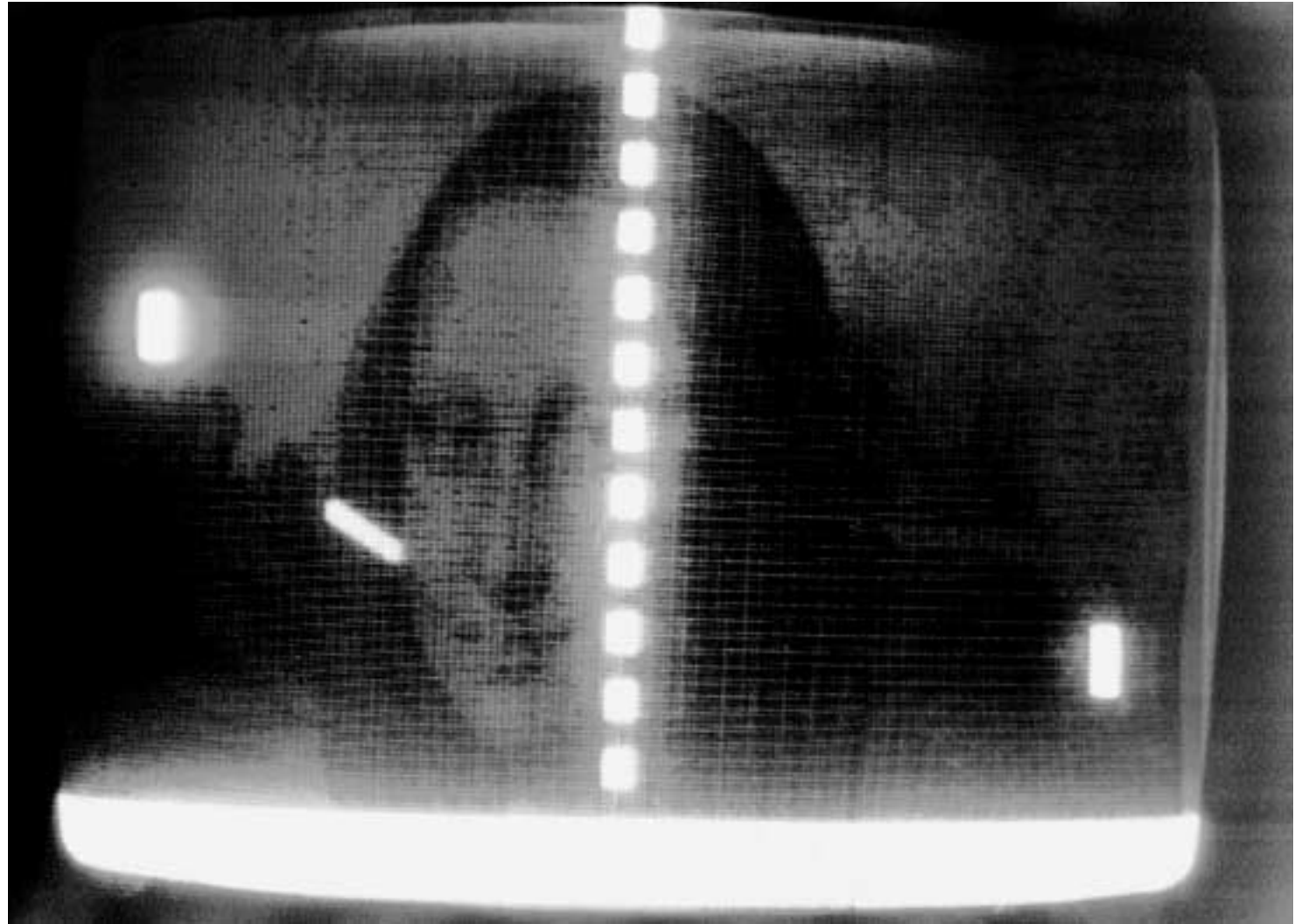
Sonja Briski Uzelać

Globalnom pojavom "semiotičkog društva", informacijskog društva u kojemu istodobno djeluju različite povijesne i aktualne ideologije i koncepti razvoja, proizvodnje i razmjene, umjetnost počinje o sebi razmišljati kao o prelaznom, 'trans' modelu opstojanja i djelovanja. Njezina je paradigma sve nehomogenija, rascijepljena između različitih institucionalnih, kritičkih, medijskih i tržišnih zahtjeva i očekivanja. Umjetnost je već u svojem povijesnom samoreflektivnom hodju postajala sve svjesnijom da nije samo subjekt, već i objekt društva, tj. plod njegove institucionalizacije, antagonizacije i diferencijacije. Potkraj su šezdesetih i sedamdesetih otvorena mnoga pitanja poput ovog: Kojoj bi paradigmi umjetnost trebala ostati vjernom? Modernističkoj, izoštreno na statusu jedinstvenog estetskog objekta što se konstituira kreativnim činom ili avangardnoj koja napada institucionalizirani status jedinstvenosti djela. U tom se rascjepu neoavangardna umjetnost kritički okrenula od umjetničkog djela ka procesu (istraživanja, analize, rasprave...), strategiji odvratanja od reduktivističke logike modernističke estetike i na njoj zasnovane muzejsko-galerijske djelatnosti, istaknula u vremenu i prostoru jedinstven akt djelovanja ("akcije" u "javnom prostoru") te jezične i medijske formulacije događaja i doživljaja kao komunikativnih procesa. Od osamdesetih naovamo, prema kraju stoljeća, svjedočimo potpunom *kulturalnom obratu* (F. Jameson). Danas je već, pod udarom kulturološki utemeljenih kritika sistema umjetnosti, model visoke umjetnosti koji je karakterizirao oblik estetičke autonomije u odnosu na politiku, ideologiju i kulturu posve izgubio prevlast. U sistemu je likovnih umjetnosti postao dominantnim interkontekstualni umjetnički model, 'izdvojen' je slika potisnuta oblikom komunikativne instalacije u čijem je središtu konstrukt prostorno-vizualnog, intermedijalnog, dokumentarnog, refleksivnog, fikcionalnog, spektakularnog...

Ne nabirajući dalje, zaustavit ću se ovdje i razmotriti neke problemsko-povijesne aspekte i posljedice ovakvog "odvajanja umjetnosti od sebe same". U nastajanju novog ključa kulturne razmjene stvari su se sve teže mogle proizvoditi, odvajati i prezentirati na stare načine jer se sve više gubila prevlast stare vrste ideološke, formalne ili ekonomske prezentacije.

Protočnost 'teksta' kulture

Širenje iskustava novih umjetničkih pojava od kraja šezdesetih do kraja sedamdesetih godina, koje su "u jezičnoj i vizualnoj anarhiji i stalnoj promjeni ponašanja" (G. Celant) raskidale s emfatičnim pojmom umjetničkog djela, tradicionalnim umjetničkim disciplinama i medijima te etabliranim sistemom umjetnosti, odvijalo se u općem znaku "dematerijalizacije umjetničkog objekta" (L. Lippard). S jedne strane, dakle, odbacivanje konačnog izvođenja i dovršenja u sebe zatvorenog estetskog objekta, a s druge "materijalizacija ideje ili fizičkog iskustva, materijalizacija mentalnog i činjeničnog saznanja..." (Celant), iznalaženjem komunikativnih sredstava u prilog argumentacije mentalnih procesa ili izražavanja ideje. Dakako, tim razvijanjem rasprave o legitimnosti mentalne i teorijske procesualnosti umjetnosti radilo se na demistifikaciji statusa umjetničkog objekta koji je fetišiziran u estetskom i tržišnom smislu i posredovan javnom funkcijom umjetničke kritike. Pola-

Bureau off Low Technology, 26. Salon mladih, 2001.

Premda nastaju kao novo viđenje i ponašanje unutar određenih krugova, nove umjetničke prakse imaju namjeru i namjenu biti postavljene u 'drugi' kontekst i time istaknuti provokaciju te potaknuti reakciju javnosti

stom, matematikom i formulama, pričom i esejem, simboličkom logikom i filozofijom, kao i ostalim instrumentima i strategijama teorijskog i procesualnog komuniciranja.

Ovaj aspekt novih umjetničkih pojava koji se zasnivao na teorijskom (lingvističkom, semiotičkom) istraživanju, analizi i raspravi o prirodi umjetnosti prikazujući njezin konceptualni a ne vizualni poredak, otvorio je problematiku komunikacijskih kanala, protočnosti 'teksta' kulture. Tautološka i analitička konstrukcija novog teksta s redukcijama i transformacijama umjetničkog objekta u proces ponašanja, energetski proces, dijagram, parolu, dokumentarni iskaz, kontemplativno stanje, mentalni prostor i druge "verbalizacije vizualnog prostora", tražila je promjenu uzajamne pozicije umjetničkog objekta, subjekta umjetnika i jezika umjetnosti, odnosno prevrednovanje njihovog ukupnog komunikativnog odnosa. Teorijsko-semiološko propitivanje i analiza medija (video, film, fotografija) te ideologije ili kulturalnih sistema upravo su problematizirali samu društvenu praksu proizvodnje značenja i smisla, naročito mehanizama

No kasnije će se taj potencijal trošiti, čak utopiti u nadolazeće, hladnije vrijeme teatralizacije, simulacije i potrošnje tih jezika. Neokonceptualnom transformacijom eksperimenta u inscenaciju, pa i spektakl, uporabom komunikacijskih kanala medija, oblika izražavanja i prikazivanja masovne kulture, uz kritičare kao medijatore art-sistema, umjetnici počinju sada koristiti moć i kontekste komunikacije, medijsku logiku i svijet medijske realnosti; dakako, s povijesno-retoričkim oslanjanjem na praksu javne geste umjetnika kao kritičkog pojedinca te njegova govora u prvom licu.

Umjetnička proizvodnja i potrošnja

Na spektakularan način promjenu je sankcionirao svijet umjetničke javnosti. O tome očito govore projekti pretvaranja muzeja u grandiozne 'teorijske objekte'. Nakon vremena prvih dekonstruktivnih pobuna ranih sedamdesetih protiv totalitarnih koncepata istine i značenja i kasnijih izmještanja kulturnih hijerarhija izvan dosega tradicionalnih sistemskih normi, izrastala je ekspanzivna art-scena koja

kreiraju efekti i događaji kao unaprijed strukturirano polje kulturnih komunikacija i konotacija. Taj je aktivizam, s jedne strane, otvorio art-scenu, osobito muzeje suvremene umjetnosti, izbacio iz njih "stalne postave" jednom "zauvijek" po nekom kriteriju odabranih zbirki eksponata, uveo u njih nov način funkcioniranja u procesualnoj prezentaciji koja korespondira s postavangardnim načinom na koji se odvijaju procesi umjetničke proizvodnje i kulturne potrošnje. S druge je strane naglasio goruća pitanja (*što, kako i za koga...*) u kojima se očitavaju temeljni simptomi nove kulturalne konfiguracije.

Nedvojbeno, "nije sve u svako doba moguće!" – prema slavnoj izreci Heinricha Wölfflina koju je Arthur C. Danto pretočio u teorijsku sintagmu 'umjetnički svijet' (1964.). Naime, kada je sedamdesetih godina radikalna "atmosfera" teorije i ponašanja obilježila specifičnu praksu "protiv umjetničke forme umjetnosti", na razini se povijesti potom stalno potvrdilo da sveukupna klima svijesti i senzibiliteta djeluje specifično 'konceptualno' jer djelovanje umjetnosti očito nije vjerodos-

26. Salon mladih, 5. paviljon Zagrebačkog Velesajma, 2001.

tojno bez realnosti intelektualne i kreativne inicijative vremena. Premda nastaju kao novo viđenje i ponašanje unutar određenih krugova, često vrlo nalik na zatvorena intelektualna geta, nove umjetničke prakse imaju namjeru i namjenu biti postavljene u neki 'drugi' kontekst i time istaknuti provokaciju i potaknuti reakciju javnosti. Tako i namjera i reakcija konstituiraju umjetnički čin i njegovo se značenje odgonetava iz njegovih relacija prema jedinstvenom i neponovljivom kontekstu i njegovu ozračju. Riječ je, dakle, o pomaku u konceptualizaciji samog pojma umjetnosti, za čije je označavanje nužan koliko način na koji se umjetničko djelovanje shvaća i prihvaća, toliko i mogućnost otvaranja novog komunikativnog koda za pretraživanje umnoženih svijetova umjetnosti.

Komunikacijski lanac

Trebalo je vremena da kritika sistema umjetnosti institucionalno proдре i izazove 'krizu umjetnosti', da modernistički oblik umjetničkog mišljenja, izražavanja, prikazivanja, označavanja te komunikacije postane kulturološki problematičnim. Dok se negdje između "institucijske teorije umjetnosti" (George Dickie), koja institut javnosti tumači kao oblik neformalne suglasnosti ljudi izravno uključenih u proizvodnju, prezentaciju i konzumaciju umjetničkih djela, i "subjekta javnosti" iz teorijskog nasljeđa kritičke teorije društva (prije svih H. Marcusea) kretala neoavangardna strategija subverzije društvene institucije umjetničkog svijeta, postavangarda je ovu strategiju

umjetničkog iskustva, određeni masovnim i elektronskim medijima, na bitan način mijenjaju praksu umjetnosti i njezin dosadašnji način funkcioniranja. Nova se kulturna logika očituje upravo u načinu na koji se odvija umjetnička proizvodnja i kulturna potrošnja. Ranije se individualizirano djelo izdvajalo kao predmet koji se mogao proučavati imanentno i individualno 'trošiti' u art-sistemu ili na art-tržištu. Danas ga je gotovo nemoguće izvući iz procesualno-kontekstualnih i komunikativnih odnosa jer se tek u žarištu njihovih silnica pojavljuje kao *punctum temporalis* te funkcionira unutar kulture *cognitive*

Kad imamo u vidu umjetničko komunikativno djelovanje izlaganjem javnosti, ono dakako ne cilja na informaciju (što), nego na priopćaj – dodiruje nas smisao znakovlja

Erik Hobijn, Chemobar, 26. Salon mladih, 2001.

dukciju sistema beskonačnim ulančavanjem komunikativnih događaja. U osnovi je sistema postupak uključivanja/isključivanja, te se, dakle, nikad nema uvida u cjelovitost ('cjelinu svijeta'), nego su to tek fragmenti i spoznajne konstrukcije (N. Luhmann, *Spoznajna kao konstrukcija*, 1988.). Svaki projektivni čin razlikovanja stoga otvara novi selekcijski horizont, naravno s nužnim promatračkim redukcijama. Višak isključenih mogućnosti unaprijed osigurava sljedeći izbor u komunikacijskim dovezivanjima smislenosti. Tako su izbor i razlikovanje ne samo uzdignuti do slobodnog čina proizvodnje svijeta nego i do 'čuvara' komunikacijskog usmjeravanja. No, opet, to dovezivanje već sistemski stvaraju simbolički generalizirani komunikacijski mediji.

Kad imamo u vidu umjetničko komunikativno djelovanje izlaganjem javnosti, ono dakako ne cilja na informaciju (što), nego na priopćaj - dodiruje nas smisao znakovlja. No mi tu ne operiramo izravno tzv. fenomenalnom, nego već (semiotički)

kodiranom realnošću. I to u onolikoj mjeri u kolikoj je sam umjetnik izložio (kako) vlastiti udjel u dodirivanju realnosti, uz 'smisaoni nanos' koji je posve individualno motiviran te se otima 'usmjerenom' promatranju unutar sistema. Premda se odvajanjem od sistema javnosti izlaže riziku nerazumijevanja i titranja na njezinom rubu, usklađivanje perspektiva ili težnji ka konsenzusu nije ni cilj ovovremenog uključivanja umjetničke konstrukcije u javnost. Umjetnost niti može nadzirati učinke označavanja, niti ovladati njima jer kako konačno 'ispravno' spojiti djelovanje i izraz sa smislom? Označavanje je tek pogon neprekidnog individualnog obnavljanja, kao u Bahtinovoј događajnoj koncepciji komunikacije, svih onih singularnih komunikacijskih činova i smisaonih sklopova čije je središte zbivanja jedinstvena sadašnjost, ali fragmentizirana (za koga). No puka nam sadašnjost uvijek ostavlja nesigurnu dilemu je li realnost umjetnosti relativna ili je sama relativnost realnost umjetnosti. ☒

Umjetni život umjetnosti

Semplirani uvodni tekst kataloga Salona mladih

Zoran Roško, izbornik natječaja za teoriju Salona mladih 2001.

Današnja se umjetnost ne obraća više čovjeku nego informacijskome okolišu koji se samo ponekad poklapa s onime što čovjek vidi, osjeća, misli i želi. Sama umjetnost je danas na neki način oblik *umjetnog života*: proizvode je doduše ljudi, ali se razvija prema vlastitoj, autonomnoj dinamici. Medijsko-galerijsko-muzejsko-financijsko-egzistencijalni konglomerat specifičan je ekološki sustav s vlastitim pravilima i obrascima opstanaka i prilagodbe novim okolnostima. On više ne predstavlja (nečiji) život, ne stvara (nečiju) kulturu i povijest, nego postaje i sam oblik života, a (svačijom) kulturom se zapravo hrani: samoorganizira se, prilagođava promjenama, privlači pažnju, se-re, prenemaže se, umnaža, zarađuje, izglađuje, izumire ili seli u novo područje. Čemu? Ničemu: postoji, jer je tu. Jer je još živ. Iako baš današnji ljudi mogu više od svojih predaka doživljavati sofisticirane umjetničke probleme; i to ne zato što su od njih kreativniji i senzibilniji nego zato što su izgradili samostalnije i kreativnije umjetničke okoliše.

Umjetničke "poruke" nisu više namijenjene samo čovjeku nego prvenstveno osamostaljenome *komunikacijskom "polju"*: vanjski je svijet dio naše utrobe a naš je mozak dio vanjskog svijeta. Nove mogućnosti evolutivno-umjetničkih mutacija mogu se javiti samo na pretpostavci rastapanja dualizma uma i tijela, objekta i okoliša, virusa i domaćina, značenja i besmisla, poruke i šuma, ljudskog i neljudskog. Komunikacijska *virtualnost* sada znači *kontinuum* tijela i uma u kojemu

umjetnost postaje fleksibilno sučelje organskog i anorganskog, ludog i dosadnog. Danas, "ljudska svojstva" napuštaju čovjeka i osamostaljuju se u okolišu; "životna svojstva" napuštaju organska bića i naseljavaju se u neorganskome svijetu, dubinska unutarnja svojstva kloniraju se i postaju objektivni izvanzemaljski "demoni".

Slijedi li hrvatska "teorija" to mutirano stanje, taj poremećaj višestruke tjelesnosti i inflacijske svijesti suvremene *umjetne umjetnosti*? Odaziv na "natječaj za teoriju" posljednjeg Salona mladih bio je razočaravajuće slab tako da na osnovi pristiglih radova (samo njih 10) ne možemo izvoditi relevantne zaključke. Od triju tekstova uvrštenih u katalog Salona (dva su i nagrađena – radovi Gorana Blagusa i Sonje Briski Uzelać) u *Zarezu* predstavljaju tekst Sonje Briski Uzelać, *Što, kako i za koga – izlagati*, koji pomalo ravnodušno ali akademski pažljivo izolira *stanje stvari* i stavlja ga u staklenku, ne da bismo svjedočili konsenzusu o njegovoj bizarnoj prirodi, nego da bismo staklenku mogli razbiti jer, kako kaže autorica, "označavanje je tek pogon neprekidnog individualnog obnavljanja". Izdvajam žilicu sa sljedećim citatom: "Nova se kulturna logika očituje upravo u načinu na koji se odvija umjetnička proizvodnja i kulturna potrošnja. Ranije se individualizirano djelo izdvajalo kao predmet koji se mogao proučavati imanentno i individualno 'trošiti' u art-sistemu ili na art-tržištu. Danas ga je gotovo nemoguće izvući iz procesualno-kontekstualnih i komunikativnih odnosa jer se tek u žarištu njihovih silnica pojavljuje kao *punctum temporalis* te funkcionira unutar kulture *cognitive mappinga*."

U skoro još više, u katalogu Salona. *Stay tuned.* ☒

26. Salon mladih, 5. paviljon Zagrebačkog Velesajma, 2001.

držala potrošenom. Po prirodi se stvari ta strategija i nije mogla uključivati, a da pritom djelom ne napusti svoje autonomno područje duhovne djelatnosti. "Grižnja estetske savjesti", provokacija konteksta i paradoksa, iskošeni pogled, "govor u prvom licu", "socijalna skulptura" i druge individualne mitologije i geste govorile su s rubne pozicije (u odnosu na institut javnosti, čija se moć inače strukturirala na drugim mjestima – tržišnim na "Zapadu" ili političkim na "Istoku"). Posvećivanje tom poslu kao svojevrsnom etičkom djelovanju dobivalo je svoju krajnju crtu u sumnji da je svaki epohalni smisao ideologije ili estetike fikcija proizvedena radom jezika ili medija. Kriza u kojoj se ogledala komunikativna problematizacija formalno-likovnog, značajnjskog i vrijednosnog smisla umjetnosti, s novim je dekonstruktivističkim značajkama vremena u nadolazećim i opuštajućim promjenama osamdesetih i devedesetih okrenuta prema procesu reintegracije (doduše neujednačene!) art-sistema, s namjerom razotkrivanja, ponavljanja i umnažanja mehanizama produkcije značenja i užitka. Ipak, sa sviješću da je ionako u dominantnoj medijskoj javnosti subverzija uvijek unaprijed pod kontrolom, a duhovna pozicija strategijski anticipirana, upravljana i neutralizirana. Tako su paradoksalno novi uvjeti mogli očuvati kritičku i alternativnu narav umjetničkoga djelovanja, onaj osobiti pomak naglaska s djela na iskustvo, pogotovo ono koje titra u samom procesu komunikacije i postavlja pitanja.

Međutim, druga je strana te dominacije *generalizirane komunikacije* (Vattimo) da novi uvjeti umjetničke proizvodnje i um-

mapping.

Poznata je Luhmannova formulacija: "Komunikacija ne priopćuje (teilt mit) svijet, ona ga dijeli (teilt ein)". Komunikacija, dakle, ustrajava na specifičnoj sistemskoj provedbenoj razlici (kodu) kako ne bi dovela do ruba pogibelji vlastiti identitet i opstanak. No paradoks ove formulacije kao da opisuje uvijek selekcijski karakter njezinog horizonta što nužno ostavlja dio svijeta u tami. Kako se komunikativna javnost pojmovno, već od kasnih šezdesetih, više ne da svoditi na (metafizičku) općost, ona se sve više, pogotovo u realnosti elektroničke ekstaze komunikativnosti, poima kao umrežavanje sistemsko-relativnih perspektiva nesvodljive različitosti što se međusobno promatraju. Tako dekomponiran svijet u sistemsko-relativne 'svjetove', kojima je nedokučiva njihova vlastita ograničenost, postaje tek "operativnom funkcijom". Jedino jamstvo njegove vlastite realnosti je neprestani protok, otvoreno dovezivanje komunikacije, u njezinoj događajnosti, u razrješavanju jednog komunikativnog čina drugim, razgradnja događaja što uvijek iznova nastaju *in actu*, u razlici između pojedinih smislotvornih činova. Dugu povijest priče o "gubitku središta" ili nekadašnjeg cjelovitog "horizonta svijesti" potvrdila je već neoavangardna priča o iskustvu da do konsenzusa ionako ne može doći.

Realnost umjetnosti

Dakako, komunikativne operacije ne ciljaju na konsenzus već na samu repro-

Dizajn

Prekinite vladavinu užasnog ugljika

Novi izgled svijeta vidat ćemo posvuda. Zašto? Zato što će ga dizajneri posvuda stvarati. Odjeća, tipkovnice, web stranice, oglasne ploče, cipele, čajnici, stolice, tapete, kuće, uredi, avioni, sve – sve što znate, sve što radite

Skraćeni govor na nacionalnoj konferenciji Udruženja industrijskih dizajnera Amerike; Chicago, 17. srpnja 1999.

Bruce Sterling

(...) Nismo se mi okupili da razgovaramo o mrtvoj prošlosti daleke 1995. Došli smo ovamo raspravljati o svijetloj budućnosti. Znači sve one futurističke priče o emisiji ugljičnog dioksida iz fosilnih goriva, o tome kako CO₂ uzrokuje efekt staklenika zbog kojeg se vrijeme ponaša šašavo? Znači sve one nobelovce koji tvrde da će nam sve to sigurno jako naškoditi negdje u daljoj budućnosti? /ispuhuje oblak dima i trespe pepeo/ E pa, sve su vam to puste maštarije. Ja to jako dobro znam jer i sâm živim od prodaje maštarija.

Danas, u 1999. godini, u zraku ima znatno više ugljičnog dioksida nego što ga je bilo tijekom onog zloćudnog ljeta 1995. A za pet godina, u budućnosti – u budućnosti, dame i gospodo – bit će ga još više. Kako to znam? Znam, jer sam promatrao mlazni motor aviona kojim sam doputovao u Chicago, eto kako. I taksi koji me ovamo doveo sa aerodroma. Fiiiju. Brrrrm. Brrrrm. Trub. Trub. Čak i elektronska pošta troši gorivo, znate. Kad pritisnem tipku za brisanje, to je kao da kopam ugljen. Web stranice idu na naftu. Vidite ona svjetla na stropu? Čujete ovaj mikrofon? Ljudi, sve to pokreću fosilna go-

riva. Po tome znam da ugljičnog dioksida sada ima više nego prije.

41°C

Pokušajmo vidjeti kamo vodi taj trend. Zaputimo se u nedokučivu budućnost. Godina je 2005.,

Ruski umjetnici su vam krasni ljudi – nitko nema takvu intelektualnu i kreativnu snagu kao oni, takvo formalno obrazovanje, takav dar za matematiku i tome slično. Rusi se vole organizirati u grupe, cehove, udruženja, druš-

mična epoha razlikuje od onih mnogo mračnijih vremena? Možda po tome što je ljudska patnja manja? Ne baš. Ljudi uvijek pate. Ljudska bića ne mogu izbjeci ljudske probleme. Samo mrtvaci nemaju probleme. Ne

lon Brando u *Divljaku*, a sad ispada da sam cijeli život bio samo bijedni narkic.

Efekt staklenika

A sad ću vam reći što ja predviđam. Točno će tako ljudi govoriti kad budu mogli peći jaja na pločnicima *Staklenika "Chicago"*. Hej, gospodine Rockefeller. Gospodine John D. Rockefeller. Rekli ste da će nafta biti jeftin izvor energije. Niste rekli da će cijelu atmosferu ovog planeta pretvoriti u pokrivač koji nas polako guši. Hej, gospodine Ford. Gospodine Henry Ford. Rekli ste da će nam automobili donijeti slobodu i pokretljivost. Niste rekli da nigdje neće biti zaklona od uništene atmosfere kojom divlja žestoko, nepredvidljivo vrijeme – niti ste spomenuli da čak ni u svojem skupom džipu neću uspjeti pobjeći od oluja i žege. Rekli ste da ćemo uz pomoć električne energije dan pretvoriti u noć. Niste rekli da ćemo morati neprestano, danonoćno, slušati zujanje klimatizacijskih uređaja kako ne bismo nastradali. Tri inovativna titana američkog stoljeća, Rockefeller, Ford i Edison, prodali su nam loše dizajniran proizvod. Tri američka kulturna junaka, tri čovjeka koji su odredili i izgradili temeljnu infrastrukturu dvadesetog stoljeća. Kako to da vas trojica niste mislili stotinu godina unaprijed? Je li možda štos u tome da ni *mi* nismo mislili stotinu godina unaprijed?

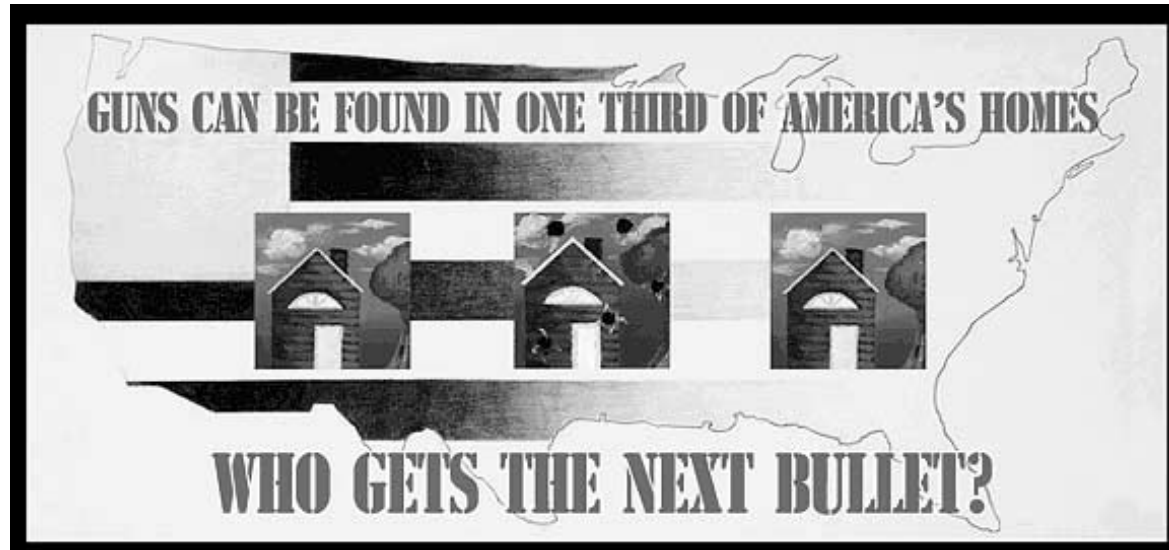
Neki ljudi još ne vjeruju u efekt staklenika. Takvi su većinom idioti ili su na platnom popisu energetske industrije. Te dvije subkulture nikad neće promijeniti mišljenje. Ali nemojte misliti da sam vam došao propovijedati kao nekakav paranoični, hipijevski drvofljubac. Ja sam ozbiljan, sredovječan gospodin koji želi ovaj problem približiti razumnim ljudima.

Zato ću vam sad objasniti kako prepoznati efekt staklenika. Kad se na televiziji pojavi meteorolog i s izrazom ošamućene ovce objavi da je zbog nekog vala vrućine, ili poplave, ili neviđenog razornog uragana, ili neuobičajenog snijega, ili golemog pojasa zapaljene prašume u Indoneziji, Maleziji, Brazilu i Meksiku upravo postavljen novi meteorološki rekord, i kad vam kaže da se nikad prije nije dogodilo takvo što, da su oboreni svi rekordi, a prethodni rekord također je postavljen u devedesetima, e pa narode, to vam je onda efekt staklenika. Tu se jasno vide njegovi veliki, masni, čadavi otisci. Tako ćete ga prepoznati. Jedino tako. Ne pokušava se on sakriti od nas. Mi se skrivamo od njega. To je očito. Baš me briga ako ste preglupi da shvatite što se zbiva. Ja sam futurist. Što dulje vam treba da proključite u čemu je stvar, to ja ispadam dalekovidniji.

Pogreška u dizajnu

Evo, dakle, središnjeg dizajnerskog izazova našeg povijesnog trenutka. Kako se mi, stanovnici dvadeset i prvog stoljeća, možemo uhvatiti u koštac s divovskim industrijskim nasljedem Edisona, Rockefellera i Forda?

Pa, mogli bismo se poslužiti raznim pristupima. Neke pokušavamo već dobrih četrdeset godina. Političke. Duhovne. Vjerske. Zakonodavne. Ne pale. Ne pale. Nije, naime, riječ o političkom problemu. Nitko nije glasovao da čađom ispuni atmosferu. Nitko nije dao svoj glas da u sr-

George Gonzales, Ed De La Torre, jumbo plakat postavljen na istočnoj strani San Pedra

sranj, u Chicagu se opet održava IDSA. Temperatura nije, kao 1995., četrdeset stupnjeva. U 2005. godini, temperatura u Chicagu premašila je četrdeset i jedan stupanj. Možda čak i četrdeset i dva stupnja. Prošlog ljeta, 1998. godine, u Dallasu se temperatura popela na četrdeset i četiri stupnja. Ne govorimo, dakle, o nemogućim stvarima.

Što mislite, što će biti glavna tema čikaške konferencije o dizajnu kada temperatura zraka izvan ovog hotela naraste na četrdeset i dva stupnja? I kada se naš primarni doživljaj grada Chicaga svede na onaj ubojiti prostor između klimatiziranog taksija i hotelskog portira? Ja sam vam jako slab na gradove kao što je Chicago – posebno kada su pločnici tako vrući da na njima možete peći jaja, a mrtvačka kola voze dvadeset i četiri sata na dan. (...)

Kreativni život u staljinizmu

Budući da sam po profesiji futurist, reći ću vam kako meni miriše situacija u 2005. Uopće nije teško proračunati što će se zbiti jer to nije neuobičajena situacija. Točno znam kako izgleda i zvuči takvo odbijanje da se istini pogleda u oči: kao kreativni život u staljinizmu.

(www.viridiandesign.org) koji uz pomoć osvištenog dizajna nastoji stvoriti bolji svijet i potaknuti ljude da budu odgovorniji. Viridian pokret na webu organizira natječaj za dizajn predmeta sutrašnjice, na kojima virtualno sudjeluju dizajneri iz cijeloga svijeta. Pokret trenutačno ima oko tisuću registriranih članova.

Njegovi "hobistički" govori svojevrsne su propovijedi kojima nastoji zainteresirati različite profesionalne grupacije za problematiku koju smatra iznimno značajnom za buduću opstanak društva i života na Zemlji. Takav je i govor koji je 1999. održao na kongresu Udruge američkih industrijskih dizajnera. Taj govor predlaže novo viđenje budućnosti dizajna u društvenoj zajednici. Prema Sterlingu, dizajn će u budućnosti biti neka vrsta društvene samospoznaje, a materijalni predmeti samo sredstvo bolje realizacije ljudi. Takav dizajn više neće biti instrument profitne ekonomije nego humanistička i humanizirajuća disciplina. Sterlingove ideje vrlo su zanimljive u kontekstu globalnih događaja, unutar kojih se i za dizajn traže nove koncepcije i teorije. Posebno su poticajne njegove ideje za promišljanje smisla dizajna u zemljama tranzicije. ☒

Gotovo je s dizajnom dvadesetog stoljeća. Trenutačno sve može izgledati kao nešto drugo. Možete postaviti piksel bilo koje boje gdje god hoćete na ekranu, možete bilo gdje na papiru upisati preciznu točkicu tinte, možete u čipove ugraditi funkcionalnosti koliko vam treba. Ograničenja više nisu uvjetovana tehnologijom

tva, sindikate, rusku mafiju i tako dalje – zbog čega su često bili u prilici okupljati se na skupovima sličnima ovom našem. Jedini je problem bio to što je drug Staljin odlučio da bi bilo zgodno napraviti čistku među vodećim umjetnicima, pa su tako sve što je imalo vrijedilo odvučli u Lubjanku i gulage. No jesu li ostali govorili o tome? Jesu li se suočili s tim problemom? Jesu vruga! Ni po cijenu života. Ni u snu. "Današnja tema za opću raspravu jest – ljepota proleterske umjetnosti, dio sedamnaesti. Otvorite svoje molitvenike po Marxu i Engelsu i složno zaplješćite." Eto kako su oni živjeli – i kako je živjelo njihovo društvo. I tako desetljećima. To ih je vodilo u propast. To ih je upropastilo.

Po čemu se kreativna, dina-

može se život svesti na Utopiju ili Zaborav, to je modernistička iluzija. Ljudska egzistencija je sama po sebi problematična. Problemi su dobri. Da nema problema, dizajneri ne bi imali što raditi.

Postoptimist

Što dakle reći o dvadeset prvom stoljeću, i njegovim svijetlim i mračnim perspektivama? Nešto vam moram priznati – ja sam optimist. I to onaj zahtjevniji tip optimista jer sam u biti postoptimist. Ja vjerujem da je efekt staklenika trenutačno središnji problem naše civilizacije. Nismo se još suočili s tim problemom, ali to ne znači da ga nemamo.

Nije to nekakav posebno velik problem. Ne u usporedbi s utrkom u nuklearnom naoružanju, ili golemom vojnom industrijom, ili prekomjernim rastom stanovništva, ili fašizmom, komunizmom i drugim krizama dvadesetog stoljeća oko kojih više i ne dižemo veliku buku jer smo već navikli na njih. Efekt staklenika nema isti onaj dramatični naboj kao igranje ruskog ruleta s hidrogenskim bombama. Efekt staklenika je kroničan problem, poput pušenja. Kad umireš zbog emfizema ili raka pluća, to je zato što nisi umro od drugih, očitijih, neposrednijih uzroka. Ali zato često ne možeš normalno funkcionirati. Ovisnik si. Uprljan si i izmožden. I još k tome nakon svega i umreš. Osim ako se ne uspiješ odviknuti.

Cigarete imaju grešku u dizajnu. Jesam li u pravu? To se sad tako kaže. Takav je zaključak o cigaretama nedavno donijela jedna porota u Floridi. Presudili su da su cigarete defektan proizvod i da je duhanska industrija svjesno prikrivala istinu od potrošača. Zato sad mora platiti. To vam ide otprilike ovako: čekajte malo gospodine Reynolds, gospodine Marlboro. Rekli ste mi da ću zbog cigareta biti poželjan i seksi, pa sam ih pušio trideset godina, ali sad kad je igri došao kraj, vidim da nisam postao Joe Camel. Nego Joe Kemoterapija. Pa, niste u reklamama spominjali bolnički krevet i izrasline u mojim plućima. Mislio sam da sam kao Mar-

pnju 1995. godine Chicago učini nenastanjivim. Nije gradonačelnik održao lokalni plebiscit u cilju ubijanja šest stotina građana Chicaga.

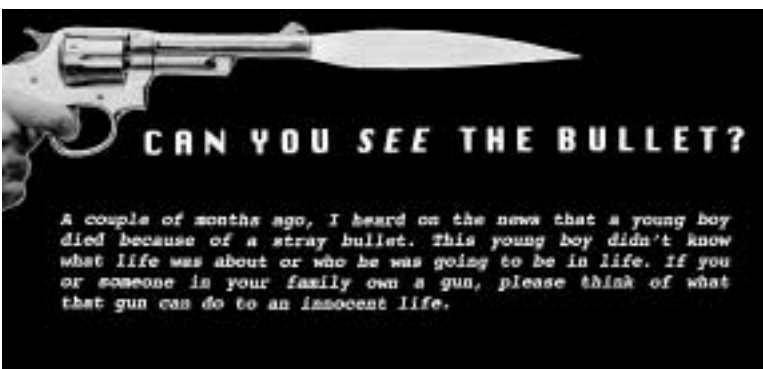
Efekt staklenika pogreška je u dizajnu. Stoga je očito da nam treba novi veliki dizajnerski pokret. Nešto golemo, ambiciozno, strastveno, impresivno. I *glamurno*. Noviji *art nouveau*; moderniji modernizam. Treba nam pametniji, bolji pokret koji je učio od onih koji su mu prethodili pa će zato raditi drugačije pogreške. Treba nam senzibilitet primjeren dvadeset i prvom stoljeću.

Ne smije to biti jedan od onih difuznih, eklektičnih, postmodernih pristupa u kojem je sve dopušteno. Na to slobodno za-

nu robu široke potrošnje iz dva-desetog stoljeća.

Gnusna roba

Uništite svu gnusnu, beskorisnu robu koju su, uz neprestano riganje dima, proizveli bučni, tupavi strojevi dvadesetog stoljeća. Stara je, prljava i irelevantna. Vrijedna je prezira, zaslužuje da se na nju baci ljaga. Potpuno promijenite načine proizvodnje i načine distribucije. Poslužite se računalima, iskoristite postojanje velikih mreža, mućnite mozgom, neka se sve odvija brzinom Interneta. Zalažite se za tu ideju, izmišljajte, obogatite se na njezinoj primjeni. Stvorite sasvim drugačiji, čistiji, života dostojniji svijet. Prodajte ga u istom onakvom megaloman-

Disraely Ralirez, May Sum, jumbo postavljen u Canogi, Woodland Hills

činjen od zraka. Podsjećam vas da ipak razgovarate s piscem znanstvene fantastike. Novi dizajnerski pokret ionako ne može stupiti u akciju prije 2000., kad će mase na ulicama zahtijevati nešto novo. *Bilo što novo*. Glavni cilj viridijanskog pokreta nije stvaranje utopije. Takvi su napori podmukli, zloćudni i usmjereni protiv čovjeka. Svatko tko vam kaže da želi utopiju zapravo želi lancima okovati duše vaše djece. Takvi žele poreći povijest i zatrti svaku mogućnost koju nisu unaprijed zacrtali. Njima se moramo odupirati do posljednjeg daha. Mi viridijanci ne želimo trajati vječno, kao da smo nekakva nenadmašiva, savršena bauhausovska formulacija koja određuje što treba činiti s prostorom i armiranim betonom. Mi se želimo kooptirati što je moguće brže. Želimo da se naša načela bez traga uklupe u svakodnevne, anonimne istine dvadeset i prvog stoljeća.

Načelo prvo: Biološko nije logično

Dizajn obično slijedi vodeće tehničke proizvode svojeg doba. Kad su avioni bili posljednji krik tehnike, čak su i šiljala za olovke imala aerodinamičan oblik. Svemirsko doba dalo nam je nadzvučne stolice za dnevnu sobu. Ključna tehnologija ranog dvadeset i prvog stoljeća je Internet, a bliži nam se i biogenetska revolucija. Te činjenice najavljuju biomorfnu epohu u dizajnu dvadeset i prvog stoljeća. Ne nadajte se jednostavnim, izvornim, prirodnim materijalima. Očekuju nas materijali koji *izgledaju* jednostavno, izvorno i prirodno, ali uz nečuvenu izvedbu i mogućnosti. Zamislite bambus od šperploče, industrijski proizvedenu paučinu, umjetno fosilizirano drvo.

Racionalni dizajn je mrtav. Dizajnu budućnosti ton daje živi svijet, koji nisu oblikovali teološki, racionalistički i redukcionistički procesi. Nema tu oštirih

Jessica Solomon, Karin Fong, jumbo postavljen u Sawtelle, zapadni Los Angeles

boravite, tome je došao kraj. Naš pokret mora biti uzak, doktrinaran, munjevit. Ne eklektičan nego inventivan. Mora biti nov, a ne skrpan iz dronjaka prošlih trendova. Mora gledati u budućnost i oslanjati se na naprednu tehnologiju, a ne idealizirati srednjovjekovlje kao što je to nekoč radio William Morris. Mora tražiti pristupe do obilatih izvora čiste energije, čiste robe i čistih proizvoda, umjesto da štiti prljavu energiju, prljavu robu i prljave proizvode. Mora biti eksplozivna, ne štedljiv. Ekspanzivan, ne sitničav. Mora djelovati u *mainstreamu*, ne na marginama. Mora stvoriti novi poredak, umjesto da podriva stari. Mora proizvesti novi kulturni narativ, umjesto da samo dovodi u pitanje onaj prijašnji.

Takav pothvat traži kreativne ljude koji imaju moralni stav i koji su čvrsto odlučili dvadeseto stoljeće u svakom pogledu staviti izvan upotrebe. Ne mislim time

skom opsegu kao Rockefeller, Ford i Edison – i većem, ako možete. Uopće me ne zanima koliko ćete novca zaraditi – nisam vam ja knjigovođa. Zgrnite pravo bogatstvo. To je jedini način da brzo stignemo do cilja.

Ne izgleda mi, na žalost, kao da u 1999. godini postoji takav dinamičan dizajnerski pokret. Traje beživotni, jalovi *fin de siècle*. Vlada totalni eklekticism; sve je moguće, dakle ništa nije zanimljivo. No *fin de siècle* gotovo se primaknuo kraju i meni je zbog toga drago. Dosta mi ga je. Dosadan je. Ja volim velike dizajnerske izazove, kad odrasli imaju što izgubiti, a ne dosjetke od plastelina za djecu koja još nisu izašla iz pješčanika. Zato krenimo.

Viridian green

Nisam dizajner. Nemam za to dara. Ja sam književni ideolog. Inače sam tako nespretn da bih si pri rezanju zemlje lako mogao

Miguel Garcia, Janeil Engelstad, jumbo postavljen južno od Olympica, Los Angeles

Ideologija za jednokratnu upotrebu

Novi izgled svijeta vidat ćemo posvuda. Zašto? Zato što će ga dizajneri posvuda stvarati. Odjeća, tipkovnice, *web* stranice, oglasne ploče, cipele, čajnici, stolice, tapete, kuće, uredi, avioni, sve – sve što znate, sve što radite. Sve će to biti prihvaćeno s radošću, ne zato što ja tako kažem, već zato što će biti poželjno, seksi, vrlo privlačno i u doticaju s ključnim aspektima stvarnosti svoje kulture i razdoblja. Nisu to sanjarije nekog idealista ili celofanska izmišljotina po Disneyevu scenariju. Naš se pokret neće pretvarati da je razotkrio vječne istine ili da će vječno trajati. Riječ je o ideologiji za jednokratnu upotrebu. Na svojem vrhuncu neće potrajati dulje od desetak godina, nakon čega će se dostojanstveno povući u ropotarnicu povijesti. Viridijanizam neće trebati rušiti jer će se on spontano raspasti i reciklirati. Kad prođe razdoblje viridijanizma, kultura će se suočiti sa sasvim novim nizom vrlo ozbiljnih problema. Time ćemo istodobno dizajnerima priuštiti i njihov najveći luksuz – sljedeći naizgled nerješiv problem. I to zato što se nismo ispekli u toplinskom udaru i završili u šok-sobi. Odviknuvši se od fosilnih goriva, osigurali smo si pravu pravcatu budućnost.

kutova. Zaboravite na sve rektilinearne postupke. Modernisti su morali izradivati četvrtaste predmete jer su njihovi strojevi za masovnu proizvodnju bili beznadno glupi pa nisu mogli izaći na kraj s detaljima i kompliciranim kalkulacijama. Vi nemate takva ograničenja. Živi svijet raste iracionalno, kroz nesistematsko, genetsko iskušavanje ekoloških niša. Prirodna selekcija i povremene goleme katastrofe obuzdavaju nekontrolirani rast. Danas to načelo možete primijeniti i u industrijskom procesu, to vam je suđeno. Riječ je o iracionalnom, nelogičnom i učinkovitom dizajnerskom postupku. Dakle, želite li izgraditi sveobuhvatne mreže, pogledajte kako to radi korov.

Načelo drugo: Pojačajte stvarnost: estetizirajte sve senzore

Želite li da stvari drugačije izgledaju, morate drugačije gledati. Tko određuje kako svijet doživljava samog sebe? Znanstvenici su odmaknuli daleko ispred dizajnera u vizualizaciji novih aspekata stvarnosti. To je prava sramota. Treba nam novi jezik ornamentike i radikalno nov izgled. Taj bi se izgled trebao razviti iz onih aspekata stvarnosti koje ljudsko oko dosada nije bilo u stanju razabrati.

Vi biste Nevidljivo trebali učiniti Vidljivim. Danas vidimo os-

Heladio Santiago, Barnaby Mendez, jumbo postavljen u predgrađu Pico Union, Los Angeles

da se treba vratiti u amiški život na tragu sedamnaestog stoljeća. Nemam ja ništa protiv Amiša – ako želite tako živjeti, to je vaše pravo – ali ne možete na to prisiliti druge, ne bez gulaga, bodljikave žice i bajuneta. To nije produktivan pristup dizajnu.

Ono što ja želim od dizajnera – ne, budimo iskreni, ono što ja *zahtijevam* – jest krajnje kreativan, krajnje osviješten i fokusiran dizajnerski pokret za dvadeset i prvo stoljeće. Novi pokret, koji razumije vrijeme u kojem djeluje i što je na kocki. Pokret koji u potpunosti zatire usrane tehnike, usrane pristupe, usrane metode, usranu industriju i usra-

odsjeći palac. Budući da ne znam stvarati nove oblike, odlučio sam stvoriti novi dizajnerski pokret. Na kulturnom je tržištu postojala očita potreba za njim, zato molim – bez prigovora. Ovo je zapravo govor o *cyber*-ekološkom pokretu za dvadeset i prvo stoljeće s osloncem u naprednoj tehnologiji. Zove se *Viridian green*. Zašto *Viridian*? Zato što je to lakše natipkati nego *cyberpunk*. A zašto baš sad? Zato što svaka godina koja ima tri nule zahtijeva novi dizajnerski pokret. To slobodno možete uzeti kao pravilo.

Koncept *Viridiana* uglavnom je imaginaran, spekulativan, na-

najave

Dani dizajna u Zagrebu

Sastanak Izvršnog odbora Icograda /Međunarodni simpozij/ Regionalni skup Icograda u Zagrebu, 05.–17. travnja 2001. Icograda – International Council of Graphic Design Associations

Program

četvrtak, 05. 04. otvorenje Izložbe hrvatskog dizajna 02 Galerija Forum u 20 sati, organizator: HDD

petak 6.4. otvorenje izložbe studentskih radova Studija dizajna, Frankopanska

nedjelja, 8.4. sastanak Izvršnog odbora Icograda

ponedjeljak, 9.4. Međunarodni simpozij, od 9 h

Ekonomski fakultet u Zagrebu, Kongresna dvorana, organizator: ULUPUH i HDD

Teme simpozija: redefinicija termina grafički dizajn, dizajn i moral/etika, komunikacija s klijentima, mjesto grafičkog dizajna u oglašavačkim agencijama, dizajn kao društveno sredstvo, tretman spolova u simbolima dizajna, profesija grafičkog dizajna u zemljama u tranziciji, primjeri iz dizajnerske prakse. Predavanja i prezentacije će se u principu održavati na engleskom jeziku.

Sudjeluju: Irma Boom, Bruketa & Žinić, Michael Hardt, Željko Borčić, David Carson, Robert L. Peters; Vesna Brekaló; Feđa Vukić

20 h otvorenje/ Galerija ULUPUH, Tkalčićeva – World Heritage / Svjetska baština – izložba japanskih plakata

utorak, 10. 04. Međunarodni simpozij (EF), od 10 h 17h Dizajn i moral (okrugli stol) – Studentski centar, Savska 25

20 h otvorenje izložbe *Dizajn i moral* Galerija primijenjenih umjetnosti

srijeda, 11. 04. Regionalni skup Icograda Ekonomski fakultet u Zagrebu

19 h Galerija FORUM – 02 Godišnja izložba hrvatskog dizajna /objava nagrada/ promocija kataloga

LIFE. GUN. DEATH.

Samantha Page, jumbo postavljen na južnoj strani Pika, zapadni Los Angeles

jetno bolje nego što smo mogli u dvadesetom stoljeću. Možemo manipulirati, pohranjivati, stvarati i analizirati grafičke slike s dosad nezabilježenom lakoćom i snagom. Za Boga miloga, prestanite već jednom krasti postojeće slike. Mislite li vi da se nitko na svijetu osim dizajnera ne zna služiti metodom *cut and paste*? Moje trogodišnje dijete zna što je *cut and paste*. Prestanite kopati po pustim knjigama ilustracija u izdanju *Dovera*. Prestanite se služiti poviješću dizajna kao da je riječ o Microsoftovu reciklažnom dvorištu. Radije posegnite za novom grafičkom tehnologijom kako biste stvorili nove, neviđene slike. Okanite se već jednom jefitinih, neuvjerljivih specijalnih efekata iz znanstvene fan-

tastike. Iskoristite tehnologiju i promijenite duh vremena.

Načelo treće: Manje mase, više podataka

Mreža je najvažnija. Bez daljnega. Ta činjenica mogla bi stubokom izmijeniti naš odnos s fizičkim svijetom. Gdje god je to moguće, fizičke resurse treba zamijeniti informacijom. Ako uvijek znate gdje se nalazi neki predmet, ne morate ga vezati lancem. Ako taj predmet može predvidjeti udarac i izbjeći ga, ne mora biti čvrst. Ako se pojavljuje i nestaje na signal, ne mora biti izrađen od posebno izdržljivog materijala.

Nije stvar samo u stavljanju pametne elektronike u predmete – uz pomoć silikonskih mik-

romehaničkih sustava u čipove je moguće urezati cijele željezare dvadesetog stoljeća: zupčanike, klipove, poluge, vijke, sve pod kompjutorskim nadzorom, potpuno funkcionalno i premaleno da se vidi golim okom. Želite li izgraditi dvadeset i prvo stoljeće koje dvadesetom stoljeću ne bi bilo prepoznatljivo ni u najluđim snovima Henryja Forda, krenite od te ideje. Nemojte dizajniranim predmetima dodavati inteligenciju, nego najprije utvrdite parametre inteligencije, a zatim oblikujte predmete oko nje kao polazne točke.

Ne govorim vam o pukim CAD/CAM kompjutorskim sustavima za dizajn i proizvodnju. Govorim o posve novom odnosu između računala i okoli-

ne. "Računala" više nisu sterilni *cyberspace*, već zemaljski, senzualni entiteti. Svi ste vi dizajneri vilice. Ali nitko nije dizajnirao vilicu koja zna što je, gdje je i kome pripada. I znate što još zna ta vilica? Ta vilica zna tko ju je stvorio.

Načelo četvrto: Tražite ono što je biomorfno i transorgansko

"Prirodi" je odzvonilo. Dokrajčilo ju je dvadeseto stoljeće. Nigdje na svijetu ne postoji ni jedna litra morske vode bez PCB-ja i DDT-ja. Promijenjena klima postavila je nova pravila igre za sva živa stvorenja. Ne možete pobjeći od industrije niti se skriti od neba. Gotovo je. Od sada nadalje, "Priroda" je pod nadzorom i na aparatima za održavanje živo-

ta. Suočite se s tim. Avangarda dvadeset i prvog stoljeća mora izaći na kraj s tim činjenicama i mora se dobro snalaziti u takvu svijetu. Već znamo kako naslikati cvijeće. Sad moramo naučiti što znači cvijet kad cvijet ima *onboard processing*, pojačanu genetiku i svoje prioritete. Kako definirati vrt kad vam on može uzvratiti pogled? "Ruža više nije ruža".

Gotovo je s dizajnom dvadesetog stoljeća. Trenutačno sve može izgledati kao nešto drugo. Možete postaviti piksel bilo koje boje gdje god hoćete na ekranu, možete bilo gdje na papiru upisati preciznu točkicu tinte, možete u čipove ugraditi funkcionalnosti koliko vam treba. Ograničenja više nisu uvjetovana tehnologijom. Ograničenja se nalaze u vašoj glavi, narode. Riječ je o ograničenjima nametnutima navikom, stvarima koje ste usvojili, svime što su vam napričali, stvarnostima koje ignorirate. Probudite se. Sve je to vaše ako tako poželite. Vaše je ako smognete dovoljno hrabrosti.

Nemate pravih takmaca. Politika je sterilna. Banke su obuzete panikom. Kapitalisti ne znaju što bi naručili od vas. Među poduzetnicima vlada zakon rulje. Vojska ne može iznijeti tolike žrtve. Religija je vic. Znanstvenici gube potporu države i ostaju bez novca. Umjetnost vas sigurno neće zaustaviti. Inženjeri su opsjednuti zavodljivošću tehnike, preziru krajnjeg korisnika i ne razumiju potrošačke trendove. Ali dizajneri: vi vladate vrlo uspješnim tržištem, a oko javnosti je na vama. Nemate takmaca: nitko osim vas ne kroči javnom pozornicom. Ovo bi mogao biti najveći, najblištaviji trenutak vaše profesije. ▣

*S engleskog prevela
Dubravka Petrović*

RAZGOVOR

ključne izazove svijeta jer nose posebnu odgovornost za aktivno oblikovanje zajedničke budućnosti. U skladu tema rasprave

Liliana Božić, ekonomistica

Politiku mladima

Sedmi susret mladih svijeta
The Global Youth Exchange Program održan je na japanskom otoku Awaji od 1. do 13. ožujka ove godine na poziv Ministarstva vanjskih poslova Japana. Tema ovogodišnjeg programa bila je *Dijalog među civilizacijama – od stoljeća konflikata ka stoljeću suživota*

Bosiljko Domazet

O čemu su mladi raspravljali?
– Raspravljali smo o međunarodnoj politici, ekonomiji i razvoju; kulturi, obrazovanju i informacijama; te čovječanstvu i prirodi. Rezultat rasprava je naša poruka svijetu za ovo stoljeće, koju smo na kraju predali predstavnicima UN-a. Naglasili smo kako je ovu godinu upravo UN proglasio godinom dijaloga između civilizacija te mislimo kako mladi ljudi mogu prepoznati

pozvali smo međunarodne organizacije, vlade i nevladine sektor da potiču dijalog i suradnju.

I što ste poručili?

– Željeli smo tom porukom dati podršku Ujedinjenim narodima u rješavanju svjetskih problema. Poruka sadrži naše prijedloge i preporuke za oblikovanje zajedničke budućnosti. Pozvali smo međunarodne organizacije da podrže instrumente ljudskih

prava i zakona i razvijaju regionalne i globalne mehanizme koji će omogućiti stvaranje kulture mira putem snaženja prevencije konflikata i kriznog menadžmenta. Pozvali smo države da ratificiraju i poštuju međunarodne zakone i ljudska prava, posebice Rimski statut i Konvenciju o pravima djeteta te Konvenciju o minama iz Ottawe. Civilno društvo i nevladine organizacije trebaju razvijati regionalne i globalne mreže ekspertize na području prevencije konflikata i promicati neslužbenu diplomaciju i dijalog među ljudima na odgovornim pozicijama.

Plaše li se mladi globalizacije?

– Proces globalizacije sadrži veliki potencijal za održivi ljudski razvoj i miran suživot. Međutim, uzimajući u obzir osnovne potrebe i ljudsku dimenziju, globalizacija bi mogla uvećati ekonomske nejednakosti, koje bi potom mogle postati značajan faktor u etničkim i vjerskim konfliktima. Stoga pozivamo države da kao svoj prioritet postave održivi ljudski i ekonomski razvoj osiguravanjem osnovnih potreba i implementiranjem zdrave i pouzdane ekonomske politike. U postizanju ovih ciljeva pozivamo države da ojačaju suradnju na svim razinama u skladu sa socijalnom odgovornošću, u čemu važnu ulogu imaju organizacije civilnog društva.

Jesu li mladi raspravljali samo o politici ili još o čemu?

– Obrazovanje je od izuzetne važnosti za pojedinca i društvo, a čini snagu kojom se ljudska energija usmjerava prema kreativnom umjesto

destruktivnom ponašanju. Slobodni i nezavisni mediji mogu unaprijediti obrazovanje i podržati dijalog te suživot između civilizacija. Preporučujemo proširenje obrazovnih programa o ljudskim pravima, prirodi i okolišu, zdravlju, kulturi i obrazovne generacija o njihovim vlastitim kulturama, uvažavajući sličnosti i razlike među civilizacijama.

Hoćete li poduzeti što u vezi s okolišem?

– Svi imamo posebnu odgovornost u osiguravanju održivosti okoliša. Postoji očita neravnoteža između ljudske potrošnje prirodnih resursa i doprinosa održavanju svetosti života planeta. Stoga kao prioritet valja postaviti istraživanje i razvoj prirodne neškodljive tehnologije i stvaranje obvezujućih ekoloških standarda koji bi utjecali na sve tehnološke projekte. Predložili smo jačanje funkcije Programa za okoliš Ujedinjenih naroda (UNEP) te formiranje tijela koje će koordinirati i implementirati standarde koji se tiču okoliša. Ta bi organizacija godišnje izdavala izvješće o stanju okoliša u svakoj zemlji te osiguravala razmjenu znanja i tehnologija u svrhu smanjivanja rizika od ekoloških katastrofa.

I kakvi su dojmovi iz Japana?

– Pa nismo samo sjedili na sastancima, obišli smo Tokio, Kyoto, Hirošimu i Himeji. Moji domaćini, obitelj Yamasaki, jako su me lijepo primili i dosta su znali o Hrvatskoj. Možda će neki sljedeći sastanak mladih svijeta biti održan i kod nas. ▣

Poželjni kulturni učinci strategije

Valja poticati nove inicijative u institucionalnoj i subinstitucionalnoj sferi kulture, partnerstva s drugim sektorima, kao i u inozemstvu, te određene promjene u vrijednosnim orijentacijama i načinu života. Pod promjenama u institucionalnoj i subinstitucionalnoj kulturi razumijevamo pronalaženje novih puteva spajanja kulture-cilja s kulturom-sredstvom. Pod promjenama u vrijednosnim orijentacijama i načinu života razumijavamo davanje prednosti: niskoj hijerarhijskoj distanci, individualizmu i ženstvenosti, redukciji anksioznosti, niskom (informacijskom) kontekstu, raznovrsnosti životnih stilova, uključujući povećan interes za kvalitetne vrijednosti i proizvode u institucionalnoj i subinstitucionalnoj kulturi. ☒

bijeli kvadrat *kulture*

**STRATEGIJA
KULTURNOG
RAZVITKA**

Strategija kulturnog razvitka

Nacrt Strategije kulturnog razvitka opisuje, objašnjava i preporučuje temeljne pojmove, ciljeve i instrumente te poželjne učinke kulturnog razvitka Republike Hrvatske za dugoročno razdoblje u područjima kulturne politike, umjetnosti i kulturnih industrija, kulturne baštine, kulturnih odnosa te međusektorskih žarišta kulture. Nacrt je utemeljen na elaboratima dvadeset petero suradnika, stručnjaka iz različitih područja kulture i znanosti.

U prvom dijelu izloženi su osnovni pojmovi te

razvojni kontekst kulture u svijetu i u Hrvatskoj, zatim pretpostavke i elementi vizije kulturnog razvitka Hrvatske, pri čemu je kulturno održivi razvitak određen kao glavni dugoročni cilj. K tome su opisani ciljevi i zadaci kulturnog razvitka u službenim dokumentima Vlade i Ministarstva kulture Republike Hrvatske.

U drugom dijelu razrađeni su ciljevi i zadaci kulturnog razvitka u sljedećim dionicama: Legislativa, Financije, Decentralizacija, Participacija, Umjetnič-

ko obrazovanje, Zapošljavanje, Privatizacija; Književnost i nakladništvo, Likovna umjetnost, Glazba i diskografija, Scenska umjetnost, Kinematografija, Mediji; Spomenička baština, Arhivi, Knjižnice, Muzeji, Tradicijska kultura; Kulturni odnosi većine i manjina, Međunarodna kulturna suradnja. Nove i nestandardne dionice posvećene su suradnji kulture s drugim sektorima: Kulturni turizam, Nove komunikacijske tehnologije u kulturi, Istraživanje i razvoj, Kulturni menadžment i Sociokulturni kapital. ☒

≥ 20%

Budućnost bez tereta devedesetih

Zatvoreni krug u kojem se kreće većina kulturnjaka u Hrvatskoj danas počinje njihovim nezadovoljstvom i lamentacijom nad postojećim stanjem, a završava agresivnim otporom svakoj eventualnoj promjeni

U ovom broju Zareza objavljujemo uvodne tekstove kojima je otvorena rasprava te najzanimljivije naglaske iz dvodnevne diskusije. Pozivamo sve zainteresirane kulturnjake da se, u pisanom obliku, uključe u raspravu i svoje tekstove – komentare, kritike, prijedloge, dopune... – o strategiji kulturnog razvitka Hrvatske dostave uredništvu Zareza.

Andrea Zlatar

U Trakošćanu je 16. i 17. ožujka održana rasprava o nacrtu Strategije kulturnog razvitka. Raspravi koju su vodili Antun Vujić, ministar kulture, Biserka Cvjetičanin, zamjenica ministra kulture, i Vjeran Katunarić, voditelj projekta izrade Strategije kulturnog razvitka, prisustvovalo je u tijeku dva radna dana gotovo tri stotine ljudi.

Pod projekcijskom egidom *Hrvatska u 21. stoljeću* Strategija je ukoričena (urednici Biserka Cvjetičanin i Vjeran Katunarić), a djelomično već dostupna na web-stranici Ministarstva kulture. U izradi Strategije kulturnog razvitka radilo je, pod vodstvom Vjerna Katunarića, dvadeset pet autora, velikim dijelom onih istih koji su prije četiri godine sudjelovali u radu na Nacionalnom izvještaju: Kulturna politika Republike Hrvatske. Taj je izvještaj jedini analitički dokument o hrvatskoj kulturnoj politici devedesetih.

Nacionalni izvještaj: Kulturna politika

Projekt *Nacionalnog izvještaja* Vijeće Europe prihvatilo je vrlo dobro i ocijenilo kao primjeran. U tom se izvještaju hrvatska strana u svim bitnim točkama slagala s europskim polazištima za razumijevanje mjesta i uloge kulture u jednom društvu te sa shvaćanjem višestrukih funkcija kulturne politike u suvremenom svijetu, koja bi trebala "spajati i usklađivati raznorodne legitimne interese: globalizirajuće i nacionalno specifične, tradicionalne i inovativne, većinske i manjske, koncentrirane moći i participacije, centralne i decentralizirajuće, državne i civilnog društva, nacionalne kulture i multikulturalizma, profesionalizma i amaterizma itd". (Izvještaj, XV)

Postavlja se pitanje, međutim, što je nacionalni izvještaj govorio o zatečenom stanju u kulturi i kako ga je valorizirao. *Nacionalni izvještaj* koji su izradili nezavisni stručnjaci, naime, referirao se – htio ili ne-htio – na središnje razdoblje političke, pa onda i kulturne vladavine HDZ-a. Iako u tih deset godina nije bila uobličena u posebnom dokumentu nikakva kulturna politika, ona se dala deducirati iz niza pojedinačnih postupaka te načelnih

stavova koji su na planu upravljanja kulturom bili u to vrijeme prisutni.

Dva su temeljna momenta s pomoću kojih je određeno područje kulture u devedesetima: razdoblje tranzicije i okolnosti rata. O tranziciji se najčešće govori kao o "sporom i bolnom procesu s nejasnim izgledima za uspješno okončanje" i u toj je, i u

medijima često korištenoj formulaciji, prisutna metaforika bolesti koja ukazuje na otpor kulturne javnosti prema tranzicijskim promjenama. Rat i tranzicija postali su izgovor za promašaje koji su u stvari bili posljedica lošega vođenja kulture, isprika za odgađanje bitnih infrastrukturnih reformi, krinka za realizaciju privatnih interesa u sferi javnog, općeg dobra.

Pragmatizam umjesto strategije

Načela nepisane kulturne politike središnjeg razdoblja devedesetih dadu se iščitati iz popisa 17 prioriteta Ministarstva kulture u 1996. godini, među kojima se ističu očuvanje spomeničke baštine, inoviranje reprezentativnog imidža nacionalnog kulturnog identiteta (festivali, domaći dizajn, višejezične publikacije) i povijesti (spektakularizacija povijesnih motiva, npr. insceniranjem povijesnih bitaka u Hrvatskoj) te uklapanje obaju prioriteta u turističku ponudu Hrvatske (isto, str. 27). Nije teško izvući teorijske zaključke o ideološkoj podlozi takvih prioriteta jer oni izravno upućuju na polje nacionalne tradicijski orijentirane kulture u ozračju novog konzervativizma. Postaje jasno da je deklarativno načelo *dezideologizacije kulture* iz 1990. napušteno, što se i moglo očekivati, jer "kultura i ne može živjeti izvan ideoloških polja društva", pa se "postulat ideološke neutralnosti... može razumjeti kao izraz početnog tonusa nacionalnog optimizma i idealizma" (isto, str. 27). To što se tradicionalni nacionalni kulturni proizvodi mogu pojaviti kao turistički proizvodi ne treba brkati sa željom za uspostavljanjem slobodnog kulturnog tržišta. Riječ je, naime, o marketinškoj djelatnosti države koja za svoje kulturalne oblike samoreprezentacije treba sponzore i dodatna financijska sredstva.

Temeljni pojmovi ovoga razdoblja svakako su nacionalno jedinstvo i spektakularizacija, koji najbolje objašnjavaju pragmatične izbore u prioriteta financiranja, što su se ogledali u nebrojenim manifestacijama reprezentativnog karaktera, festivalima i velikim izložbama. U deset godina postojanja samostalne hrvatske države javnosti nije predstavljeno nikakav nacrt kulturne politike, već se odnos države prema kulturi mogao jedino iščitavati iz

njezinih postupaka. Ministarstvo kulture, kao središnji izvor financiranja kulturnih djelatnosti, kreira kulturnu politiku pragmatičnim izborom projekata koje podupire. Hrvatskoj državi od najvećeg su (čitaj: nacionalnog) interesa bili projekti koji su imali funkciju reprezentiranja, a po svojem su karakteru festivali i manifestacije. Ako bismo sudili

kulturom nemaju običaj... podnositi neki račun unaprijed o tome što i kako kane raditi". Uz naglašavanje vrijednosti nizu zemskog projekta kulturne ekspanzije i potrebe izrade legislative u području kulture, *Bilježnica* je postavila temeljna načela za jednu buduću kulturnu politiku u Hrvatskoj: sloboda izraza, kulturna država, autonomnost kul-

U tijeku 2000. Ministarstvo kulture krenulo je u izradu niza zakonodavnih mjera kojima je glavni cilj decentralizacija financiranja i upravljanja kulturom, što se postiže namjeranim uvođenjem "kulturnih vijeća" kao jedinica za odlučivanje

prema broju "svečanih otvorenja" izložbi, spektakularnih premijera povijesnih drama i opera, promocija reprezentativnih, skupih izdanja, slika hrvatske kulture izgledala bi bogato i uspješno. Hrvatska država, međutim, u devedesetima nije investirala u "horizontalnu" kulturnih djelatnosti, u njezinu infrastrukturu, nije podupirala njezine unutarnje različitosti, estetskih i/ili ideoloških predznaka.

Zuppina Bilježnica

Zaključci i preporuke koje su nezavisni stručnjaci dali na kraju *Nacionalnog izvještaja* nisu mogle biti provedene, pa su tako negativni trendovi u području kulture trajali sve do političke smjene vlasti početkom 2000. godine. Prvi novooblikovani tekst o kulturnoj politici u Hrvatskoj, o "stanju stvari" te o ciljevima buduće kulturne politike bila je *Bilježnica* Vjerna Zuppe, objavljena upravo u *Zarezu*, sredinom siječnja 2000. Zuppina Bilježnica, po riječima Slobodana Šnajdera, u svom je trećem dijelu predstavila ono najvažnije – program, mnoštvo važnih ideja skupljenih u energiju jedne inicijative i jedne osobe. Ta je Zuppina gesta uvelike odudarala, naglašava Šnajder, od naše navike da "osobe designirane od vlasti da 'rukovode'

kulture, kultura u središtu razvojnog interesa, kultura kao područje obrazovanja, znanstvenosti i umjetnosti, zahtjev za suvremenosti kulture i tradiranje kulturne baštine.

Izlazak iz devedesetih: sponzorstvo i kulturna vijeća

U tijeku 2000. Ministarstvo kulture krenulo je u izradu niza zakonodavnih mjera kojima je glavni cilj decentralizacija financiranja i upravljanja kulturom, što se postiže namjeranim uvođenjem "kulturnih vijeća" kao jedinica za odlučivanje. Temeljnim ciljevima kulturne politike Ministarstvo kulture sada proglašava slobodu stvaralaštva, kulturni pluralizam, decentralizaciju te interkulturalnu komunikaciju i poticanje samoodgovornosti stvaralaštva – vraćanje kulture kulturnim djelatnicima.

Od 1. siječnja 2001. primjenjuju se novi porezni zakoni koji predviđaju znatne olakšice ulaganjima u kulturu jer su sva darovana kultura – u visini od 2 posto ukupnog prihoda darovatelja – oslobođena plaćanja poreza. Te zakonske mjere, koje bi trebale povećati sponzorske uloge u kulturu, prati i propagandna akcija poznata pod nazivom "bijeli kvadrat kulture".

Novo izrađena nacrt *Strategije kulturnog razvitka* dokument je koji se okreće budućnosti i to u onoj mjeri u kojoj budućnost ovisi o nama samima. U njemu se objašnjavaju temeljni pojmovi i preporučuju ciljevi, naznačuju poželjni učinci kulturnog razvitka Hrvatske u dugoročnom razdoblju, imajući na umu sva kulturna područja, od zakonodavstva, financiranja, obrazovanja i privatizacije, preko kulturnih industrija (knjiga i izdavaštvo, film, kazalište, likovnost...) do otvaranja tradicionalne sfere kulture novim medijima i tehnologijama, turizmu i menadžmentu.

Osnovno obilježje nacrt *Strategije kulturnog razvitka* je njezin osjećaj za realno u postavljanju ciljeva, sposobnost da se odmah uz predstavljanje vizije kulturnog razvitka pretpostave i moguću nedostaci. U najvažnijem poslu, u poslu decentralizacije odlučivanja u kulturi, autori smatraju da je za Hrvatsku u ovom trenutku za razvitak najpoticajniji model *poli-centričnog* upravljanja, u kojem se ovlasti kulturnog planiranja prenose na veće kulturno-povijesne regije, odnosno na njihova vijeća

za kulturu. Državi ostaje pravo prvenstva u određivanju ciljeva i stratejskih instrumenata kao ključnih kriterija za dodjelu sredstava. Istodobno se podupiru različiti oblici nedržavnog financiranja kulture ali se štiti "kulturno javno dobro" u odnosu na komercijalnu i za tržište proizvedenu kulturu.

Kako čitati Strategiju

Iz rasprave vođene u Trakošćanu, a posebice iz novinskih napisa koji su je pratili, upadaju u oči nesporazumi koje je nacrt *Strategije* izazvao u javnosti. S jedne strane, *Strategiji* se prigo-

vara pretjerana općenitost, sumnja se u njezinu učinkovitost. S druge strane, pak, njezina se vrijednost osporava prosudbom da se u njoj *izbjegava riječ nacionalno*, to jest, optužuje se *Strategiju* da nije dovoljno hrvatska. Riječima jedne od sudionica u raspravi: *Ovo bi mogla biti i kulturna strategija Čilea ili Malte...* Rekla bih da je bit tih nesporazuma u nepripremljenosti kulturne javnosti da *pročita* sam dokument: nije moguće kritizirati neki tekst zbog njegove načelnosti ako je svrha i namjera toga teksta upravo bila da se *postave načela*. Jasno je, nažalost, zašto kulturna javnost nije opremljena za čitanje stratejskih dokumenata. Jednostavno zato što nikada nije bila u prilici to raditi, uvijek su kulturnjaci bili naučeni da odluke (pa onda i odgovornost) u sferi kulture dolaze izravno iz politike. Zato su i sada iz *Strategije* pokušali iščitati eventualne konkretne posljedice njezine provedbe i odmah su se, naravno, uplašili za vlastite pozicije.

Promjena i inovacija

Zatvoreni krug u kojem se kreće većina kulturnjaka u Hrvatskoj danas počinje njihovim nezadovoljstvom i lamentacijom nad postojećim stanjem, a završava *agresivnim otporom* svakoj eventualnoj promjeni. Iz nacrt *Strategije kulturnog razvitka*, naravno, nije moguće izvesti računice koliko će tko sljedećih godina dobiti novca, a to je ono što mnoge jedino zanima. Umjesto da se bave onim što kane raditi, brinu se koliko će novca dobiti za ono što sada (ne) rade. Ukopavanje u sadašnjost i petrifikacija zatečenog stanja samoubilačka je *strategija* niza kulturnih i obrazovnih institucija danas. U tom smislu njihovi djelatnici imaju razloga za brigu jer su u nacrtu *Strategije* jasno postavljeni ciljevi promjena i inovacija.

Ono što sada slijedi je izrada niza potprojekata, za svako pojedino područje, u kojemu bi se trebali izgraditi *mostovi* između postojećeg stanja i ciljeva *Strategije*, između naše zemlje i strateškog *neba*. Sami autori strategiju znaju da je često lakše reći što treba, nego dati konkretne upute *kako to postići*. To naročito vrijedi za ona područja, poput privatizacije u kulturi, gdje se unaprijed mogu očekivati ne samo pozitivni učinci nego i negativni efekti. ▣

Ciljevi i instrumenti kulturnog razvitka:

Strategija kulturnog razvitka Republike Hrvatske ima jedan sveopći ili sveukupni, jedan opći (kulturnopolitički) i deset posebnih ciljeva (kulturne politike i posebnih područja kulture). Za svaki od njih vezan je skup instrumenata koji su u ovom trenutku predloženi kao optimalni (za pokretanje razvoja u smjeru cilja). Zbog vrlo apstraktnog načina izlaganja u ovom dijelu instrumenti se doimaju kao ciljevi na nešto nižoj razini apstrakcije. Sveopći ili sveukupni cilj aksiomatski je nadređen posebnim ciljevima pa se posebni ciljevi s tog aspekta mogu smatrati instrumentima. U istom formalnom smislu, posebni ciljevi (podstava) kulturne politike instrumenti su za postizanje općeg cilja kulturne politike. Drugim riječima:

Sveukupan strategijski cilj – kulturno održiv razvitak.

Instrumenti: kulturna politika; umjetnost i kulturne industrije; kulturna baština, kulturni odnosi; suradnja s drugim sektorima.

Opći cilj kulturne politike – odabir i povezivanje instrumenata razvitka koji omogućuju rast i razvojnu upotrebu kulturnog kapitala i oblikovanje kulturnog krajolika Hrvatske.

Instrumenti: legislativa; financiranje; upravljanje; participacija; obrazovanje; zapošljavanje; vlasništvo.

Cilj razvitka umjetnosti i kulturnih industrija – spajanje kulture-cilja i kulture sredstva pri čemu kvalitetna djela postaju široko popularna.

Instrumenti: (približan opis brojčanih vrijednosti na ljestvici): smanjiti proizvodnju umjetnosti radi umjetnosti a povećati kuturnoindustrijsku proizvodnju; popularizirati kulturno javno dobro podjednako kao i komercijalnu robu; podjednako državno subvencioniranje i privatno ulaganje; kultura više proizvodna djelatnost nego potrošnja; smanjiti uvoz i povećati izvoz kulturnih proizvoda.

Cilj razvitka kulturne baštine – nastavak života u novim oblicima suvremenosti i održivom razvitku.

Instrumenti: daleko dinamičnija djelatnost (od sadašnje) s novim programima, komercijalizacija po potrebi (iznajmljivanje prostora za kulturno kompatibilne svrhe i sl.), daljnja informatizacija, mnogo više mjesto života i rada negoli razgledavanja ili posjećivanja, mnogo više specijaliziranih namjena (galerija, muzeja, arhiva, knjižnica, spomeničkih prostora).

Cilj kulturnih odnosa – pluralizam, otvorenost, raznovrsna i inovativna kulturna suradnja.

Instrumenti: bitno smanjiti

paralelizam i ravnodušno supostojanje većinske i manjinskih kultura (monokulturnost) a povećati njihovu komunikaciju i suradnju (pluralizam); povećavati međunarodni značaj kulturnih manifestacija i više ulagati u međunarodni prestiž negoli u kulturnu proizvodnju za domaće potrebe; znatno povećati multimedijisku i multisektorsku prezentaciju u kulturnoj suradnji; sliku o sebi graditi mnogo više kao odraz unutarnje zbilje, mnogo manje zbog vanjske dopadljivosti.

Cilj suradnje s drugim sektorima – prerastanje kulture u razvojnu snagu Hrvatske.

Instrumenti: kulturu mnogo više nego do sada približiti turizmu; bitno proširiti upotrebu novih komunikacijskih tehnologija; osnovati institut za istraživanje i razvoj u kulturi; kulturnim menadžmentom nadomjestiti većinu poslova klasičnog državnog upravljanja u kulturi; tradicionalni kulturni kapital (znanje radi znanja) preobraziti u sociokulturni kapital (znanje za održivi razvitak).

U budućim elaboratima (policy papers), kojima će se na osnovi dionica u ovom nacrtu planirati i programirati kulturna djelatnost u pojedinom području kulture i pojedinoj teritorijalnoj jedinici u Hrvatskoj, tek će

biti moguće potpuno konkretizirati odnos između ciljeva i sredstava razvitka. Strategijskih je dionica u kulturi mnogo i one su raznovrsne. Kad svaka bude detaljnije razrađena, od politike teatra i filma do politike prema kulturnim manjinama, struke će na nedvosmislen način utvrditi konačna ili elementarna sredstva razvitka u svom području.

Ipak, ovdje se zalažemo da se institucionalne, financijske ili infrastrukturne dimenzije, dakle one koje izravno nisu dio ljudskog kapitala (kulturni i socijalni), tretiraju kao sredstva. Uvijek treba paziti da metodom redukcije elemenata djelovanja na sredstva ne izbacimo iz definicije svrhovitog djelovanja u kulturi ljude koji nisu umjetnici, menadžeri ili političari ili druga važna viđenija lica, nego samo operatori koji održavaju kulturni pogon. Svi oni rade u kulturi na svoj način. Obuhvatnija definicija kulture, za koju se zalažemo, mora voditi računa o tome da su visoki dometi ili velike vrijednosti – izvedba kulturnog čina, formiranje stvaralačke osobe, izgradnja kulturnog spomenika ili povijesnog grada – nemogući bez rada nebrojenih i anonimnih ljudi, od roditelja i bivših nastavnika sada poznatih i zaslužnih ljudi do radnika na bini, građevinskih radnika i čistačica. Jesu li operatori puka sredstva u izgradnji

velikog duha, nacionalnog ili svjetskog? Jesu, ako kulturu shvatimo isključivo kao način samopredstavljanja ili samopotvrđivanja društvene elite. Nisu ako kulturu shvatimo, a takvo značenje ovdje preferiramo, kao kapital znanja koji međusobno povezuje i privlači sve veći broj ljudi, koji omekšava granicu i povećava komunikaciju i suradnju između velikog i malog, između onog koji znade mnogo o malo stvari i onog koji znade pomalo o mnogo stvari, između specijalista i zdravog razuma – i na taj se način stvaraju nove i intermedijalne forme znanja i korisnog djelovanja. Takva zajednica postaje prosvjećenija, interaktivnija i solidarnija istodobno. ☒

Prednosti i nedostaci vizije kulturnog razvitka

Stručnjaci Vijeća Europe istaknuli su prije nekoliko godina da Hrvatska ima dobre *policy-thinkers*, stručnjake koji znaju analizirati kulturnu politiku i formulirati njen smisao i ciljeve, ali da nema *policy doers*, tj. stručnjake koji znaju što treba učiniti da bi se ciljevi te politike ostvarili (Landry, 1999). Te se osobine provlače i u ovom nacrtu strategije. Držimo da to nije samo problem kulturnog sektora nego i većine ostalih. pojašnjenja koja smo prethodno iznijeli o neupitnosti ciljeva i upitnosti sredstava kulturnog razvitka također odražavaju našu nesigurnost u praktičnim postupcima. S druge strane, pak, neizvjesnost je nužan sastojak svake nove politike ili nove strategije, a o veličini neizvjesnosti u "novoj ekonomiji" da ne govorimo. U takvom ambijentu i sve nove ideje o kulturnom razvitku filtriraju se kroz "učenje uz rad" (*learning by doing*).

Prva prednost. Činjenica, koja pripada u zaslugu sadašnjoj Vladi Republike Hrvatske, da su po prvi put, a koliko nam je poznato i prvi put u povijesti Hrvatske, stručnjaci pozvani izraditi strategiju dugoročnog razvitka, barem kada je o kulturi riječ.

Prvi nedostatak. Nedostatak znanja i is-

kustva u razradi strategijske vizije ususret strategijskom planiranju i izradi srednjoročnih ili kratkoročnih programa. Također, široj hrvatskoj javnosti važnost nacionalne strategije (ne samo u kulturi) nejasna je ili nezanimljiva ili pak pogrešno shvaćena. Na primjer, u javnom političkom govoru već je nestala poštapalica koja otprilike glasi: "Probleme ne možemo rješavati sve dok nemamo strategiju". Time se pogrešno idealizira uloga vrhunskih stručnjaka a podcjenjuje važnost dugotrajnog i praktičnog rada na izgradnji stuba između strategijskih "nebesa" i "zemlje". Činjenica da danas u Hrvatskoj imamo inflaciju strategijskih dokumenata samo proširuje kronični jaz između *policy thinking* i *policy doing*.

Druga prednost. Izražena volja za promjenama u svim strategijskim dionicama.

Drugi nedostatak. Oskudne mogućnosti predviđanja i provjeravanja učinaka idućih promjena u odnosu na postavljene ciljeve razvitka.

Treća prednost. Kritičnost spram stare prakse kulturne politike.

Treći nedostatak. Nepostojanje pouzdanih načina izvanproračunskog financiranja, kao i privatizacije, uslijed čega kod za-

poslenih u kulturi jača težnja k održavanju *statusa quo*.

Četvrta prednost. Značajan kreativni potencijal u nizu umjetničkih područja, dizajnu, radu na kulturnoj baštini, međunarodnoj kulturnoj komunikaciji, znanstvenom istraživanju kulture, predstavljanju tradicijske kulturne baštine, socijalnoj komunikaciji i otvorenosti prema strancima, inteligencija i interes (osobito među mladima) za nove tehnologije i umrežavanja.

Četvrti nedostatak. Za razvitak stvaralačkih potencijala osigurani su (zakonska) sloboda izražavanja i djelovanja te redovito školovanje/studij, ali ne i drugi nužni uvjeti: odgovarajući mehanizmi socijalizacije (uključujući predškolsku socijalizaciju i potporu obiteljske i društvene okoline), dodatna izobrazba za nadarene, knjižnice i informacijska infrastruktura, laboratoriji-*think-tankovi*-konferencije, posebni oblici nagrađivanja (osiguranje autorskih prava, počasti). Negativne posljedice: "odljev mozgova" u inozemstvo ili povlačenje u privatnost, negativna selekcija kadrova, bijeg stručnjaka u politiku, demoralizacija nadarenih, antiintelektualizam društvene okoline, nekooperativnost i zazor od novih ideja i inicijativa te perpe-

tuiranje "jala" itd.

Peta prednost. Prilično izražena težnja k povezivanju kulture s drugim sektorima.

Peti nedostatak. Nedostatak interdisciplinarnih znanja (menadžerskih, financijskih, informatičkih). Slab interes drugih sektora za moguće doprinose kulture razvitku tih sektora.

Šesta prednost. Uočen nedostatak stručnjaka u mnogim područjima kulture, osobito za nove komunikacijske tehnologije.

Šesti nedostatak. Sve dok se koncept kulturno održivog razvitka – ili neki drugi, možda poticajniji ili realniji koncept – ne razradi u većini područja kulture ili ne naide na podršku u susjednim sektorima, kao i među financijerima novih projekata, teško je točno odrediti koje struke ili profil nedostaju za budući razvitak. Isto tako, upošljavanje stručnjaka za nove komunikacijske tehnologije u kulturi ne može poboljšati stanje postojećih kulturnih informacija, sadržaja ili projekata sve dok se ovi ne definiraju i ne oblikuju na način koji će potaknuti nov razvoj i zapošljavanje (i stručnjaka i operatora). ☒

* (ulomci iz nacrtu Strategije kulturnog razvitka)

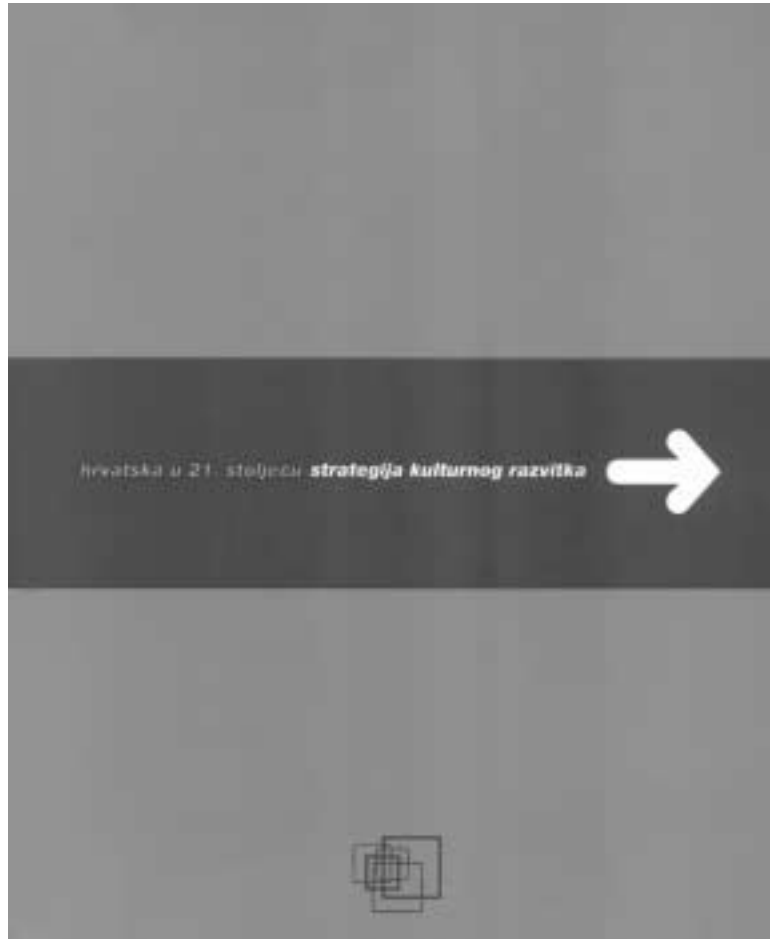
Razvoj kulture ne da se planirati

Resorski govoreći kultura, obrazovanje i znanost tri su područja, no o kojima je, barem meni, teško misliti odvojeno

Gvozden Flego

Tekst o kojem danas raspravljamo smatram prijedlogom i nacrtom, dakle otvorenim. Stoga sam poziv na ovu raspravu razumio kao poziv na fino brušenje teksta.

Riječ je, ponajprije, o jednom od devetnaest zasebnih strategija za razvitak Hrvatske u 21. stoljeću. U takvoj upojedinjenosti kultura nailazi na posebnu teškoću. Razumijemo li je u najširem smislu, kao njegovanje i uzgajanje, kultura karakterizira cijelu ljudsku egzistenciju i stoga je ona posvuda, dakle fluidna i neuhvatljiva. Autori *Strategije* rabe taj pojam u užem smislu, kao intelektualnu i umjetničku aktivnost. No i s tako specificiranim pojmom kulture čine bitan iskorak iz tradicionalnih, na našim prostorima najrasprostranjenijih poimanja te ljudske djelatnosti: ne tretiraju ju kao potrošnju, već kao investiciju u budućnost. Kao – ako sam ispravno razumio – ulaganje u ljudsku sreću i izgradnju subjektivnosti. Takvo poimanje kulture traži i drugačiji odnos

društva prema njoj. Napose financijski.

Uz to, kako zbog današnjih poruka ministra i zamjenice ministra tako i zbog do sada uloženi napora u transformaciju kulturnog pogona, u stavljanje u središte kulturnih djelatnika u

procesu odlučivanja te stoga i u redefiniciju uloge i kompetencija Ministarstva kulture, ne mogu ne ponoviti svoju zahvalnost, pa i divljenje, onima koji na tome toliko zdušno rade, ali i ljubomoru što ministarstva najbliža ovome, ona obrazovanja i znanosti, ne

slijede dubinu i brzinu transformacije kulture.

Moj možebitni doprinos raspravi zamislio sam u obliku nekoliko opaski i prijedloga.

Shvaćajući kulturu kao intelektualno i umjetničko djelovanje, autorice i autori najvjerojatnije misle na ono kulturno stvaranje koje je, u svojoj stvaralačkoj otvorenosti, i nekanonizirljivo i nekalupljivo i nepredvidljivo. Umjetničko stvaralaštvo počesto sliči entropijskim događanjima. Stoga je kultura općenito, a umjetnost posebno, područje neprekidnog samonadrastanja, povijesnog autotranscendiranja. Otuda, međutim, nazirem barem dvije konzekvencije.

Održivi razvoj kulture

Prema ovakvom poimanju kulture, ona je nepredvidljiva i neplanirljiva pa se postavlja pitanje je li u takvom kontekstu održivo govoriti o "održivom razvoju kulture". Želimo li je rabiti, ta se kovanica zapravo odnosi na kulturne ustanove.

Druga je konzekvencija kulturno stvaralaštvo koje, u svojoj stvaralačkosti, i razara ili barem transcendirira postojeće. Stoga je i umjetničko stvaralaštvo okrenuto budućnosti, onom još-ne-postalom. Stoga je ono uvijek izvan i ispred sebe pa je nastajanje onaj termin koji najprimjerenije imenuje taj proces. U intelektualnom ili diskursnom okruženju tako poimana kultura je kritički odnos spram postojećeg. Čak i kada je po nakani apologija, svojim pojmovnim aparatom i svojom formom otvara ona nove

perspektive i kritički se oprašta od postojećeg. Ta kritička dimenzija kulture mojem ukusu nedostaje u tekstu *Strategije*.

Resorski govoreći kultura, obrazovanje i znanost tri su područja, no o kojima je, barem meni, teško misliti odvojeno. Ona tvore zapravo neraskidivu cjelinu. Stoga bih predložio da ovaj tekst snažnije izriče vezu kulture s preostala dva područja.

Škola je eminentno kuturna ustanova. Zato što priprema učenike za život tako što ih uči i znati, i učiti, i su-bitu, i biti; tako što su u mnogim, napose malim mjestima školske knjižnice rasadišta znanja i drugačijosti. Osim toga, školski sistem je daleko najveći sistem u svakoj državi pa je njegova potencijalna moć u diseminaciji kulture toliko velika da zaslužuje veću pozornost od one koja joj je posvećena.

Sveučilište je i proizvođač i diseminator znanja a znanost umijeće duha koje sigurno ulazi u područje kulture. Osim toga, sveučilišta su posvuda rasadišta reproduktivnih umjetnosti pa predlažem da ih se u *Strategiji* tretira kao specifične kulturne institucije.

I konačno, rado bih u ovakvom tekstu vidio snažnije istaknute potencijale elektroničkih tehnologija u kulturnim događanjima. Nije na djelu tek olakšana i intenzivnija komunikacija već prije svega tehnologija koja otvara neslućene mogućnosti samopredstavljanja: virtualni muzeji, elektroničke izložbe, slikovna i tekstualna prezentacija kulturne baštine tek su neke od njih. ▣

Pomaci bez skretanja (Sociokulturni kapital zakasjele nacije)

Žarko Paić

Kako moderna nacija stječe svoj kulturni identitet? Zacijelo ne idolopoklonstvom svojoj slavnoj tradiciji, koja je uvijek preradena za neke aktualne političke potrebe. Zacijelo ne niti paranoičnim pozivom na povratak mitu o narodu plemenitih divljaka s one strane povijesti. Idolopoklonstvo izmišljenoj tradiciji i zamišljenom mitu završavaju uvijek kobno po kulturu jer ona preuzima funkciju organizirane laži. To je način kako se stvara ideološka opsjeva o frustriranim malim narodima bez vizije i bez toliko opjevanog a u praksi teško iskazivog i još teže dokazivoga nacionalnog identiteta. Zato se govor o utopijskom zanosu tvorbe kulturnih modela/paradigmi u doba refleksivne modernizacije (U. Beck) ne čini odjekom nekih nepodnošljivo olovnih vremena.

Kulturno utemeljenje

Da bi moderna nacija dosegla mogućnost vlastita kulturnog samoodređenja, ma koliko bila zakasnjela, kako je Plessner odredio njemačku povijest zbog uskraćivanja novim naraštajima Nijemaca prava na demokratsku dosadu bez vječnog iskupljenja zbog apsolutnog grijeha holokausta, potrebna je neka minimalna vizija razvitka. Od šezdesetih godina u svijetu, a osobito u Europi, nastaju projekti stvaranja modernih kulturnih politika.

Na užas umjetničkih, uzvišenih duša one ne nude nikakve nove estetike, ne uznose duh inovacije u zamornu umjetnost povijesne avangarde nego dosadno i znanstveno artikulirano objašnjavaju, popisuju i rješavaju pitanja kulture kao proizvodnje ili, kako se to u posljednje vrijeme sociologijski kaže na tragovima Colemana i Bourdiea, oblikovanja sociokulturnoga kapitala. Modernost nacije dokazuje se

njezinim kulturnim utemeljenjem. To ne mora nužno značiti da će netko papagajski zapisati poput Nijemaca u njihovu Grundgesetzu kako je riječ o "kulturno orijentiranoj državi". Ustavni patriotizam nas oslobađa teškog nasljeđa mesijanskog žara nacionalne kulture koja nas nije ni oslobodila a ni očuvala tijekom povijesti, inače ne bi u prvom redu Trakošćanskog skupa sjedio hrvatski ministar policije. Zašto mislim da je dokument/knjiga Hrvatska u 21. stoljeću: Strategija kulturnog razvitka voditelja projekta Vjerana Katunarića, urednice Biserke Cvjetičanin i suradnika pomak bez skretanja u stjecanju kulturnog identiteta moderne nacije?

Ponajprije zato što taj nacrt predstavlja otvoren poziv na raspravu o temeljnim ciljevima kulturno održivog razvitka Hrvatske u uvjetima globalizacijskih politika. Nakon iscrpljenosti Šuvarove "crvene knjige kulture", koja se vezivala uz model demokratizacije kulture s jasnim vodstvom kolektivnog uma Partije kao ideološkog aparata države, vladavine neokonzervativne hegemonije devedesetih s idealom naivnoga čuda Države s arbitrarnom ulogom "operetnog diktatora", kad je pojam kulturne politike bio zazoran isto onoliko koliko i jugonostalgija, prvi se put kulturni razvitak razumije kao eksperiment slobode društva. Put od Partije preko Države do društva ne znači, međutim, nešto samo po sebi oslobađajuće. Stoga su besmislena sva očekivanja onih kulturnih stvaratelja i administratora (ni radnika ni djelatnika) da će načelno decentralizacijski model kulturne politike, koji političko odlučivanje u kulturi prepušta onima koji o njoj svakodnevno brinu, razriješiti svu tu silnu apatiju, razočaranja, cinizam i inertnost. Problem jest u siromaštvu Hrvatske kao opustošene države socijalnih slučajeva, ali nije samo u tomu hoće li uz isti učinak (uglavnom mi-

zeran) kultura dobiti više novca.

Desnica i ljevica

U rizičnome društvu odgovornost za vlastitu sudbinu preuzima pojedinac, a njegova je osobna stvar hoće li glumiti genija ili oponašati idiota. No, nemojmo izmišljati sablasti tamo gdje ih nema. Katunarićev je oprez i određen strah od bilo kakvog preuzimanja gotovih modela iz Europe i svijeta znak sumnje da je za Hrvatsku dostatna samoproglašena fraza o kulturi na tržištu, kad je bjelodano da sukob između Amerike i Francuske oko kulturnih industrija nije samo sukob liberalizma i prosvijećenoga etatizma kulturno uzvišene nacije. Mi doista više nemamo vremena ni za milost i nemilost izvornosti i autentičnosti, ali ni za slijepo podaničko preuzimanje tzv. stranih rješenja prema usvojenoj formuli: malo Mediterana malo Mitteleurope. Ako se Hrvatska prema svojoj kulturi i ekonomiji treba i mora komparativno određivati, onda su to ponajprije naši susjedi, države/društva postkomunističkog okružja.

Američki politolog Kazin tvrdi da se suvremena politika bez većih ideoloških razlika može odrediti ovako: desnica se brine o novcu, a ljevica o kulturnim stilovima. Tko se o čemu brine danas u Hrvatskoj, posve je drugo pitanje, ali je posve izvjesno da briga za održivi kulturni razvitak znači nešto drugo nego li zazivanje autoriteta tradicije. Demokracija, civilno društvo i kulturni pluralizam tri su ključne riječi i pretpostavke ovog nacrtu. Kultura je dinamički shvaćena i ne znači više samo umjetničko stvaralaštvo i njemu pripadne institucije, premda u njemu nedostaju aspekti arhitekture i alternativne kulture. Ono što čini bitnu epistemološku okosnicu puta u visoko složeno i razvijeno postindustrijsko društvo (barem jedan utopijski element *Strategije*) s glavnom

ulogom sociokulturnoga kapitala (obrazovanja, znanosti, moralnih vrednota) zacijelo je nešto što danas predstavlja tzv. civilizacijski doseg. Riječ je o multikulturalizmu, toleranciji spram svih vrsta manjina i poštovanju Drugoga. Ako je praksa još očajno primitivna, barem je vizija kulturno i politički korektna.

Rizik budućnosti

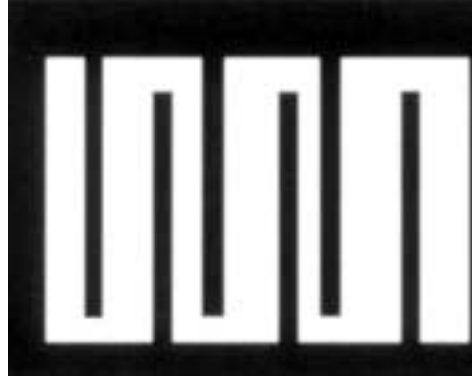
Unatoč jasnom opredjeljenju za politiku kulturne decentralizacije, čini mi se da bi vrijedilo konačno govoriti o Hrvatskoj kao o državi njezinih kulturno orijentiranih regija. To nije puki nadomjestak za ono što je Vjeran Zuppa u Bilježnici nastojao dodijeliti našim gradovima, nego način artikulacije njihovih kulturnih politika. Predlagao sam već prije da se nakon decentralizacijskih procesa, koji će očito uskoro Hrvatsku suočiti s izazovima rizika za odgovornu lokalnu politiku, poput iskustava u Italiji i Švicarskoj, stvore opservatoriji za regionalne kulturne politike je očito da će Hrvatska izgledati ubrzo posve drukčije od sadašnjeg centraliziranog županijskoga ustroja, odveć rascjepkanog i nimalo integriranoga. Tko se danas želi razmetati slavnom nacionalnom kulturom i proglašavati *Strategiju* kulturnog razvitka eufemistički "bludnjom", što je druga riječ za izdaju nacionalnih interesa i priključenja globalizatorima Zapada, ili je neuk ili jednostavno zatočenik konzervativnog mita o malim narodima kao čuvarima baštine dekadentne Europe. A što to Finska, Danska, Irska gube ako u svojim kulturnim politikama rabe izričito suvremeni postnacionalni diskurs? Vrijeme je da se redefinicija nacionalne države kao puke zajednice podrijetla, zajedničkog sjećanja i tzv. povijesti i u vizijama održivoga kulturnoga razvitka shvati kao postmoderni put do kulturno razvijene nacije. Upravo to je glavni nesporazum ovoga nacrtu s njegovim načelnim protivnicima. Na jednoj je strani rizik budućnosti, a na drugoj mit o slavnoj prošlosti. Uvijek su mi bile draže rizične skupine od društva mrtvih mitomana. ▣

Umjetnost ne evoluira

Je li teorija razvitka primjenjiva u području umjetnosti

Vera Turković

Promišljanje dionice *likovne umjetnosti* u okviru, tako važnog dokumenta kao što je *Strategija kulturnog razvitka* samo po sebi na početku nameće pitanje može li se umjetnost podvesti pod nekakvu kategoriju razvitka jer je riječ o pojmu koji se, prije svega, odnosi na gospodarstvo, na modernu znanost i tehnologiju. Pojam se kao takav, naime, pojavio davno u sklopu teorije razvitka kao bitno ekonomske teorije iz razloga jednostavnog poimanja ekonomskih činitelja kao najznačajnijih za *razvitak društva*, a zatim se proširio na kulturu jer se vjerovalo da će tehnološki i gospodarski rast dovesti i do mnogih značajnih i pozitivnih pomaka na širem društvenom planu, posebice putem investicija u kulturu i

kom cilju, da bi se uklonilo strah onih koji u njoj vide promjene po mjeri recentne politike.

Jedini stvarni cilj ovog dokumenta je procjena stvarnog stanja u praksi, kako bi se poboljšao položaj pojedinih umjetničkih djelatnosti i otvorio prostor za bolju budućnost hrvatske kulture u cjelini. A takvu procjenu nije nimalo jednostavno izraditi uzme li se u obzir da sustavnog znanstvenog praćenja stanja u umjetnosti

ju, tako i za položaj umjetnika, za umjetničke ustanove, mlade talente, predstavljanje i afirmaciju nacionalne umjetnosti u svijetu itd. Neupletanje u stvari umjetnosti znači smanjene subvencije za kulturu i umjetnost iz državnog proračuna, a umjetnost je sve više upućena na novu tržišnu realnost koja sama po sebi umjetnicima donosi mnoge teškoće. Ta novonastala situacija pogađa osobito "visoku" kulturu i umjetnost jer projekti tzv. rafinirane, vrhunske umjetnosti, za razliku od one osrednje i trivijalne, najčešće nemaju komercijalni karakter. Ali zato imaju onu kvalitetu koja je po sebi vidljiva,

prirode. Pravog tržišta, naime, uopće i nema. Za potrebe likovnih umjetnosti npr. nema nijedne aukcijske kuće. A trgovina umjetninama u svijetu podrazumijeva složen odnos između produktivnih i receptivnih subjekata u kojem posreduju pojedinci, eksperti, ali i institucije, razne agencije i sl. No, čemu sve to ako znamo da je naša publika uglavnom likovno neobrazovana i k tome još i siromašna, pa umjetnički proizvod i ne može biti pravedno vrednovan.

Naizgled nadareni

Žalosna je činjenica da se upravo u razdoblju od osamostaljenja Hrvatske umjetničko obrazovanje smanjilo na samo nekoliko razreda osnovne škole po jedan sat tjedno, što je upravo nevjerojatno s obzirom na opće raširen stav u svijetu da je umjetnički neobrazovan čovjek stvarno nekulturan čovjek. Ili možda našoj prosvjeti kultura kao takva ne znači mnogo. Ako je tako, *Strategija* kao jedan od strateških ciljeva mora izvršiti pritisak na Ministarstvo prosvjete da se ta nepravda ispravi. Likovno nepismenoj publici može se svašta podvaliti. Po logici ponude i potražnje, u svijet umjetnosti juriša sve veći broj samo naizgled nadarenih, spretnih ljudi koji znaju čime se publika osvaja. U svakom *umjetničkom centru* sve je više onih koji bez umjetničkog zanosa izrađuju goleme količine likovnih radova sumnjive vrijednosti. Iz istih razloga na

Kulturološka istraživanja upućuju na ponovno jačanje uloge visoke kulture u Europi

Glavni Ministarstvo kulture Republike Hrvatske • ISSN 1332-6627 • Godina 8 • Br. 3 • Ožujak 2001.

kulturni razvitak

cultural development / développement culturel

Nov način odlučivanja u kulturi, suodlučivanje između državne uprave, kulturnih stvaralaca i kulturne javnosti, kako je zasnovano u prijedlogu Zakona o kulturnim vijećima, nov materijalni položaj kulture, kako je osigurano poreznim olakšicama i rastom kulturnog proračuna i nove kulturne preferencije - tri su osnovna elementa strukturalnih reformi u odnosu kulture i društva, te u odnosima unutar samog kulturnog sustava

Jedini stvarni cilj ovog dokumenta je procjena stvarnog stanja u praksi, kako bi se poboljšao položaj pojedinih umjetničkih djelatnosti i otvorio prostor za bolju budućnost hrvatske kulture u cjelini

obrazovanje. Kako stvari na društvenom planu nisu išle tim smjerom, davno je napušten optimizam koji implicira pojam razvitka i zajedno s njim pojam napretka.

Otpor konvencijama

U umjetnosti, pak, pođe li se od odredbe umjetničkog djela kao djela samoga, moramo dati za pravo teoretičarima umjetnosti koji tvrde da o razvitku nije moguće govoriti jer svako umjetničko djelo predstavlja neponovljivu estetsku strukturu i ono se kao takvo ne može uspoređivati s onim prije, za vrijeme i nakon njega. U tom smislu veliki teoretičar umjetnosti H. Read ima pravo kada kaže: "Umjetnost ne evoluira. Između umjetnosti kamenog doba i današnje umjetnosti ne postoji neki specifično estetski napredak."

Stoga je važno naglasiti da *Strategija* ne može biti dokument koji bi se upuštao u razmatranje promjena u umjetnosti s pozicije teorije razvitka i na bilo koji način usmjeravao razvitak prema nekom određenom cilju, osobito ne ka nekom politič-

uopće nema. Mi smo jedna od rijetkih zemalja koja nema institut za umjetnost pa tako ni za likovnu umjetnost i likovno-pedagoška istraživanja, za razliku od drugih europskih zemalja koje su već svoje institute umrežile u sustave kao što je Europska liga instituta za umjetnost (ELIA) sa sjedištem u Amsterdamu.

Povratak visoke kulture

Oni koji danas vide u *Strategiji* neku novu kulturnu politiku uglavnom su umjetnici, koji dobro pamte koliko su se na našim prostorima ideologija i politika često upirale utjecati na umjetnost. To su generacije umjetnika koje su odolijevale pritiscima i borile se za prostor umjetničke slobode i koje, naravno, ne dopuštaju bilo kakvo upletanje u njihovo stvaralaštvo izvana, pa ni znanstveno promatranje. Istina je, međutim, da se umjetnik uvijek i svuda odupirao svakom socijalnom utjecaju, svakoj krutoj organizaciji, svakom nesubjektivnom poretku kao neumjetničkom principu, što je posebno izraženo u likovnoj umjetnosti. On se odupire svakoj instituciji i konvenciji, a da nije ni svjestan toga da je i sama umjetnost institucija, poredak *sui generis*, koji sadrži i konvencionalne i spontane elemente, te da on sam svojim djelom ipak sudjeluje u praktičnom iskustvu i teorijskoj spoznaji i da s njima u krajnjoj konzekvenciji čini neraskidivo jedinstvo. No, stav *l'art pour l'art* nesumnjivo je utjecao na politiku koja je na izvjestan način digla ruke od umjetnosti. To je kod nas čitljivo iz stava politike prema kulturi kao društvenoj potrošnji.

I upravo strah od totalitarnog i dogmatskog odveo nas je u sasvim suprotnom smjeru. Pozivanje na demokraciju poslužilo je kao izlika za potpunu neodgovornost, kako za umjetničku produkciju,

prirodna i univerzalna tako da se iz nje mogu izvesti kriteriji vrednovanja svih drugih radova. Zapostavljanjem ove kvalitete zapostavlja se ono što je u nacionalnom identitetu svake zemlje prvi vidljivi znak. Ako je F. Nietzsche u pravu kad kaže da je "kultura jedinstvo umjetničkih stilova jednoga naroda" i da se narod po kulturi poznaje, onda je ulaganje državnog novca u strateški važne projekte kulture i umjetnosti neizbježno, pa i zato što ulazak u bilo kakve integracije podrazumijeva već definiran odnos prema onom što je u nacionalnoj kulturi i umjetnosti najvrednije, to je onaj ulog s kojim se u kulturne integracije ulazi. Kulturološka istraživanja upućuju na ponovno jačanje uloge visoke kulture u Europi upravo zbog navedenog razloga.

Tržište umjetnina

Nažalost, kod nas je na djelu dobro poznat paradoks. Politika i političari se s vremena na vrijeme, već prema potrebi, sjete kulture, sa zahvalnošću što nas je kroz stoljeća održala, ali uglavnom dijele mišljenje uvriježeno u narodu da bi umjetnici trebali biti oduševljeni svojom misijom i duhovnom nagradom zbog toga jer se nalaze u blizini velikih ideja. Što je za realizaciju neke ideje potreban novac, to je manje važno. Prevedeno na jezik likovne umjetnosti, to znači da takvih projekata visokog dometa ima u slikarstvu, kiparstvu, grafici, ali i u nizu tzv. *novih medija*. No, kad je riječ o suvremenim sredstvima izražavanja (land art, body art, performance, happening, elektronska umjetnost itd.) koja ne smjeraju na tržište, onda za tu svrhu treba izdvojiti proračunska sredstva i otkupiti najbolje radove putem galerija ili na neki drugi način.

Umjetnički radovi namijenjeni tržištu nailaze, pak, na probleme nešto drugačije

tržištu se pojavljuje sve veća količina kiča, ta je pojava posljednjih godina u ekspanziji. Hiperprodukciju trivijalnog prati inflacija kritike.

Zbog svega navedenog neophodno je programirati razvojne tendencije društva i u kulturi i umjetnosti te definirati nove proširene zadatke i koncepcije rada koje će po svojoj prirodi pridonijeti razvoju u životu, radu, komunikacijama i međusobnim odnosima. ☒

bijeli kvadrat *kulture*

**STRATEGIJA
KULturnOG
RAZVITKA**

Jezik za svaku u d a l j e n o s t

Krešimir Bagić

Pomrčina sunca

S vunenom kapom na glavi, sa šalom oko vrata, u tri sata ujutro, sunce lijepi goleme plakate na pročelje gradske knjižnice, tiho si pjevušeći omiljenu uspavanku. Preko Mona Lise s knjigom u ruci mehanički lijepi Mona Lisu s knjigom u ruci, a preko nje Mona Lisu s knjigom u ruci... Opazivši to, sunce ljutito upita ženu s plakata:

– Tko si ti da mi se tako oholo rugaš u ovaj kasni sat?

– Zar me ne prepoznaješ? Ja sam Mona Lisa. A ti, tko si ti?

– Ja sam sunce!

Iznenadena, Mona Lisa podigne knjigu i zakrije njome čitavo lice. Sunce nehajno odmahne rukom, nastavi pjevušiti uspavanku i lijepiti Mona Lisu s knjigom umjesto lica preko Mona Lise s knjigom umjesto lica preko Mona Lise s knjigom umjesto lica...

Koji sat kasnije osvanuo je krasan dan. Sunce se zavjerenički poklonilo do zemlje. Blagdansko uzbuđenje i ushit primjećivali su se na svakom koraku. Čitav grad se skupio ispred knjižnice. Svi su se pitali zašto je Mona Lisin zagonetni smiješak uronio u knjigu „U bilom dresu“ stanovitog Krešimira Bagića.

Marseille

Marseille je školjka,
more je prije i poslije nje.
Marseille je zrcalo
koje se dvaput uspjelo zaboraviti.
Marseille je trska,
koliko potone – za toliko se voda povuče.

Šest stotina godina prije Krista
prvi se kamen nastanio u mom pamćenju.
Rodio sam se na sjeveru Marseillea
16. siječnja u sedam sati ujutro.
Kako to nitko nije primijetio,
morat ću na istom mjestu napraviti sina.

Marseille je dragulj,
plav, neoprezan i nepoznat.
Marseille je palma
u kojoj je usnula duša tigra.
Marseille je stol,
bijeli stolnjak, na njemu čaša vina.

U srednjem vijeku, kada su živi prestali disati,
ganglije su mi zarobili sagovi,
prekrasni sagovi Orijenta.
Po glavi mi koračali mnogi, oprezno i tiho.
Stoljeća su prošla, narasle životinje.
Tko da se više sjeća jedara i trgovaca
i tisuća milja koje je trebalo preveslati.

Marseille je zrak.
Znaš li što radi? Nasmijava pticu.
Marseille je ptica,
stablo ispod prozora, grana do grane.
Marseille je čista radost,
zasad sasvim neodređena, nedirnuta, ali bliska.

Kada mi se sin rodio, odmah je prohodao,
progovorio i napustio oca. Bez pozdrava.
Prije nego je zalupio vratima, Blaž je kazao:
Marseille – to je more, stadion na obali
i grad oko njega. Upamti, Vélodrome je srce Marseillea,
neizrecivo i sveto mjesto.

Upamtio sam, pa potom zatvorio oči
i pokušao sve zaboraviti.

I sina, i sagove i prvi kamen.

Kada sam ih otvorio, rekao sam sebi:
nešto se dogodilo, nešto si napravio,
sada kreni dalje i ne misli ni na što.

No, preda mnom je stajala palma
u kojoj je usnula duša tigra.

Pokušao sam je zaobići,
ali ona se bolno zanjihala.

Stvar je izgleda ipak otišla predaleko.

Obrnuto more (Portret Fabiena Bartheza)

Fabien je vižljast poput biljke,
zeleni se, penje, silazi, širi
i obrasta čitav jedan svijet.

On je mag koji nebo
pretvara u obrnuto more
i raspoređuje zvijezde po pučini.

Ima hobotnice umjesto ruku.
Kada ih ispruži, svod odjednom
zastru tamni oblaci
a vali zapljusnu obalu.

Fabien je riba a ne ribar;
čuva mrežu od sunca i studeni,
od algi i neželjenih gostiju
koji izranjaju sa svih strana.

Fabien je krhak poput biljke,
tvrđ poput kamena, dalek poput sunca.
Na dnu je spužva a na površini školjka.
U zagonetnoj dubini njegovih očiju
rukiju se nebo i more.

Lopta u očima Laurenta Blanca

Kadšto, na televiziji, lopta u očima Laurenta Blanca
podsjeća na suncokret koji se smješka,
koji govori: "Tu sam,
čitav život stane u moj okret. Ja sam leptir,
ono čega se dotaknem pretvaram u čistu svjetlost.

"Tada se obično sjetim Borgesa
i labirinata u koje je bježao
pred neshvatljivom jasnoćom bubamare.
Nogomet je jezik za svaku udaljenost, kažem,
a Jorge gasi svjetlo, sklapa oči, odlazi...

Lopta u očima Laurenta Blanca raste iz trenutka u trenutak.
Ona je more iznad mora, jezik iznad svijeta,
radost prije svega.
Kada latice svjetlosti zauzmu oči i ekran,
vraćamo se u zavičaj, u polje zasađeno suncokretima.

"Lolo je bog!", uzvikujem pogleda uprta u nebo,
a već zaboravljeni Borges preskače ponor, ponavlja:
"Lolo je bog! Doista, Lolo je čista svjetlost!
Gradove koje sam ja podignuo, on je nastanio.
Leptir u njegovoj kosi je tigar kojega sam davno usnuo."

Palma se njiše

Palma se njiše, maslina s njom.
Jacques Chirac i ja nosimo iste kravate.
On oko vrata, ja u džepu.

Neću vam reći kako se zovem,
jer onaj tko me ne prepozna
vrijedan je svakog prezira.

Palma se njiše, more s njom.
Jacques Chirac i ja čitamo iste novine.
On politiku, ja sport.

Kada sam začet, moj se otac napio od tuge,
a majka se bijesno tukla po stomaku.
Unatoč svemu, ispaao sam jako dobar.

Palma se njiše, galeb s njom.
Jacques Chirac i ja volimo isti jogurt.
On navečer, ja ujutro.

Poput svakog neželjenog djeteta,
i ja sam odmah naučio jezik ulice,
jezik mornara, lučkih žena i dolara.

Palma se njiše, tigar s njom.
Jacques Chirac i ja dajemo iste izjave.
On desno, ja lijevo.

Lijepo je rekao onaj Slovenac:
i komunisti su sjedili na istim stolicama
kao i drugi ljudi. I koristili ista stubišta.

Palma se njiše, Vélodrome s njom.
Jacques Chirac i ja se ne poznamo.
On druka za PSG, ja sam duša OM-a.

Na dan utakmice najprije zapalim more,
pa tribine. Piroman sam koji se hrani
kliktanjem galebova i rikom lavova.

Palma se njiše, piroman s njom.
Zašto sam uopće spominjao Jacquesa Chiraca?
Zbog milosrđa i urođene dobrote.

Jer: ja sam savršen, ja sam genij,
Amerikanci mi proučavaju strukturu mozga
za novu generaciju kompjutera.

Palma se njiše, genij s njom.
Kada s OM-om osvojim Ligu prvaka,
ovaj će se kontinent zvati mojim imenom.

Neću vam reći da se zovem Rolland Courbis,
jer onaj tko me još nije prepoznao
vrijedan je svakog prezira.

Kada sam zaronio u more

Čim je ušla u razred, učiteljica je rekla:

– Djeco, danas ćete pisati pismeni sastav. Naslov je "Kada sam zaronio u more..."

Potom se okrenula prema ploči, uzela kredu i ispislala naslov, dvaput podebljavši tri točkice.

– Pustite mašti na volju. Izmislite što se dogodilo u moru – dodala je, sjela, otvorila neku knjigu i počela čitati.

Dok su mu kolege užurbano smišljale najneobičnije zgode, Blaž je gledao kroz prozor i nervozno okretao olovku u ruci.

Pri kraju sata zapisao je dvije rečenice:

Kada sam zaronio u more, ja sam ronio, ronio, ronio... Onda mi je nestalo zraka, pa sam izronio.

Anti-PSG (provansalska narodna)

Tous les samedis soir au stade on vient chanter

Car c'est pour l'OM qu'il faut se défoncer

Si tu ne chantes pas

Alors reste chez toi

Tu n'es pas Marseillais

Jamais tu ne le seras

Čovjek i pas ulaze u kafić. Čovjek naručuje cognac, sjeda i koncentrira se na prijenos utakmice PSG – Nancy. Pas sjeda kraj njega. Poslije pola sata Parižani zabijaju gol.

Pas oduševljeno zalaje i počne skakati sa stola na stol. Jedan od gostiju upita vlasnika što se događa s njegovim ljubimcem:

– Raduje se, jer navija za PSG.

– Nevjerojatno! Tolika radost samo zbog jednog gola. Što li je tek spreman učiniti kad Parižani pobijede!?

– Ne znam – odgovara čovjek. – Kod mene je tek tri godine.

Si tu ne chantes pas

Alors reste chez toi

Tu n'es pas Marseillais

Jamais tu ne le seras

– Koja je razlika između PSG-a i taksija?

– Taksi može primiti samo četiri.

Si tu ne chantes pas

Alors reste chez toi

Tu n'es pas Marseillais

Jamais tu ne le seras

Marcel i Carole se razvode. Pri kraju parnice, sudac se obraća malom Yocelinu:

– S kim bi želio živjeti?

– S mamom nikako. Ona me tuče.

Sudac prijekorno pogleda Carole.

– Ostaje ti, dakle, otac.

– Ne, ne. I on me tuče.

Sudac prijekorno pogleda i Marcela.

– Dobro, ali gdje bi ti zapravo želio živjeti?

– Kod PSG-a. On još nikoga nije tukao.

Si tu ne chantes pas

Alors reste chez toi

Tu n'es pas Marseillais

Jamais tu ne le seras

– Park prinčeva će morati promijeniti ime u Stadion Victor Hugo.

– Zašto?

– Zato što na njemu igraju *jadnici!*

Si tu ne chantes pas

Alors reste chez toi

Tu n'es pas Marseillais

Jamais tu ne le seras

Gaston D.

*Un Marseillais,
monsieur Brun,
s'il voit un chapeau melon sur
le trottoir,
il ne peut se retenir, il
shoute.*

Marcel PAGNOL

Od Toulousea do Aix-en-Provencea

nema veće legende od Gastona D.

Ta brkata dobričina s istočnog sjedenja,

krežubi pjetlić koji vonja na 'Gitanes'

(kako bi rekla njegova Mary-Laurence),

četrdeset godina oštri zube za OM.

1958. Gaston D. je prvi put došao na Vélodrome

i vidio oproštajni 169. gol Gunnara Anderssona.

"Ovo je mjesto na kojemu ću odsad rasti",

pomislio je Gaston pa poviknuo: "Allez OM!"

1971. Gaston D. je probudio čitavu tribinu:

"Gospodo, zovite policiju!

Magnusson nabacuje loptu prema Skoblaru!"

Trenutak poslije učinio je nagli trzaj glavom

i stadion je eksplodirao.

1991. Gaston D. je, uz balote i pastis,

kreirao jednu od provansalskih poslovice:

"Chris Waddle je živi dokaz da se nogomet

rodio u Engleskoj a razvio u Marseilleu."

1998. Gaston D. se pažljivo pogledao u zrcalo,

zadovoljno si namignuo, uzeo papirić i zapisao:

Barthez

Desailly Boli Blanc Mozer

Cezar Deschamps

Waddle

Skoblar JPP Bokšić

Od Toulousea do Aix-en-Provencea

nema veće legende od Gastona D.

Ta brkata dobričina s istočnog sjedenja,

krežubi pjetlić koji vonja na 'Gitanes'

(kako bi rekla njegova Mary-Laurence),

četrdeset godina oštri zube za OM.

Ljudi se oko njega tiskaju kao oko proroka.

Priča se da su ga za savjet tražili Hidalgo,

Beckenbauer i Courbis. I da je svima uzvratio:

"Moje riječi vrijede samo na tribinama.

Vratite se na travnjak i pokušajte ih odande čuti."

LIKOVNOST

sasvim različitim vremenskim okvirima koji su istodobno djelatni; od vremena Kelta, srednjeg vijeka kada su engleski kraljevi

na tradicija, koja nastoji obnoviti velški jezik koji su engleski zemljoposjednici oštro zabranjivali, i ne samo jezik već i mitologiju i običaje, a istodobno je Wales bio središte socijalizma u Britaniji. Prva crvena zastava podignuta je sredinom 19. stoljeća u industri-

viesia posvećena simpoziju Destrucija u umjetnosti koji je 1966. održan u Londonu. Kakva je važnost tog simpozija za suvremenu velšku umjetnost?

– Ivor Davies je jedan od velških umjetnika koji su se oblikovali u Londonu, gdje je 1966. za-

Izložba jest o Walesu, ali je istodobno i o problematici organiziranja tzv. nacionalne izložbe

Razgovor: Alex Farquahrson, kustos

Wales u navodnicima

Na nekoj općenitoj razini, koja referira na problematiku definiranja nacionalnoga, Wales je izuzetno kompleksno mjesto sastavljeno od različitih povijesti.

Nataša Ilić

Izložba Wales: Neautorizirane verzije, u organizaciji Britanskog savjeta i Hrvatskog društva likovnih umjetnosti nije jedna od putujućih izložbi kakve Britanski savjet često organizira, već projekt pripremljen upravo za Zagreb. Kako je došlo do te suradnje?

– Pozvali su me iz Britanskog savjeta na prijedlog Nevene Tudor, direktorice Hrvatskog društva likovnih umjetnika, koja je bila gost Centra za vizualne umjetnosti u Cardiffu čiji sam umjetnički voditelj bio u to vrijeme. Poziv je bio prilično iznenađujući i neočekivan jer sam po zatvaranju galerije napustio Cardiff i otišao u London, gdje radim kao *free-lance* likovni kritičar i kustos. Mislio sam da je odlazak označio kraj mog izravnog odnosa s Walesom, pa mi je poziv bio to izazovniji i uzbudljiviji. Isto tako, vjerujem da mi je udaljenost od Cardiffa omogućila da iznova razmislim o mnogim pitanjima i iskustvima koja sam imao ondje. Ta udaljenost od Walesa mi je prilično pomogla u smislu formuliranja izložbe.

Zašto u naslovu izložbe Wales pisate u navodnicima?

– Postoji nekoliko razloga, više razina, počevši od osobne razine na kojoj se pretvaram da govorim u ime Walesa, velških umjetnika i velške kulture, a ja sam Englez koji je u Walesu živio godinu i pol, i mislim da bi bilo pogrešno pretvarati se da je drukčije. Na nekoj općenitoj razini, koja referira na problematiku definiranja nacionalnoga, Wales je izuzetno kompleksno mjesto sastavljeno od različitih povijesti. Kao Englez rijetko osjećam povijest kao nešto djelatno u sadašnjosti, a u Walesu ljudi govore u

Neočekivan spoj destrukcije, otpora i preodijevanja omogućio je povezivanje umjetnika koji nisu često viđeni zajedno na izložbama velške umjetnosti

protjerali posljednje velške priče, i velike industrijalizacije 19. stoljeća. Velški je jezik sve do ranog 20. stoljeća bio službeno zabranjen u školama, ali neformalno se ta praksa zabrane provodila i dalje. Prije nekoliko godina Wales je napokon dobio poluautonomiju u nekoj vrsti federalnog sustava, ali i dalje se stvari upravlja iz Londona.

Prva crvena zastava

Kakav je koncept izložbe?

–Nije riječ o pregledu suvremene velške umjetnosti, već sam pokušao uobličiti lance poveznih ideja. Izložba jest o Walesu, ali je istodobno i o problematici organiziranja tzv. nacionalne izložbe. Izložbom sam pokušao ukazati na veze između ideja i pitanja koja su specifično velška, s idejama koje su internacionalne, a na određeni način taj spoj sumira složenu prirodu Walesa. Na primjer, u Walesu postoje dvije vrlo jake tradicije, od kojih je jedna, uvjetno rečeno, nacional-

jaliziranim dolinama Walesa. Ponekad se te dvije tradicije, nacionalna i internacionalna, prožimaju. Na primjer, u *Pobuni Rebecca* 30-ih godina 19. stoljeća, kada su se seljaci borili protiv engleskih zemljoposjednika koji najčešće nisu živjeli na svojim posjedima, a zahtijevali su razne vrste davanja. Seljaci su poduzimali razne akcije, od kojih je najpoznatija razaranje ulaza na mitnicu, što su izveli preodijevajući u žene. Ta tema, taj neočekivan spoj destrukcije, otpora i preodijevanja, preodijevanja u smislu nacionalnih kostima ali i u smislu prerusavanja, omogućila mi je povezivanje umjetnika koji nisu često viđeni zajedno na izložbama velške umjetnosti. Mnogi su umjetnici Velšani koji žive u Walesu, ali predstavljeni su i umjetnici iz drugih mjesta, iz Francuske ili Engleske, koji sada rade u Walesu. Dakako, predstavljeni su i umjetnici koji su Velšani, ali djeluju u drugim sredinama, ili pak umjetnici važni za noviju velšku kulturu kao što je, primjerice, slavna arhitektica Zaha Hadid, koja je dizajnirala zgradu Opere u Cardiffu, koja zbog politički manipulirane medijske kampanje nikada nije izvedena. Predstavljena je i snimka nadahnutoga govora Arthura Scargilla, predsjednika Nacionalne unije rudara, koji je iz Yorkshirea iz sjeveroistočne Engleske, koji je u održao okviru *Antikonvencije* Jeremyja Deller, potaknut pop bandom iz Walesa *Manic Street Preachers*. U njemu je povezao problematiku španjolskoga građanskog rata i rudara iz južnog Walesa. Sve se te teme na izložbi prepleću.

Destrucija u umjetnosti

Na izložbi istaknuto mjesto zauzima instalacija Ivora Da-

jedno s Gustavom Metzgerom organizirao međunarodni simpozij *Destrucija u umjetnosti*. Taj se događaj smatra najinternacionalnijim okupljanjem umjetnika u to vrijeme, na kome su se našli najrazličitiji umjetnici iz Amerike i Europe, kao što su Yoko Ono, Al Hansen, Wolf Vostell, nekoliko bečkih akcionista, na primer Hermann Nitch. Kroz tri dana performansa i predavanja predstavili su se najrazličitiji umjetnici, ali ne samo umjetnici već i znanstvenici. Tema simpozija bila je totalno otuđenje u kontekstu atomske bombe i holokausta. Pokušavali su odgovoriti na pitanje kako se destrukcija, dominantna u suvremenom društvu, može prisvojiti i upotrebljavati kao kreativno sredstvo u umjetnosti. Destrucija postaje proces metamorfoze, često vrlo doslovno, u smislu transformacije jednog materijala u drugi, no u cjelini simpozij označava pokušaj da umjetnost preuzme autoritet znanosti i politike.

U tom su se kontekstu oblikovala dva člana umjetničke skupine *Beca*, nazvane prema *Pobuni Rebecca* iz 19. stoljeća, Ivor Davies i Paul Davies. Obojica su radili s procesima destrukcije: Ivor Davies je radio performanse s eksplozijama, koji su dokumentirani na izložbi, dok je Paul Davies radio skulpture, koje su u početku bile apstraktne skulpture u stilu Anthonya Caroa. U vrijeme studentskih nemira te je skulpture pretvorio u barikade koje su priječile ulazak na St. Martins College, tada najpoznatiju umjetničku školu. Apstraktni kiparski formalizam pretvorio je u političku situacionističku gestu.

Ivor Davies i Paul Davies ključni su likovi umjetničke sku-

pine *Beca*, koju je teško definirati jer na određeni način nikada nije prestala djelovati. No znamo da je počela s akcijama 1983. godine, kada je nastala labava koalicija umjetnika, čiji se rad uglavnom temeljilo na performansu kao izražajnom sredstvu. Vrijeme njihove djelatnosti je razdoblje kada je u Walesu bilo najviše militantnih aktivnosti, kada su, primjerice, spaljivane kuće u vlasništvu Engleza. Puno radova umjetnika iz skupine *Beca* bavi se tom temom ili epizodom u kojoj je nekoliko velških sela u dolini Treveryn poplavljeno da bi se Liverpool mogao opskrbljivati vodom, što je izazvalo proteste. Upravo je ta epizoda galvanizirala sukobe u Walesu. Djelovanje te skupine je najpolitičnija komponenta velške umjetnosti, koja je inspirirala mnoge umjetnike mlađih generacija. Skupina *Beca* nikada nije bila podržavana od strane umjetničkog *establišmenta*, djelovala je na određeni način izvan sustava.

Brisanje tragova

S vama su u Zagreb doputovali umjetnici Ivor Davies, Angaharad Jones i Ruth Pelopida, koji su izveli projekte specijalno za Zagreb.

– Ivor Davies je napravio svojevrsni oltar simpozija *Destrucija u umjetnosti*, sastavljen od fotokopija kontakta filmova snimljenih za trajanja simpozija, koji izgleda poput travestije građanskih tapeta. Angaharad Jones izvela je prostornu instalaciju sa skelama, što je neki, uvjetno rečeno, međunarodni materijal, koje prekriva tapetama, velškim i hrvatskim. Općenito govoreći, rad referira na prijelaz s teške industrije kojom dominiraju muškarci, na "mekšu", elektroničku ili turističku industriju, na modernu globalnu ekonomiju u kojoj žene imaju mjesto kao i muškarci. Osim toga, upotreba zelenih tapeta iz Walesa odnosi se na pejzažnu arhitekturu koja posljednjih godina mijenja izgled velških dolina, uklanjajući sve tragove stare rudarske industrije zatvorene sredinom 80-ih godina. Na jedan prilično umjetni način mijenja se pejzaž, koji djeluje nekako "virtualno". Istodobno, lukusuz pejzažne arhitekture primjenjuje se u osiromašenoj sredini... Ruth Pelopida je umjetnica koja općenito radi gotovo nevidljive intervencije. Na primjer, u jednom projektu za boravka u hotelu na sve je plahte izvezla svoje inicijale ili pak na ukradene žličice iz restorana gravira neočekivane poruke... U Zagrebu na određen način dovodi grad u galeriju. Radi projekt u kojem gubi stvari na nekim tipičnim gradskim mjestima i potom fotografski dokumentira situaciju. Općenito, nisam htio unaprijed predvidjeti sve uvjete zagrebačke izložbe, puno smo toga ostavili otvorenim... ▣

U sklopu Dana Walesa 21. travnja u Galeriji Proširenih medija u Domu Hrvatskog društva likovnih umjetnika u Zagrebu otvorena je izložba "Wales": Neautorizirane verzije, u kustoskoj koncepciji Alexa Farquahrsona, bivšeg direktora Centra za vizualnu umjetnost u Cardiffu. Na izložbi su predstavljena djela umjetnika na različite načine povezanih s Walesom, kao i radovi arhitekata, glazbenika, političara, autsajdera. O izložbi koja preispituje jednoznačno poimanje identiteta kakvo najčešće predstavljaju nacionalno koncipirane izložbe govori kustos Alex Farquahrson. ▣

kazalište

Premijere

Crna irska
Ljuljačka

McDonagh ne daje odgovore niti zauzima strane

Lovorka Kozole

Bili glumci dobri, osrednji ili loši, nema dobre predstave bez dobrog teksta. Jedan od takvih je i *Ljepotica iz Leenanea* Martina McDonagha, koji je već nekoliko godina veliki hit svjetske kazališne scene.

Klasična priča o patološkom odnosu majke i kćeri smještena u irsku zabit autorovih ljetnih praznika samo je okvir kojim nas McDonagh uvodi u svijet beznađa međusobnih očekivanja, mržnje i bezizglednosti života nasuprot idiličnom svijetu televizijskih serija i radijskih emisija koji uspostavljaju život i svijet kakav bismo morali željeti i ostvariti. Postapokaliptična atmosfera kiše koja nikad ne prestaje i usamljene kuće na brdu u već ionako izoliranom irskom selu suprotstavljena je Londonu kao simbolu mrskih nacionalnih neprijatelja, ali i mjestu mogućnosti i ostvarenja snova (ako i najlošiji posao može biti ostvarenje snova), a na kraju i Bostonu kao simbolu nedostižnog američkog sna.

Slijedeći klasična dramska pravi-

la s mnogo preokreta i iznenađenja, McDonagh ne daje odgovore niti zauzima strane; iznosi samo neke detalje iz prošlosti likova, a ono prešućeno samo naglašava kom-

pleksnost odnosa neuravnotežene četrdesetogodišnje usidjelice i njezine sadistički nastrojene sedamdesetogodišnje majke. Kada međutim Maureen odluči ipak nešto promijeniti u svom životu, na vidjelo izlaze mračni i mučni detalji. Usprkos tome, ona ima još jednu mogućnost, ali je majka Mag spaljuje u peći. Krvava tragedija zato nije ni iznenađujuća ni patetična, već jednostavno logičan i neizbježan slijed događaja. Za Maureen je to *kap previše* pa, iako oslobođena policijske optužbe za ubojstvo majke, nakon ružnih vijesti iz Amerike gubi razum i zauzima majčino mjesto u stolici za ljuljanje.

Bez suvišnih objašnjenja i detalja McDonagh odlično zapaža i prikazuje bolesne ljudske duše, a likom mladog Raya (za kojeg ne znamo je li retardiran ili je samo proizvod kraja 20. st.) i upozorava. U takvom svijetu nemoguće je nadati se boljem jer su tada pad i razočaranje još strašniji.

Solidna gluma, vrlo dobra scenografija i uspjeti prijevod Lare Hölbling-Matković razlog su više da budemo zadovoljni otvaranjem Iskon scene, kao i hrvatskom izvedbom svjetskog hita u Zagrebu. **█**

Premijere

Ljepotica je zvijer

Martin McDonagh:
Ljepotica iz Leenanea,
hrvatska praizvedba:
Iskon scena kazališta
Mala scena, 17. ožujka
2001., u režiji Ivica Šimića

Marija Škaro

U teatru u kojem dominira riječ, redatelj je zadatak osigurati da se ona dobro čuje i vidi. Redatelj Ivica Šimić odlučio je vjerno slijediti didaskalije

pa se za njegovu režiju može reći da je na najjednostavniji način (bez puno izmišljanja) stvorila pogodno tlo na kojem glumci mogu prirodno "izrađati" riječi. Sukob majke i kćeri zbiva se u kuhinji pa je kuhinja (sa svim potreštinama koje se spominju i koriste) svijet koji one poznaju i u kojem se snalaze.

Izvan kuhinje, svijet je mračan i nepoznat. Niz prozor tijekom cijele predstave slijeva se kiša. Drugi je prozor u svijet televizijski program na kojem se izmjenjuju vijesti i sapunice. Ni jedan ni drugi "otvor" ne može proširiti svijet juna-

kinja. One žive od skučenih "rasprava" koje proizvode crni smijeh.

Nada Subotić kao (majka) Mag Folan i Nina Erak-Svrtan (kći) kao Maureen Folan iskoristile su dobro potencijal koji nudi crni humor, unoseći u realističko tkivo elemente groteske. Uskladenosti i dojmljivosti njihove igre nema se što prigovoriti.

Duško Gojić kao Pato Dooley izvrsno je odglumio seoskog neženju, sirovog i pažljivog u isto vrijeme, a Ronald Žlabur kao Patov brat najdalje je otišao u groteskizaciju, portretirajući Raya Doolleya kao dvadesetogodišnjeg klinca kojem nisu sve daske na broju.

Prva predstava na Iskon sceni kazališta Mala scena dobar je početak (sustavnog) igranja suvremenih komada koje vlasnici tog privatnog kazališta najavljuju. **█**

kazalište

Premijera

Kupovanje naklonosti

Uz premijeru *Tetovirane ruže* Tennesseeja Williamsa u čakavizaciji B. Dvornika i režiji I. Boban

Nila Kuzmanić Svete

Prije no što je 1968. Marko Fotez povjerio redatelju Anti Jelaski dramaturgiju *Libra Marka Uvodića*, veliku i naglu popularnost kod splitske publike stekao je pučki teatar. Čakavizirane Goldonijeve *Ribarske svađe* Jelaska je uprizorio na Carrarinoj poljani već 1954. godine. Ovaj se žanr nastavio Stulijevom *Katom Kapuralicom* (1967.) u Fotezovoj režiji zatim *Drugim librom Marka Uvodića* u Jelaskinoj dramaturgiji i režiji, te nezaobilaznom čakaviziranom *Šjora Filom Rismonda*, Mijića i Vanče Kljakovića (1975.), da bi se u posljednjem desetljeću sveo na blijedi Uvodićev *Dujkin dvor*. Postavlja se pitanje zašto je intendant Rade Perković držao i ostavio u ladici čakaviziranu *Tetoviranu ružu* svojeg prijatelja i stranačkog kolege Borisa Dvornika.

Komad Tennesseeja Williamsa, premda nastao prije pedeset

godina, daleko je od goldonijevskog naivizma i ne može se igrati kao crtić. U predgovoru Montherlantove *Mrtve kraljice* (Rad, 1977.) pišem: «... Tennessee Williams nije Montherlant, njegove

ličnosti ne ostaju djelomično u sjenci, nego su objašnjene do kraja, ne ostavljajući redatelju mogućnost različitih tonova, još manje podliježući adaptacijama. Williamsova estetika jest estetika dovršenoga.»

Estetika ružnoga

Uprava Drame HNK-a u Splitu, nakon što je već treću sezonu forsirala estetiku ružnoga, odlučila je učiniti iskorak od postmodernizma k «visokom pučkome» (sintagma intendantice Gotovac), ali je, nažalost, učinila sasvim pogrešan izbor. Tekst *Tetovirane ruže* nije podložan ni čakavizaciji niti adaptaciji. Je li pri tome stručnost, instinkt ili iskustvo spriječilo Perkovića da ne pogriješi – uistinu nije važno.

Postavlja se i drugo pitanje: zašto je redateljica punokrvna muškog rukopisa i sinemaskopske širine – Ivica Boban – koju splitska publika pamti po rafiniranosti moraliteta *Muke Spasitelja našega* (Prokurative 1991.) po Euripid-Müllerovoj *Medeji* (1997.), kojim je naglasila apokaliptičnost našeg trenutka i pokazala da naivnost ne podnosi niti u psihološkom sloju, ostavljajući sva zlodjela nedešifriranim po *Almi Mahler* Maje Gregl – pristala da je stave

pred svršen čin hibrida daleka prisnu «treperenju mediteranskog senzibiliteta» kad bi režiranjem, premda danas prilično zastarjela i naivna autentična teksta (postavljenog ovdje prvi put još 1956.), bila dobila čvršću estetsku situaciju? Odgovor je poznat valjda samo redateljici. Taj je hibrid igran iz ideje umjesto iz bića i smisla Williamsova teksta.

Dernjava

Njega nehotice razotkriva

Redateljica, nemoćna pomiriti nepomirljivo, natjerala je glumce u in continuo dernjavu, opterećujući scenu gomilanjem otpada, smeća, šprica, skejtbordiranja, maturalnog techno plesanja, prostitutki, američkih marinaca, dječurlije...

tehnološka konstrukcija scenografkinje Vesne Režić. Prvo, ispod *high-tech* vijadukta s dvije velike betonske (tipične za SAD, nasreću ne i za Split) plohe uzduž obiju lateralnih strana pozornice smjestila je Režićeva, pod pritiskom urbane civilizacije, događanje u naše današnje sudbinsko okruženje. I, drugo, u sredini scene istaknut je malen providan krojački salon u staklu, kao metafora transparentnosti života bez intime, u kojem su lutke odjevene poput manekenki na reviji visoke mode u vrhunski izrađene kostime Najde Bauk, koji, međutim, ne korespondiraju sa zadannostima karaktera.

Autor i izbornik glazbe Joško Koludrović nije se dao uvući u trivijalnost «treće bile boje», nego je istančano gradirao pratnju zbivanja od sjetnog *cella* u prizoru pobačaja do funkcionalna lajtmotiva *Carusa* Lucia Dalle kao utjelovljenja sirove energije dvojice Sicilijanaca podrijetlom. Ali je zato redateljica, nemoćna pomiriti nepomirljivo, natjerala glumce u *in continuo* dernjavu, opterećujući scenu gomilanjem otpada, smeća, šprica, skejtbordiranja, maturalnog techno plesanja, prostitutki, američkih marinaca, dječurlije... Umjesto prilagodbe dramaturškom standardu, dva smo puna sata bombardirani dosadnim refrenom: znate, ovo se ne događa na obali Mississippija nego, do vraga, u Splitu!

Ksenija Prohaska (Serafina), koja je u monodrami *Marlene Dietrich* profunkcionalna tek nakon što je nimalo diskretno ozvučena, ovdje je u općoj buci, hendikepirana slabijim glasom

čak i bez metalna tona, bila prisiljena pribjeći lirskoj komornosti. Unatoč bogomdanoj prigušenoj erotičnosti, kojoj i višak kilograma samo pojačava senzualnost, rezultat je uvrnuta patetičnost. Nešto su manje podložni karikiranosti patetične glume Žarko Radić (Mangiacavallo), preoptužen da bi bio karakterno zgrusnutiji i, naročito, uvjerljiviji Robert Kurbaša (Tonči Lovčić). Greška je bila ponuditi Nives Ivanković ulogu tinejdžerice Rose, još veća – prihvatiti je. Naime, takvom isforsiranom deklamiranju bez ikakva uporišta nismo na velikoj sceni splitskog HNK-a nikada prije svjedočili. U predstavi bez komunikacije samo na jedan trenutak je komunikaciju uspostavio Ilija Zovko (Trgovac), dok nas je Arijana Čulina (Marijana Krsnik) napokon podsjetila na sjajnu i davnu čistačicu Čuču u Brešanovu *Juliju Cezaru* iz 1995. Josip Genda (Don Leo) i ovog se puta zadržao na svojoj standardnoj visini, dok su veliku moć transformiranja pokazale Andrijana Vicković i Tajana Jovanović u ulogama prostitutki/kućanica. Dara Vukić (Domina) mogla je, poput Ivke Dabetić, proći i gore: obilježiti 50. obljetnicu glume sjedeći na WC školjci. Dojmljivi su bili Jolanda Tudor (Ivanka), Josip Zovko (Doktor) te Nenad Srdelić (Profesor).

Valja izdvojiti Jasnu Malec (Anica), koja je, kao i u *Medeji*, i kreatorica i interpretatorica svoje uloge – radoznale, psihopatske babe, što se poput sjenke vuče od jednog do drugog smetišta, simbolizirajući, dok pretražuje kontejnere, osiromašeni narod. **█**

kazalište

Premijere

Njezino veličanstvo Glumica

Sigurno je samo da Elizabeta I. Senkera zanima prvenstveno kao svoja vlastita glumačka dvojica s početka XXI. stoljeća; kao provincijska glumica u ulozi kozmopolitske Elizabete. Lik iz zrcala; iskrivljen u beskonačnim povijesnim odražavanjima

Uz virovitičko gostovanje pečuške premijerne predstave *Gloriana* Borisa Senkera, u režiji Roberta Raponje

Nataša Govedić

ostala zapamćena kao vjerojatno najmudriji, najlukaviji i najodmjeraniji engleski vladar (njezino odbijanje udaje pod maskom očuvanja savršenog dječičanstva te samim time preuzimanje prava najvišeg Božjeg zastupništva na

kazališta, gdje glumice navodno vladaju nad redateljima i piscima (sigurno su zato u tijeku cijelog XX. stoljeća bile plaćene duplo manje od muških kolega; sigurno im se zato uloge većinom svode na "širok" repertoar bludnica ili

skom ili krležijanskom muškarcu kao vječitom oklijevalu, neradniku, gubitniku i kukavici.

Podjela

Trostruku naslovnu ulogu [Senkerove Glumice + Autorove Prvakinje + Brucknerove Elizabete] izvodi spretna, dojmljiva i povremeno očaravajuće snažna Vlasta Ramljak. Njezina intenzivna tamnospuna fizionomija (savršeno u skladu sa Senkerovim opisom Prvakinje nalik na kombinaciju "Medeje i Snjeguljice") uspijeva opisati emocionalni spektar od dijaboličnog prema umilnom, ni u jednom trenutku ne ostavljajući publiku ravnodušnom. Ramljakova doista "vlada" cijelim komadom, posebno uzmemo li u obzir da joj glumačke pratioce čine nespretni, mlak, dekoncentrirani i infantilni Slaven Vidaković (kao Mladi Glumac i Lord Essex) te "drveno" recitativan Zijad Gračić (u ulozi Autora Drame i Redatelja). Ne samo da je dakle podjela neujednačena, nego je i zbiljski redatelj predstave, Robert Raponja, propustio Vlasti Ramljak sugerirati stišavanje jeftinih zavodničkih trikova (kao što su učestalo obilježavanje usana, zadizanje suknje itsl.). Hoću reći da Ramljakova može biti još bolja, pod uvjetom da se osloni na vlastitu, a ne spiteljsku ili redateljsku konceptualizaciju *zavodnice* kao žene koja odveć izravno "trguje" svojim tijelom. Vrlo dobra scenografija, čiji je potpisnik opet Robert Raponja, sastavljena od dva stolića s velikim ogledalima (lijevo: za ženskog, desno: za muškog izvođača), dakle ispunjena klasičnim rekvizitima svake glumačke garderobe, mogla je na sceni dobiti mnogo raznovrsniju upotrebu. Ogledalo je toliko složen simbol opasno "začaranih" podvajanja, refleksija i autoportretnog slikanja i odslikavanja izvođačkih obrazina, da je dramaturški lako moglo preuzeti ulogu

scenskog su-igrača. No Raponja se nije upuštao u eksperimente oživljavanja zrcala niti u bilo kakvo režijsko dopisivanje Senkerova teksta. Dapače, originalni je tekst i skraćen i pojednostavljen. Na ovom bih mjestu dodala kako *Gloriana* priziva sasvim drugačijeg redatelja; nekoga tko bi otvorio njezine postmodernističke, bogato intertekstualne riznice. I nekoga tko bi oslobodio njezine scenske slike.

Vlast gledališta

Jedan od nepravdno skraćanih prizora pečuške predstave tiče se fenomenalnog monologa Senkerove Glumice o kazalištu kao Paklu – ali ne bilo kakvom kazneno-popravnim počivalištu, već mjestu u kojem smo prisiljeni promatrati glumačke *izvedbe našeg života* nad kojima nemamo nikakvu kontrolu, nikakvu mogućnost promjene, nikakvu "kazališnu" slobodu, pri čemu su svi naši poroci i sve naše laži scenski ogoljeni, scenski uprizoreni, otvarajući se pogledima iz gledališta. U gledalištu pak sjede svi koje smo ikada poznavali, voljeli ili povrijedili. Gledaju ono što smo im prešutjeli. Odgovornost je tako najuže svezana s *javnošću*. Ali Raponja ne prihvaća dramatičarovu epistemološku udicu kazališta-kao-društvene-savjesti. U pečuškoj varijanti, Prvakinja ovim prizorom egzorcira tek vlastite leševe iz scenske garderobe. Zanimljivo je da su *Gloriana* nadalje izvrnuti ruglu i pisci i redatelji – baš kao i u ranijoj Senkerovoj *Glumijadi* (1978.) trojca Senker/Mujičić/Skrabe, gdje lik Ive glumce licemjerno cenzurira "redateljskim" replikama tipa: *Bravo glumci. To već odavna želimo čuti. Ma samo malo, zericu tiše*. U *Gloriani* je Redatelj ne samo diletant nego i ubojica, dok je Pisac osoba koja se dezorijentirano slaže sa svim sugestijama koje iznose glumci – ma koliko one bile kontradiktorne. Drugim riječima, glumci vladaju; *glumijada* traje. Glumac je mrtav, živio glumac. Dobro da bar netko vjeruje u arhetipskog – ne Vitezovog! – Hist(e)riona. U njezino/njegovo poslanje razobličavanja svijeta. Za rastanak, opet ću se poslužiti Senkerovim riječima; jednim krasnim mačem s puno više od dvije oštrice, iz *Glumijade*: "I ko more zabranit glumcu da bude gladan i žedan, go i bos, bijen, gažen, pljuvan, ružen. Ko!?" Glumački tron, to veličanstveno propadalište, Olimp taštine i možda najkreativnije mjesto preobrazbe, Senker ceremonijalnom gestom vraća Glumici. ▣

svetica!), Senker se trudi pokazati kako mjesto na tronu jednako "kvari" ženske, kao i muške likove. *Gloriana* bi se mogla vrlo lako čitati kao pop-diva Madonna: *queen in the male drag* ili kraljica koja na globalnoj pozornici vježba čitav repertoar muške dominacije. Kako primjera drugačijeg ženskog "kraljevanja" u bližoj prošlosti baš i nema, pisac se okrenuo čak četiri stoljeća unatrag. Prvo što uočava kod historijske Elizabete jest njezina dokumentirana androginitet.

Gloriana bi se mogla vrlo lako čitati kao pop-diva Madonna: queen in the male drag ili kraljica koja na globalnoj pozornici vježba čitav repertoar muške dominacije

Zemlji zaslužuje posebno visoke političke ocjene kada je u pitanju manipulacija klerom), ta *povijesna* Elizabeta u *Gloriani* nije prisutna. Umjesto nje, na pozornici je sredovječna, pohotna kazališna Prvakinja koja si može "priuštititi" bilo koju ulogu (pa tako i Elizabetu) te bilo kojeg glumca, ali izvođački "miljenik" koji joj zapne za oko uskoro postaje urotnik protiv njezina glumačkog monopola. Narativna kompozicija podvlači simetriju odnosa Lorda Essex, Elizabetina ljubimca i ustanika protiv njezine vlasti, s Mladim Glumcem, unutarkazališnim pobunjenikom protiv Prvakinje. Oba muška lika neposlušnost plaćaju izvankazališno (odsječenom) glavom. Sedamdesetprva za sve vrste pobunjenika ima spremna gubišta i zatvore. Stradat će i oni koji nisu pokrenuli *političku*, nego *strukovnu* revoluciju. Stradat će i nevini. U pečuškoj izvedbi, sasvim na kraju komada, Glumica i Glumac, okončavši izvedbu (moćne) Prvakinje i (netom smaknutog) Mladog Glumca, zagrljeno plešu te komentiraju brojne moguće rasplete *tudih*, naspram "njihovih", sasvim *privatnih* "elizabethanskih" komada. Budući da se nalaze u kazalištu, mjestu simbolički rotirajuće pozornice, vrtne mnogostrukih značenja, ni jedan od njih ne može *dovršiti* priču. Mogu je samo dopisivati...

Matricid ili matrijarhat?

Konačni izbor završetka još jednom pomiče dramu sa stratišta prema seksu u glumačkoj garderobi (puni naziv Senkerova komada: *Gloriana ili Elizabeta & Essex. Kazalište i sex*), zatvorivši četvrti krug postupka poznatog pod imenom "teatar u teatru". Senkerova drama sučeljava historijsku erudiciju s najordinarnijim političkim i melodramatskim spletkama, ali iza svih umnažanja identiteta zapravo se krije entuzijastična pohvala Glumcu, štoviše: Glumici. Onoj koja se danas jedina može probiti do revitalizacije i živog pronicanja *Gloriane*. I koja uporno *preživljava* (Senker dodaje: katkad i *naručuje*) političke i/ili strukovne čistke. U sugeriranom "matrijarhalnom" poretku institucije

Premda nas drama na to ne upozorava, poznato je da su svi govori Elizabete počinjali formulom: *Premda se čini da sam tijelom žena, moje je srce u stvari muško* itd. Tako će i Senkerova, tijelom izrazito "ženstveno" seksualizirana Prvakinja/Gloriana, na razini ponašanja preuzeti gard muškog sredovječnog *nasrtljivca*, koji se mora "dokazati" vezama s bitno *mladim* partnerima. Kad joj Mladi Glumac usred erotskog zagrljaja počne ironično recitirati Jeseninovo *Pismo majci* ("Staričice mila..."), Prvakinja je smrtno ranjena. Matricid je dakle izvršen udarom na *taštinu*. Slijedi još samo damina odmazda, znači opet jedna biblijski maskularizirana strategija potvrđivanja ugrožene moći. Ali zašto Senker okrutnu apsolutističku, uprav' tiransku moć kontinuirano pripisuje *ženskom* liku? Zašto su u ovoj dramu muškarci toliko slabi (Prvakinja čak eksplicitno tvrdi kako "u nas" *nedostaje pobjednika*, Fortinbrasa, budući da su svi *furt* zaljubljeni u imitaciju jadnih ter nemoćnih Hamleta)? Želi li pisac dokazati mačizam svake moći? Ili mu je stalo do rušenja slike herojskog balkanskog muškarca, ustvrdivši kako *naši dečki* baš i nemaju hrabrosti? Drama odbija odgovoriti na spomenuta pitanja, neprestance balansirajući između matrijarhata i matricida, himne glumici i njezine etičke dekapitacije. U pozadini se isto tako čuje glasan smijeh upućen hamletov-

ČETVRTI POZIV

Kristalno jasno pitanje

Najsrdnije **HVALA** svima koji se i dalje javljaju za *Radionicu kulturalne konfrontacije* po metodi Augusta Boala: prvi radni sastanak organizatori najavljujemo za početak svibnja (obavijesti će biti poslana na mail ili kućnu adresu prijavljenih). I

ovaj put molimo čitateljice i čitatelje za suradnju. Birajući prvu temu *Radionice kulturalne konfrontacije*, s poštovanjem očekujemo vaše prijedloge – temu ili problem o kojima želite da se povede javna diskusija možete u sljedeća četiri tjedna poslati na adresu **Zareza** (Hebrangova 21, 10000 Zagreb) ili na naš e-mail (zareza@zg.tel.hr). Temu primamo i od autora koji žele ostati anonimni. Riječima Augusta Boala: **Samo pitanje postavljeno s kristalnom jasnoćom vodit će preciznim i relevantnim odgovorima.** ▣

N. G.

kazalište

Premijere

Seks za kamiondžije i predsjednika države

Ako Snježanu Banović – po vlastitu priznanju – doista zanima isključivo društveni angažman, ako doista želi upozoriti na neke važne probleme kao što je to spolna tiranija, a ne zanima je politika, zašto je onda bilo važno sve ostalo zasjeniti jednim, politički jakim imenom?

David Hare: *Plava soba*, Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku. Hrvatska praižvedba: 9. ožujka 2001. Režija: Snježana Banović

Milovan Tatarin

Teća ovosezonska premijera (hrvatska praižvedba) Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku natjerala me da se zapitam koja je svrha i smisao kazališta, kome je kazališni čin namijenjen, po kojim se kriterijima mjeri relevantnost nekoga uprizorenja? Jer, za razliku od nekih drugih osječkih premijera, *Plava soba* Davida Harea sustavno je medijski oglašavana, i to ne samo u regionalnim novinama: velik napis u *Nacionalu*, manji tekst bombastična naslova u *Večernjem listu* (nešto o pucanju podvezica), *Glas Slavonije*, *Osječki dom*, Županijska panorama, lokalne radiopostaje... Nije, dakako, problem u pisanju o dolazećoj predstavi, već u načinu na koji se to čini i što se pri tome ističe kao važno. U *Nacionalu*, primjerice, redateljica Snježana Banović izjavljuje: "Ako hoćeš da malo provociramo, malo zazibamo Osijek, zašto ne s *Plavom sobom*?" Time je valjda htjela reći da je grad u kojem gostuje učmala, puritanska utvrda koju u frontalnom jurišu treba srušiti, a njezine konzervativne i u nove svjetske trendove neupućene čuvarke zgromiti gaćicama, grudnjacima i korzetima, i to upravo u vrijeme korizmenih odricanja.

Stipe Mesić i mediji

Ono što me u pretpriči *Plavoj sobi* osobito iritalo jest da se u svakom napisu opetovala jedna činjenica – premijeri će pribivati i hrvatski predsjednik Stipe Mesić s protokolarnom pratnjom. Zašto je ta činjenica toliko važna? Je li naš Predsjednik u međuvremenu postao estetski arbitar, mjerilo valjanosti pa tamo gdje se on pojavi riječ je o nedvojbeno kazališnom događaju, a tamo gdje ga nema o trećorazrednoj predstavi? Da se razumijemo: Predsjednik tu doista nije ništa kriv. Pozvalo ga, on se uljudno odazvao, o njegov je dolazak, sudim, neinteligentno iskorištavan u procesu marketinškoga oglašavanja predstave. Ponavljam: unaprijed pripremati publiku za novu predstavu nije po sebi loše; ono što je (meni) neprihvatljivo jest u cijelu priču uvoditi izvanestetske parametre te premijeru svesti na razinu stranačkoga domjenja koji će privući više simpatizera osigura li se dolazak njezina središnjega čovjeka. Ako Snježanu Banović – po vlastitu priznanju – doista zanima isključivo društveni angažman, ako doista želi upozoriti na neke važne probleme kao što je to spolna tiranija, a ne zanima je politika, zašto je onda bilo važno sve ostalo zasjeniti jednim, politički jakim imenom? Ima li prvo hrvatsko uprizorenje *Plave sobe* i nekih drugih preporuka osim činjenice da će u svečanoj loži sjediti Predsjednik?

Tržišna vrijednost seksa

Da, ima – poručivalo se u raznim napisima – to je lascivna tema: seks. Bila je to

druga karta na koju se u promidžbi igralo. U vrijeme sveopćega skidanja, svakovrsnih erotskih časopisâ, pomno razrađenih *siteova* na kojima se nudi ali doslovno sve što je vezano uz ljudsku spolnost, sexy-shopova, (pre)bogate filmske porno produkcije, jedna se predstava proglašava

Ponavljanje

Ipak, mnogo vike ni za što. Kratko rečeno: izvrsna scenografija (Drago Turina), neinventivni kostimi (Saša Došen), tanka i neuvježbana koreografija (Zaga Živković), miš-maš glazbena podloga, neujednačen ritam predstave. To što je riječ o

Predstava pokazuje da je seks dozlaboga smiješna rabota, da su muškarci ti koji svako malo zakažu (ili su smotani, ili neodlučni, ili se ne sjećaju, ili "ne mogu"), da su grubi i otimaju, dok su žene jednostavno objekti, uvijek iskorištene

provokativnom ter lascivnom zato što govori o seksu! Pitam se čime se tu danas može "zazibati" neku sredinu? Kad netko već upotrijebi tu pomorsku metaforu – koja me, inače, sjeća na neugodne vožnje samo prividno mirnim morem od koje dobijem mučnu "bibavicu" – očekujem "zazibavanje" u nekom drukčijem smislu, ponajprije estetskom. To što se glumica pojavljuje u lijepom donjem rublju, što netko simulira spolni čin u crnom mraku ne doživljavam kao provokaciju, odnosno neprihvatljivo mi je redateljsku koncepciju svoditi na *meravigliu* glumice i glumca u untervešu. Ili je netko podcijenio Osijek i njegovu publiku, ili se ozbiljno našalio, ili o smislu teatra ima "začudne" stavove.

Treće ključno mjesto (pred)govora jest isticanje činjenice da je Hareova *Plava soba* (nastala na temelju drame *Reigen* Arthura Schnitzlera) svjetski hit, koji se redateljici – po vlastitu priznanju – svojedobno činio *passee*, ali su je priče o Kubricku, Cruiseu i Kidmanovoj motivirale da dramu pribavi, sama prevede te postavi na pozornicu. Nije li to nesmotrena izjava – izvodići motivaciju za postavljanje nekoga teksta iz trač rubrikâ koje mogu biti zanimljive "za čas kratiti" tijekom čekanja reda u frizerskom salonu ili pijenja jutarnje kave? Ipak, peruanski kaktus koji drugdje tako lijepo cvjeta kod nas ne mora nužno proizvesti isti učinak. Doduše, priznajem, "bubnjevi" su imali žuđeni učinak – kazalište je već na generalnoj probi bilo dupkom puno, a tako je bilo i poslije.

svaka glumica ipak pleše svoje, a iz daljine se lijepo vidi da neke nemaju osjećaj za ritam (o čemu je, ipak, trebalo pravodobno povesti računa). Sve počinje i završava istom plesnom točkom (*She bangs* – mada predstava jasno govori: *He bangs*), što valjda treba prizvati u pamet začarani krug uskraćene emocionalnosti, što, uostalom, već sugerira rotacijska pozornica. Nema osjećaja, nema pravoga razumijevanja među spolovima, sve je samo "instant seks" modernoga čovjeka čiji je tehnološki napredak obratno proporcionalan njegovu duhovnom sazrijevanju.

Glumački, *Plava soba* neujednačena je predstava. Ponajprije se uočava da je "stara garda" profesionalnije odradila povjerenе zadaće. Mislim pritom na Đorđa Bosanca, Anitu Schmidt i Miru Perić koji – ako im lik "legne" – znaju nadići razinu plakata i liku dati osobnost. Bosanac kao Političar, Mira Perić kao Glumica te Anita Schmidt kao Udana žena uvjerljivi su i na verbalnoj i na izvedbenoj razini, ima u njihovim likovima života, nisu oni samo tipovi (što se imenima sugerira), već tu ipak ključa nešto života. Od mladih, vrijedno je

izdvojiti Slavena Špišića i Lidiju Florijan. Slaven Špišić zanimljiv je kao Student koji oblubi Udanu ženu. Vibrirajući između ozbiljnoga i komičnoga, iznio je lik površnog a uspaljenoga junoshe koji seks doživljava kao zabavu bez previše mudrovanja. Lidija Florijan – koja je inače epizodno doslovno zablatala u lošim *Malim komedijama* u režiji Nine Kleflin, a pritom nije dobila nikakvu nagradu – pokazuje moć transformacije i potencijal koji joj omogućava da odigra ulogu za koju u sebi ne može naći oslonac, u smislu empirijskoga iskustva, dakako. Njezina Djevojka ima nešto melankolično u sebi, neki usud se skriva iza površine one koja ne daruje nego prodaje tijelo. Ta je glumica pronašla posebno u općem, individualno u tipskom (unatoč krajnje neinventivnom kostimu). Spomenutim glumcima nisam mogao dati izdvojen aplauz pa im ga ovom prigodom upućujem.

Klišeji

Hrvoje Barišić odviše gestualno i govorno podsjeća na vlastitu parodiju Frankopana iz Brešanovih *Utvara*, no feminizirani Dramski pisac ne nudi ništa više od smijeha koji se pamti onoliko koliko traje predstava. Mario Rade nije stilski ujednačio svog Taksistu u dvije slike, pa se čini da nije riječ o istom liku. Sandra Lončarić i Nela Kočiš lijepo izgledaju, ali bi trebale hitno pročistiti jezik, a i glumački bi trebale otići korak dalje. Teško je, naime, biti Bejbisiterica i Manekenka u "jednom od najvećih svjetskih gradova" (danas), a slavonski rastezati i gutati vokale (posebno one krajnje). Velimir Čokljat neodlučno je naginjao sad smiješnom sad ozbiljnom. No, što se i može učiniti sa zastarjelim likom Aristokrata koji je imao neko značenje u Schnitzlerovu vremenu, a danas je tu potrošenu figuru teško ispuniti kakvim suvislim sadržajem. Ako ga se već nije izostavilo, trebalo ga je koliko-toliko modernizirati; jer, današnji aristokrati zacijelo ne nose džepnu srebrnu vuriću i ne mašu kišobranom, koji je u predstavi, inače, "ingeniozno" pretvoren u simbol erektiranoga spolovila.

Osim toga, predstava pokazuje da je seks dozlaboga smiješna rabota, da su muškarci ti koji svako malo zakažu (ili su smotani, ili neodlučni, ili se ne sjećaju, ili "ne mogu"), da su grubi i otimaju, dok su žene jednostavno objekti, uvijek iskorištene. Prilično stereotipno. Iako je izjavila (više puta) da "ne vidi puno razloga za smijeh", redateljica je ipak zaigrala na kartu "smiješna strana seksa" te odlučila prenijeti i Hareovu dosjetku da svaku erotsku scenu prati minutaža (2 sata – 000000!!!; 45 sekundi – ha!, ha!, ha!) te zvučna kulisa u obliku kratkih ili duljih pucnjeva. Pištolj kao simbol muškoga organa i ejakulacija utjelovljena u pražnjenju šaržera – to je metaforika dostojna kamionske konverzacije tijekom duga puta, a ne teatarskoga izričaja koji želi prokazati "drugu stranu" čovjekova bića.

Redateljska nekompetencija

Plava soba strukturirana je od deset sličica s dvama likovima (pritom se isti lik pojavljuje u dvije slike s dva različita partnera). Između njih je intermezzo s plesanjem (ženski dio podjele, kombinacije). Osim što nemaju dramaturškoga opravdanja, ti intermezzi ometaju solilokvij lika koji se izdvaja i predstavlja pa se ne čuje o čemu je riječ. Nadalje, u zadanom okviru

Ne znam je li Predsjednik bio zadovoljan predstavom ili je pomislio da je ipak bilo bolje ostati i odmarati se od napornoga tjedna. U mojem slučaju, uzvitlana medijska prašina brzo se slegla. No, ja – kao, uostalom, ni mnogi odani posjetitelji osječkoga Hrvatskoga narodnog kazališta – nisam važan. Na premijeri *Plave sobe* i tako se očekivao samo jedan gost. ☐

KRITIKA

Kig op!

Zabludovsky i Zorica potihom su ispreturali dobar dio onog što smo držali provjerenim činjenicama iz sfere mitologije, religije, povijesti umjetnosti, filozofije, biologije i raznih drugih –ija

Željko Zorica i H. C. Zabludovsky, *Fantastični bestijarij Hrvatske 2*, Moderna vremena, Zagreb, 2000.

Dušanka Profeta

U nekad popularnoj dječjoj enciklopediji *Svijet oko nas* bilo je pobrojano više manje sve što je socijalističkog pionira i mladog omladinca moglo zanimati. U natuknici *Praznovjerje*, koju citiraju Zabludovsky i Zorica, piše: "Čovjek koji poznaje nauku i očekuje uspjeh u životu na osnovi svoga rada nije praznovjerman, jer zna da nema natprirodnih sila." Jednom odraslom djetetu, pomalo fantastičnom biću, ta se tvrdnja učinila u najmanju ruku sumnjivom. On, naime, u svijetu oko nas uglavnom vidi djelovanje natprirodnih sila i fantastičnih bića. Prve rezultate svoje *investigacije* objavio je u knjizi *Usnuli čuvari grada Zagreba ili Fantastični bestijarij*. U istraživanjima Sove knjižničarke, Zagrifona, Ašašina, Obrtnjka i drugih fantastičnih stanovnika Zagreba, Zabludovsky se pokazuje kao nevidljivi učitelj i savjetnik Željka Zorice. Kao što ćemo dalje vidjeti, u priči o prvom susretu Zabludovskog i Zorice nailazimo na nedoumicu sličnu onoj kad su približavanje brda i Muhameda u pitanju. Jedan izvor tvrdi da se susret zbilo u tramvaju (Muhamed brdu), dok drugi navodi da se susret odvijao u Zoričinu zagrebačkom stanu (brdo Muhamedu): "Tamo negdje krajem osamdesetih, posjetio me u mom zagrebačkom domu simpatičan čovuljak. (...) I tada, još u osamdesetima, sklopili smo dogovor. On će meni odavati tajne s one strane života, iz paralelnih svjetova, a ja ću ih obrađivati i prerađivati."

Marljivi dak Zorica, opijen pjevom sponzorskih Sirena, kreće u istraživanje fantastične populacije danskog gradića Roskieldea, o čemu govori *Fantastični bes-*

tijarij Roskieldea. Dogovorena suradnja odvija se po planu, što dokazuje najnoviji naslov autorskog tandema, knjiga *Fantastični bestijarij Hrvatske 2*. Lik Željka Zori-

odreda su mutne, pa je teško odrediti kako izgleda taj 'demonolog, paleoantropolog, kartaš i vinopija'. O njegovu liku najviše govori opis iz knjige *Usnuli čuvari grada Zagreba*: "Gospodin doktor Zabludovsky, simpatičan starčić od svojih sedamdeset ljeta, s cvikerima na okruglom nosu, podbratkom koji je odavao česta uživanja u dobroj kuhinji, tijela okruglog poput buće, potpuno je vladao situacijom."

Nježni barbari

Opis H. C. Zabludovskog podsjetio me odmah na jednog drugog okruglog, ali ne tako vremesnog, gospodina, koji sasvim sigurno nastanjuje ovaj svijet, nalazeći u njem jedno drugo, iz današnja perspektive, fantastično vrijeme. Gospodin Umberto Eco piše u eseju *Živjeti u Novom srednjem vijeku* sljedeće: "Što je potrebno za napraviti dobar Srednji vijek? Prije svega, veliki dugotrajni mir koji se ruši, jaku internacionalnu silu koja ujedinjuje svijet u jeziku, običajima, ideologijama, religijama, umjetnostima i tehnologiji, silu koja se u određenom trenutku, zahvaljujući vlastitoj nesavladivoj kompleksnosti, raspada. Raspada se zato što joj 'barbari' pritišću granice; ti barbari ne moraju nužno biti divlji, no oni donose nove običaje, nove

važno *Gledati gore* (na danskom *Kig op*). Nakon što uperimo poglede gore, vidjet ćemo da uz niz izumirućih životinjskih vrsta, izumiru i fantastična bića. Na njih pogubno djeluju beton, neon, pokoja enciklopedijska natuknica i prihvaćanje da na neka pitanja nema odgovora. *Save imaginary beings!* apel je s kraja *Fantastičnog bestijarija Roskieldea*, a *Fantastični bestijarij Hrvatske* korak naprijed u provođenju djelotvorne akcije čuvanja ugroženih bića, rekli bismo jezikom hrvatske Vlade.

Pojam 'bestijarij' ima u Klaićevu *Rječniku stranih riječi* dva značenja: 1. srednjovjekovno životinjstvo (zbirka podataka i bajki o životinjama) i 2. prostor za držanje životinja (osobito u starorimskim cirkusima). *Fantastični bestijarij Hrvatske* odgovara prvom značenju, uz važnu napomenu da je riječ o opisu *fantastičnih životinja* (uz izuzetak orla i bjeloglavog supa kojima izumiranje prijeti prelaskom iz reda stvarnih u red fantastičnih bića). S druge strane, duh koji prožima cijelu knjigu silno je *protiv* drugog značenja pojma 'bestijarij'. Životinje zaslužuju slobodu, svoja prirodna staništa, bilo da je riječ oceanskim ribama kojima prijete tone nafte iz potonule platforme ili Sfingi koju nagrizi zub vremena u splitskom Peristilu.

Sfinga postavljena u parku ispred nekadašnjeg kina Urania u Osijeku

ce (u paralelnim svjetovima poznatijeg kao Šiš) možete vidjeti u knjizi, na stranici osam. No fotografije Zabludovskog

pogleda ma svijet. Oni mogu upasti nasilno, jer žele iskoristiti bogatstva koja su im uskraćena, ili se mogu ušuljati u socijalno i kulturno tijelo vladajućeg Paxa, šireći nove vjere i poglede na život." Alessandrijski debeljko vrlo točno je opisao subverzivno djelovanje našeg dvojca koji je potihom ispreturao dobar dio onog što smo držali provjerenim činjenicama iz sfere mitologije, religije, povijesti umjetnosti, filozofije, biologije i raznih drugih –ija. Nježni 'barbari' Zorica i Zabludovsky pokazuju kako pred nama leži gotovo čitava naša povijest, sačuvana u bibliotekama i muzejima svijeta. No, primjećuju i to da od stabala gubimo iz vida šumu, da nam analogije sve više izmiču. U svemu što nam se nudi treba osluhnuti 'nos', jer i nismo drugo do onoga što izaberemo iz bogate ponude slika, lica, stvari, informacija, knjiga, bogova. Objašnjavajući što su Sirene, autori kažu: "Ako je život putovanje, a jest, sirene su zamke želja i strasti." Uteknemo li tom sirenskom zovu, možemo se nadati dubljim uvidima i otkrivanju smisla, užitku u novostecenim Analogijama.

Imaginarna bića

Zabludovsky na putovanjima između svjetova vidi dalje i bolje, poručuje da je

Podjela fantastičnih životinja

Fantastična bića popisana u bestijariju mogu se podijeliti u četiri skupine: ona koja ekvilibriraju između opstanka i neskupine (već spomenuti orao i bjeloglavi sup), mitološka bića čije su osobine uglavnom točno opisane (anđeli, Sfinga, zmajevi, demoni, bazilisk, grifon...), bića čije su karakteristike pogrešno tumačene kroz povijest (Mucko, poznat kao Krapinski pračovjek; Leptirko poznatiji kao leptir; Napast koja se ponaša kao prava napast) i bića koja su otkrili Zabludovsky i Zorica (školjka praroditeljica Aum, Zlobar, Kosturko, Oponašavac, Akrobos, Hamzi-ga-Hop, Ekstremofil, Mōra, Hvarpija...). Istraživanje tog bogatog animalnog svijeta tražilo je od našeg dvojca mnoge tjelesne, umne i duševne žrtve. Primjerice, Zabludovsky i njegov prijatelj Gorjanović Kramberger morali su se hrabro pridružiti krštenju mladoga vina, jer su izvori upućivali da se Mucka naći može samo u tim prigodama. Za Ekstremofila je trebalo dati 'debeli svežanj zelenih novčanica', za Hamzi-ga-Hopa kružiti 'neosvijetljenim ulicama svih većih gradova'. O mukama istraživačkim svjedoče pisma Zabludovskog supruzi. Pisana najčešće u žurbi, pokazuju čežnju istraživača za ostavljenom

Zlobarova obitelj iz Kosturije pozira H. C. Zabludovskom

Crtež bijeloglavog supa sačinjen po reljefu sa nadgrobne ploče iz crkvice Svete Katarine u Cresu

Reklamna poruka za otrov Shell Tox doktora H. C. Zabludovskog

dragom, opisuju pakleni tempo rada i opasnosti koje prijete znanstveniku od nemiroljubive fantastične zvjeradi. Jedinu utjehu Zabludovskom pruža dobra hrana: "Mlatim po školjkama i tjestenini, močam se u šugu ljepote ovoga grada" – piše iz Šibenika.

Gdje naći Mucka?

Podjela rada između Zorice i Zabludovskog odgovara onoj dogovorenoj u Zoričinu zagrebačkom stanu. Zabludovsky, zadužen za rad 'na terenu' u ovim i onim svjetovima, obišao je Hrvatsku uzduž i poprijeko, a Nikola Noah i Željko Zorica pročešljali arhive i literaturu u potrazi za informacijama i ilustracijama. Ono što nisu uspjeli naći, nacrtali su sami, što je za svaku pohvalu. Terensko istraživanje Zabludovskog i arhivsko malog i velikog Zorice pokazuje da su fantastična bića usko vezana uz prostor koji nastanjuju te da mu vremenom podrede obličje i karakteristike. Kao i njihova stvarna braća i sestre, dijele se u vrste i podvrste, pa je *Fantastični bestijarij Hrvatske* važan dokument svakom budućem istraživaču jer donosi prve utemeljene klasifikacije. Primjerice, divljak Mucko križanac je satira i neandertalca, stacioniran oko Krapine, no njegovih srodnici nastanjuju širok prostor "konavoskih dubrava, Pelješca i samoga Dubrovnika, Slavonije, Đakova, Osijeka i Vinkovaca, te Krapine, Lepoglave i Zagreba, točnije padina Medvednice." Istraživanje evolucije pojedinih vrsta pokazuje da fantastična bića malo mare za granice vjera i naroda, bez kojih svijet oko nas još teško funkcionira. Anđeli, zmajevi, demoni, sfinge birali su diljem kontinenta okoliš i zdanja na kojima će se nastaniti. Zanimljivo je da su uvijek znali izabrati mjesta izuzetnih prirodnih ljepota ili pak najljepše građevine i najbolje majstore koji će ih ov-

jekovječiti tako da njihov lik bude skladno uklopljen u cjelinu zdanja. Stoga su priče o fantastičnim bićima usko povezane s poviješću onoga što nazivamo *spomenicima prirode* i *spomenicima kulture*. Zabludovsky i Zorica uz fantastična bića opisać će niz crkava, trgova, katedrala, fontana i zdanja od Krapine do Dubrovnika, upoznati čitatelja s majstorima koji su ih gradili i ukrašavali. Kako su oba istraživača izuzetno druželjubiva i komunikativna, skupit će i niz manje poznatih podataka o mjesnim običajima i vjerovanjima, koja su često u suprotnosti s onim što govore službene kronike.

Nakon udubljanja u povijest fantastičnih bića, vidjet ćemo da se na margini priča o njihovu porijeklu, osobinama i obitavalištima pojavljuju i dokazi da su postojali i postoje ljudi koji su njihovu prisutnost znali osjetiti i ovjekovječiti. Uz kipare, slikare, fotografe, antropologe i demonologe, nalazimo da ih dobro primjećuju dizajneri reklama. Kosturka je dobro 'nanjušio' autor reklame za insekticid *ShellTox*, Mõru promotor sredstva za čišćenje krzna *Radion*, Hamzi-ga-

Hopa pak autor reklame za *Gastol*, lijek protiv zatvora.

Za djecu i odrasle

Zabludovsky i Zorica bestijarij su namijenili djeci, skupini stanovništva pojačano osjetljivoj na fantastične pojave. Cilj će biti u potpunosti ostvaren ako neko dijete na upit profesorice iz povijesti "Tko je bio Hitler?" odgovori "Zlobar." ili profesorice iz biologije razveseli viješću da autor knjige *O postanku vrsta* nije Darwin nego izvjesni Zabludovsky. Lakoća kojom se čita ova knjiga ipak može zavarati. Složeno tkivo citata, izmišljaja, aluzija, parodija, dosjetki i dvosmislenosti formira jedan svjetonazor koji tek odrasli čitatelj može u potpunosti percipirati. *Fantastični bestijarij Hrvatske* upućuje najprije na činjenicu da svijet ne moramo promatrati u oštrim rezovima zbilje i mašte, jave i snova. Podsjeća da na neka pitanja nema odgovora, što ne znači da ih ne moramo i dalje tražiti. Na kraju, ali ne najmanje važno, *Fantastični bestijarij Hrvatske* primjerom pokazuje da hedonizam kao životno načelo nije nespojiv s ozbiljnim radom. ▣

Glava noćnog psoglavca, rigalice s crkve Sv. Petra i Pavla u Osijeku

Dr. H. C. Zabludovsky

Otvoreno pismo gospođe A. Zabludovsky

Dragi moj Zaby,

moram te pohvaliti za veliki napor i trud koji si uložio u otkrivanje naše bračne intime cijelome svijetu. Kako ti je samo na pamet palo u *Fantastičnom bestijariju Hrvatske* objaviti pisma koja si mi pisao, bez mog dopuštenja? Iako si proučio vjerojatno sve fantastične stvorove ovoga svijeta, nisi naučio ništa o najfantastičnijem od svih stvorenja: o ženama ti, Zaby, nemaš blagog pojma! Ako si mislio da će mi tvoja papirnata *kokolavanja* izmamiti suzu na oko, grdno si se prevario. *U trenutku dok on piše pismo, ljubav Zabludovskog nalazi se na tajnom feminističkom kongresu u Leipzigu.* – napisao si, dragi, u fusnoti na strani 38. Možeš li zamisliti što me naglano na feministički kogres tih davnih godina, dok su još bili tajni? Iz tvojih pisama ispadam pomalo frivolna dama, tvoj *mišišičić*, *Penelopa*, *kestenopireić slagasti*, da ne nabrajam dalje. Još prije tajnog feminističkog kongresa bilo mi je jasno da će naš brak propasti na ovom i u svim paralelnim svjetovima ne nađem li ja svoju strast kao što si ti našao svoju. Gdje bih ja stigla čekajući da se vratiš s dugih putovanja, natovaren kutijama i sanducima punih papira, kostiju, uzoraka, nacrti i razne druge krame? U tvoju obranu moram reći da si izuzetno brzo shvatio da od mene ne možeš očekivati da se pretvorim u domaćicu koja će tvojim pajdašima (nazovimo tako tu galeriju likova predvođenu tvojim prijateljem Zoricom) prirediti maratonske ručkove i večere, sastavljene, naravno, od probrane i pomno pripremljene hrane. Dragi Zaby, jesi li se ikada zapitao što sam ja radila svih ovih godina, čekajući da se vratiš s tih kompliciranih putešestvija?

Poznavajući tvoju poslovičnu ljubomoru (sam si opisao kako je *nabrdal* siroti Dragec Kramberger zbog nevine puse u obraz), sigurna sam da zamišljaš povorku ljubavnika s kojima sam kratila vrijeme. Nema ljubavnika, dragi Zaby. Ja, za razliku od tebe, nemam potrebu mahati svojom vjernošću kao zastavom.

Da ne živiš dalje u neizvjesnosti, ljubljani Zaby, otkrit ću ti tajnu. Ja sam ti svih ovih godina čitala. Nisi stigao primijetiti kako je nabujala naša biblioteka (koju ti još nazivaš *svojom radnom sobom*), pa bih te kad kreneš pisati sljedeću knjigu mogla prilično iznenaditi. Usput, o tvojoj fantastičnoj zvjeradi štošta bi mogli reći razni umni ljudi, od Apuleja do Tolkiena.

Prije nego opet otperjaš u neki paralelni svijet, u istraživanje novih fantastičnih beštija, lijepo te molim da navратиš malo doma. Moramo razgovarati. Ako ovo pismo nije dostatan razlog, znaj da sam ti u znak pomirbe skuhala paštašutu. ▣

Ljubi te (ipak i nadasve) tvoja A.

euro-zarež

Gioia-Ana Ulrich

Italija

Caravaggio e i Giustiniani – Toccar con una mano una collezione del Seicento, Palazzo Giustiniani, Rim, do 15. svibnja 2000.

U razdoblju *cinquecenta* i *seicenta* braća Giustiniani, markiz Vincenzo i kardinal Benedetto, sakupili su zbirku umjetnina koja

se sastojala od antičkih skulptura i šestotinjak slika slavnih umjetnika. No tijekom *seicenta* i *settecenta* dio zbirke je nestao; zbog teške fiskalne situacije u Napoleonovo doba obitelj je bila prisiljena pojedinačno prodati umjetnička djela iz zbirke. Izložba u rimskoj palači Giustiniani, današnjem sjedištu Senata, pod nazivom *Caravaggio e i Giustiniani – jednom rukom dodirnuti zbirku iz seicenta* predstavlja djela iz zbirke Giustiniani koja je danas samo djelomice obnovljena. Izložena su djela iz zbirke koja danas broji sedam-

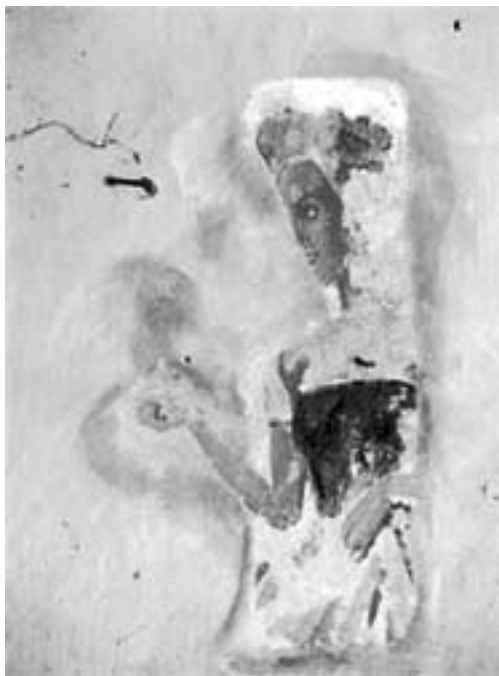
Caravaggio

desetak umjetničkih radova velika slikarstva 16. i 17. stoljeća. Najbrojnije su slike Caravaggia među kojima se ističu *Ljubav pobjednik* i *Svirač lutnje* (1595.–1596.), a karavadiisti prisutni na izložbi su: Španjolac Jusepe de Ribera, Nizozemac Van Baburen, Francuzi Valentin de Bouglone i Nicolas Regnier te Talijani Bartolomeo Manfredi i Francesco Buoneri. Na izložbi su također izloženi radovi Paola Veronesea, Lorenza Lotta, Carraccija, Luce Cambiasa, Garofala, D'Arpina i Giovannija Baglionea. Izložba se zatvara Bologneskom školom te skulpturama, crtežima, dokumentima i svim predmetima koji su činili bogatu zbirku Giustiniani. U Rimu je izložba otvorena do 15. svibnja, a od 14. lipnja do rujna 2001. može se razgledati u berlinskome Altes Museumu. ☐

Ukrajina

Otkrivene slike Brune Schulza

U jednoj vili u Drohobyczu u Ukrajini otkrivene su slike poznatog pjesnika Brune Schulza. Hamburški filmaš Benja-

Rad Brune Schulza

min Geissler i njegov otac, pisac Christian Geissler, pronašli su slike njemačkog pjesnika, zajedno s jednom malom međunarodnom filmskom ekipom. Vila je poznata, pjesnik je slavan, a proslavili su se uz pomoć esesovca Felixa Landaua, čovjeka koji je živio u toj vili i kojemu je hobi bio s prozora svoje vile gađati židovske prolaznike. Bruno Schulz nije se samo proslavio svojim slikama, njegove tanke knjige proze, *Die Zimtläden* (1934.) i *Sanatorium zur Todesanzüge* (1937.), pripadaju svjetskoj književnosti. No on je također bio dobar crtač, a njegovi grafički radovi kongenijalni su njegovu književnom radu. Na crtežima su prelijepo nage djevojke pred kojima se muškarci s požudom klanjaju. Iako je Schulz pokušavao postati svjetski čovjek, njegova je karijera uglavnom bila vezena uz grad Drohobycz. Umjesto da je okončao studije u Beču i slavio uspjehe u galerijama diljem Europe,

zaposlio se na gimnaziji u Drohobyczu, u drugoj poljskoj republici. Na zapovijed Felixa Landaua, velikog ljubitelja umjetnosti, Schulz oslikava židove vile Landau i time postaje «dvorski Židov» esesovca Landaua. No Landau nije bio jedini koji je imao svojeg «dvorskog Židova» – esesovac Karl Günter imao je židovskog zubara, koji je stradao na ulici kao žrtva Landauova hobija. Günter se zaklinje na osvetu i zauzvrat, 19. studenog 1942., na ulici ubija Brunu Schulza.

Nakon rata je trebalo proći mnogo godina kako bi se ljudi ponovno sjetili Schulza. U vili Landau od 1948. do 1958. godine živjeli su ljudi koji su svakoga dana imali priliku promatrati Schulzove slikarije na zidovima malene sobe: kraljeve, svirače, plesače, kočije, patuljke i čudovišta. Ali oni nisu znali ništa o Schulzu, a u tadašnjem SSSR-u nisu ni smjeli spomenuti njegovo ime. Tek desetak godina kasnije poljski znanstvenici – pogotovo Jüri Ficowski, pjesnik i

poznavaatelj Schulzova djela, te nekadašnji zatočenik u koncentracijskom logoru – počeli su tragati za Schulzovim radovima. No zidne slikarije u vili Landau odavno su bile prekrivene ili uklonjene.

Pronađene slike naziv je filma koji trenutačno snimaju Benjamin Geissler i njegov otac, a govori o njihovom otkriću Schulzovih zidnih slikarija. Sada preostaje samo da se političari i stručnjaci iz Poljske i Ukrajine dogovore o sudbini pronađenih slika te da pronađu sponzore za financiranje restauracije. Vila bi se trebala preurediti u Muzej Brune Schulza – muzej u kući u kojoj je bio ponižen i zlostavljan, u kojoj je živio njegov neprijatelj i gdje sada stanuju slike koje je naslikao za njegovu djecu. ☐

Njemačka

William Shakespeare – katolički špijun?

Navodno je Shakespeare radio za ono doba zabranjenu Katoličku crkvu, tvrdi profesorica anglistike Hildegard Hammerschmidt-Hummel iz Mainza u svojoj novo knjizi *Skrivena egzistencija Williama Shakespeara – Pjesnik i buntovnik u katoličkom pokretu otpora*, koja je 20. ožujka predstavljena u Frankfurtu. Prema tvrdnjama profesorice Hammerschmidt-Hummel, Shakespeare je bio član tajne katoličke organizacije, koja je u 16. i 17. stoljeću podupirala misionska putovanja katoličkih svećenika. Profesorica se u istraživanjima oslanja na nepoznate tekstualne i slikovne dokumente. Kako bi potkrijepila svoju tezu, također navodi neke podatke o suvremenima slavnoga barda. Budući da su katoličke škole u ondašnjoj Engleskoj bile zabranjene, Shakespeare je navodno studirao na katoličkom kolegiju u egzilu u Flandriji, a njegovo se ime može pronaći u godišnjaku kolegija. Profesorica Hammerschmidt-Hummel također želi razjasniti pjesnikove takozvane izgubljene godine, jer od 1585. do 1592. godine zapravo ne postoje nikakvi sigurni podaci o njegovu životu. U spisima engleskoga kolegija u Rimu pronađeni su dokazi o najmanje tri pjesnikova putovanja u Rim u ono doba. Zbog dosad nepoznate Shakespeareove vjerske pripadnosti i njegova zabranjenog angažmana trebalo bi nanovo protumačiti dijelove njegova opusa te napisati novu biografiju slavnoga pjesnika, izjavila je šekspirologinja Hammerschmidt-Hummel. ☐

Shakespeare

impresum

zarež

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Hebrangova 21, Zagreb

telefon: 4855-449, 4855-451

fax: 4856-459

e-mail: zarež@zg.tel.hr

web: www.zarež.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

poslovna direktorica: Nataša Polgar

glavna i odgovorna urednica: Andrea Zlatar

pomoćnice glavne urednice: Katarina Luketić, Iva Pleše

redaktor: Boris Beck

redakcijski kolegij:

Sandra Antolić, Tomislav Brlek, Grozdana Cvitan,

Dean Duda, Nataša Govedić, Giga Gračan, Nataša Ilić,

Agata Juniku, Pavle Kalinić,

Branimira Lazarin, Jurica Pavičić, Dušanka Profeta,

Dina Puhovski, Srđan Rahelić, Sabina Sabolović,

David Šporer, Igor Štik, Gioia-Ana Ulrich,

Davorka Vukov Colić

grafički urednik: Željko Zorica

lektor: Kristian Lewis

tajnica redakcije: Lovorka Kozole

priprema: Romana Petrinec

tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

zarež

Cijene oglasnog prostora

1/1 stranica	4500 kn
1/2 stranice	2500 kn
1/4 stranice	1600 kn
1/8 stranice	900 kn

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

zarež

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Hebrangova 21

Želim se pretplatiti na zarež:

6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust:

6 mjeseci 85,00 kn

12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 100,00 DEM, za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke: 30101-601-741985. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

VLATKO VINCEK
DOZRIJEVANJE EPOHE

MODERNA GALERIJA RIJEKA - 30. ožujka 2001.
MUZEJ MODERNE I SUVREMENE UMJETNOSTI